

VPLIV ZAPOSLOTITVE NA IZPLAČEVANJE POKOJNINE UPOKOJENCEM POSEBNIH KATEGORIJ

Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju obravnava borce NOV, vojaške zavarovance in uslužbence pri organih za notranje zadeve kot posebne kategorije zavarovancev. Za te tri kategorije zavarovancev uporabljajo določbe, ki veljajo za druge zavarovance, le toliko, kolikor zakon za te kategorije zavarovancev ne določa drugače.

Ker se zakon praktično še ne more izvajati, kolikor gre za odmero pokojnine po novem zakonu, ker niso še izdani vsi dopolnilni predpisi, se bomo omejili le na tiste določbe zakona, ki se nanašajo na vpliv zaposlitve na izplačevanje pokojnine. Določbe o uživanju pokojnine novega zakona bodo namreč začeli uporabljati s 1. marcem 1965.

V primeri s prejšnjim zakonom o pokojninskem zavarovanju so spremembe v tem pogledu velike in se čutijo mnogi upokojenec zelo prizadete. Zlasti velja to za vse tiste upokojenec, ki so bili administrativno upokojeni; ti niso šli v pokoj po svoji volji, temveč po potrebi službe. Prizadeti so tudi tisti upokojenec, ki so bili upokojeni po lastni volji in so šli v pokoj prav zato, ker so bila po prejšnjih predpisih široko odprta vrata za zaposlitev upokojencev brez kvarnih posledic ustavitve izplačevanja pokojnine med zaposlitvijo. Sedaj pa so se za mnoge upokojenec ta vrata zaprla in je marsikateri upokojenec postavljen pred alternativo, ali naj ostane zaposlen, zaradi česar mu bo izplačevanje pokojnine ustavljeno ali pa bo dobival le sorazmerno majhen del pokojnine, ali pa pusti zaposlitev, čeprav je še voljan in sposoben delati.

Vprašanje, kaj je s pokojnino upokojenca, ki se zaposli, je rešeno v vsaki državi drugače. Načini rešitev so zelo različni. Obstajajo celo načini, da se upokojencu, ki se zaposli, izplačevanje pokojnine ustavi le v primeru, če se

zaposli v določenem času po upokojitvi. Ko pa ta čas preteče (npr. 5 let), pa ponovna zaposlitev po upokojitvi nima več vpliva na izplačevanje pokojnine.

Tudi pri nas smo to vprašanje v preteklosti različno reševali. Z vsakim novim zakonom je bilo drugače rešeno vprašanje vpliva zaposlitve na izplačevanje pokojnine. Dosedanji način je bil za upokojence zelo ugoden, v nekaterih primerih so bile ugodnosti celo prevelike. To je povzročilo, da prinaša novi zakon ostrejšo ureditev, ki je naletela na neugoden odmev ne samo pri upokojencih, temveč tudi pri delovnih organizacijah, ki le potrebujejo tudi take delavce, ki so pripravljeni delati skrajšan delovni čas, a to so v prvi vrsti upokojenci. Zanje pomeni tako delo ne samo dodatni vir za preživljanje poleg pokojnine, temveč tudi neke vrste rekreacije, ki pušča pri upokojencu občutek, da je za skupnost še koristen.

Po splošnih predpisih velja načelo, da se ustavi izplačevanje pokojnine upokojencu, ki po upokojitvi ponovno stopi v delovno razmerje ali začne opravljati dejavnost, če je na podlagi take zaposlitve obvezno pokojninsko zavarovan ali opravlja tako dejavnost, ki obvezuje na pokojninsko zavarovanje (npr. obrt).

Zakon izrecno določa, da niso pokojninsko zavarovani starostni upokojenci, ki so pokojnino uveljavili s pokojninsko dobo 40 let, oziroma starostne upokojenke, ki so pokojnino uveljavile s pokojninsko dobo 35 let. Zaposlitev takih upokojencev nima za posledico ustavitve starostne pokojnine ali njenega zmanjšanja.

Nadalje določa zakon, da se čas trajanja delovnega razmerja, če zavarovanec dela za manj kot polovico predpisanega polnega delovnega časa, ne šteje za pokojnino. Drugače povedano to pomeni, da takšen zavarovanec ni pokojninsko zavarovan. Vendar pa so zvezna pojasnila zavzela stališče, da ima tudi taka zaposlitev za posledico ustavitve pokojnine. Skupščina republiške skupnosti socialnega zavarovanja Slovenije se s takšnim pojasnilom ni strinjala in je zahtevala avtentično tolmačenje od zvezne skupščine. Dokler avtentično tolmačenje zvezne skupščine ne bo izdano, zavodi za socialno zavarovanje ne bodo ustavili izplačevanja pokojnine upokojencem, ki bodo po 1. marcu 1965 zaposleni z delovnim časom, krajšim od polovice predpisanega polnega delovnega časa.

Splošni predpisi o uživanju pokojnine med zaposlitvijo, o povečanju starostne pokojnine in o novi odmeri pokojnine na podlagi zavarovanja po upokojitvi veljajo tudi za borce NOV pred 9. 9. 1943 in za španske borce, pri čemer pa je njihova pokojninska doba 35 (moški) oziroma 30 (ženske) let izenačena s pokojninsko dobo drugih zavarovancev 40 oziroma 35 let. Borcem NOV, ki imajo priznanih 35 oziroma 30 let pokojninske dobe, ki po upokojitvi ponovno stopijo v delovno razmerje ali začnejo opravljati dejavnost, ki zavezuje na pokojninsko zavarovanje, se izplačuje pokojnina ne glede na to, kolikšen je njihov delovni čas. Prav tako se izplačuje vsem upokojencem, tudi borcem NOV, vojaškim upokojencem in uslužbencem pri organih za notranje zadeve pokojnina v polnem znesku, če so zaposleni in delajo z manj kot polovico predpisanega polnega delovnega časa.

Borcem NOV, ki nimajo priznanih 35 oziroma 30 let pokojninske dobe, se izplačevanje pokojnine ustavi, če se zaposlijo in delajo vsaj polovico predpisanega polnega delovnega časa. Ti upokojenci so pokojninsko zavarovani in imajo pravico na podlagi zaposlitve po upokojitvi zahtevati ponovno odmero pokojnine ali pa povečanje odstotka že priznane pokojnine, toda šele ko dopolnijo

po upokojitvi 3 leta pokojninske dobe. Od 1. januarja 1965 dalje se šteje za pokojnino tudi čas zaposlitve s skrajšanim delovnim časom, če traja najmanj polovico delovnega časa, in sicer tako, da se zaposlitev s skrajšanim delovnim časom preračuna na poln delovni čas (npr. zaposlitev s $\frac{3}{4}$ polnega delovnega časa skozi 4 mesece se šteje za pokojnino v trajanju 3 mesecev).

Za vojaške upokojence in za upokojence organov za notranje zadeve, ki niso bili administrativno upokojeni, veljajo splošne določbe.

Posebne določbe o vplivu zaposlitve na izplačevanje pokojnine veljajo le za tiste vojaške upokojence in upokojence organov za notranje zadeve, ki so bili administrativno upokojeni. Za te upokojence velja posebna določba, da se jim v tistih primerih, ko se po splošnih predpisih zaradi zaposlitve ustavi izplačevanje pokojnine, izplačuje pokojnina v višini 25 % oziroma 50 % polnega zneska starostne pokojnine. Če se tak administrativni upokojenec zaposli in dela vsaj polovico polnega delovnega časa, se mu izplačuje del pokojnine in je upokojenec še naprej pokojninsko zavarovan ter ima pravico na podlagi zaposlitve po upokojitvi zahtevati ponovno odmero pokojnine ali povečanje že priznane pokojnine, ko po upokojitvi dopolni najmanj 3 leta zavarovanja.

Posebna ureditev izplačevanja pokojnine v zmanjšanem znesku tem upokojencem ima namen, da omogoči tej skupini upokojencev, da se vključijo v aktivno delo v drugih službah. Le-ti niso bili upokojeni po lastni volji, temveč po potrebi službe in so za drugo delo še sposobni, saj so razmeroma zelo »mladi upokojenci«. Ker so dosedanji odstotki izplačevane pokojnine znatno znižani, nastajajo razni problemi v zvezi z vključevanjem teh upokojencev v aktivni proces. Ne bodo redki primeri, da bo upokojenec zaradi znižanja pokojnine v zvezi z vključevanjem v aktivni proces izgubil več pri pokojnini, kot bo znašal osebni dohodek upokojenca na novem delovnem mestu.

Vključevanje teh upokojencev v aktivno delo na drugih delovnih mestih ni preprosto. Vsekakor bi bilo potrebno zagotoviti tem upokojencem, ki bi zaradi tega, ker so stopili po administrativni upokojitvi ponovno v delovno razmerje, izgubili zaradi znižanja priznane pokojnine celo več, kot znaša njihov osebni dohodek, da se pokojnina zniža največ za toliko, da izplačana pokojnina skupaj z osebnim dohodkom na novem delovnem mestu ne pade izpod zneska osebnega dohodka, ki je bil podlaga za odmero pokojnine. To bi bilo potrebno zagotoviti takemu upokojencu vsaj določeno dobo po upokojitvi (npr. 5 let ali dlje). Za tako rešitev pa bi bila potrebna sprememba zakona.

DEKLE IZ ŽELEZA

Takole beremo na strani 756 Zbornika narodnih herojev Jugoslavije, tamkaj, kjer so uvrščeni življenjepisni podatki »Svetina Leopolda Mire-Vlaste«, med drugim: ... »Po nalogu CK KP Slovenije je ostala (poleti 1942 — op. ur.) v Ljubljani kot ilegalka. Naglo je postala član poverjenišтва CK in sekretar poverjenišťva Izvršnega odbora OF za Ljubljano. Odtlej je boj nepremagljive junaške Ljubljane povezan z njenim imenom. V najtežjih dneh sovražnega terorja je delovala v njej in izpeljala številne odgovorne naloge. Posrečilo se ji je vzdržati v Ljubljani vse do oktobra 1944. V glavnem mestu Slovenije je vodila osvobodilno gibanje mladine. Spomladi in jeseni 1943. leta je organizirala množične demonstracije, pred kapitulacijo Italije pa je pripravila odhod šest tisoč Ljubljančanov v NO vojsko. Ko je slednjič prešla na osvobojeno ozemlje, je nekaj časa vodila oddelek za kadre pri CK KPS in personalni oddelek predsedstva SNOS. Od decembra 1944 do marca 1945 je bila instruktor CK KPS, potem pa je odšla na Štajersko, kjer je preživela veliko nemško ofenzivo ...« In še: »Za narodnega heroja razglašena 27. II. 1953.«

Ti podatki govoré nesporno o izraziti organizacijski nadarjenosti, o predanem partijskem delu, o bojevniskem pogumu, široki ideološki razgledanosti, o izjemni bistrini duha, sposobnosti hitrega odločanja, taktičnega prilagajanja situaciji, govore o osebnosti nenavadnega formata — a prav čisto nič ne povedo o njeni človečnosti. Da, če ne bi slovenščina poznala obrazila na —a, bi v prvem trenutku ne vedeli niti, da beremo o življenjski poti ženske, bojevnice, ki je politično delo v najtežjih razmerah družila z usodo materinstva, o eni tistih »bojevitih žena« tedaj, ki nam pridejo vselej tako prav, kadar je naš delavnik obžarjen z bližino 8. marca in bi radi v enem samem liku zaobjeli vso vsebino tega praznika.

Ta želja niti ni tako nespametna, kot je videti na prvi pogled: zakaj človeštvo potrebuje vzorov. V tistih med nami, ki so segli najviše, prepoznavamo

svoje možnosti, ob njih se vzgajamo, oblikujemo in rastemo. Vendar težko, če poznamo samo vrhove, ki so jih dosegli; neprimerno laže, če jim lahko sledimo po poti njihovega razvoja, njihovih upov, dvomov in teženj, ciljev, ki so si jih zastavili in ki so jih nemara v teku bojov in spoznanj celo premaknili, če lahko od blizu pogledamo v dragoceni ustroj osebnosti, ki je zmožna velikih dejanj. Za kaj takega nam uradne biografije ne nudijo priložnosti; ali vsaj ne veliko. Toda tudi v skopih, brezosebnih podatkih, kot jih navaja Zbornik herojev, je povedana o »Vlasti« malenkost, ki pozornemu bralcu ne more uiti: da se ji je namreč posrečilo obdržati se na tako vidnem, tako eksponiranem položaju v okupirani Ljubljani polni dve leti, da, več kot dve leti. Da je pri tako živi dejavnosti ostala neopazna; ne, ne neopazna: nezapažena.

Kakšna je bila ta mlada ženska, v katere rokah se je stekalo toliko niti, katere odločitve so imele tako hude posledice, ta mogočna, pa neopazno bojevnica, ki je hitela po vsakdanjih poteh mimo okupatorskih straž in domačih izdajalcev, ki jo je poznalo toliko naših ljudi, da je njen opis prav gotovo v nešteti ponovitvah in inačicah krožil po uradih kvesture, »slovenske« policije in gestapa, pa se je izvila iz vseh uličnih blokad in hišnih preiskav, šla s torbico, polno najbolj kompromitirajočega gradiva, naravnost pred italijanske vojake in je hladnokrvno odpirala vrata v stanovanju, kjer je živela kot ilegalka, pa so prišli odpeljat domačega sina? Koliko prisebnosti, kako točna ocenitev nasprotnikovih odzivov, koliko poguma! Toda šla je tudi ponovno čez blok, ki je obdajal medvojno Ljubljano, si z dokumenti, ki so bili, kajpak, vsi ponarejeni, izkrčila pot onkraj žice — in se po uspešno opravljenih nalogah vrnila nazaj, v zmeraj bolj se zožujočo kletko okupiranega mesta. Sama pripoveduje o eni takih vrnitev, prav septembra 1943, potem ko je neštetim Ljubljčanom omogočila, da so se vključili v partizanske enote: »Vračala sem se po približno isti poti, koder sem prišla na osvobojeno ozemlje. S partizanskim avtomobilom sem se pripeljala do Iga. Kakšen občutek je bil to za ljubljanskega ilegalca, voziti se po ‚svoji‘ zemlji s ‚svojim‘ avtomobilom, vsem okupatorskim pritepencem v brk! Na Igu so me naložili na čeden kmečki voz in me odpeljali po Izanski cesti proti Ljubljani. Kakšen kilometer pred blokom sem izstopila. Voznik se je vrnil proti Igu, jaz pa sem si pripravila oguljeno propustnico, pobrskala po cekarju, da ne bi ostalo kaj partizanskega v njem, in zavila proti bloku. Nič več ni šlo tako hitro in veselo kot prej. Kot bi gazila po gostem, težkem blatu — a šlo je.«¹

Saj; šlo je. Kakor je šlo toliko drugih stvari, katerih tej krhki, tihi, zadržani ženski človek na pogled nikoli ne bi pripisal. Takole pravi o njej »Ivančičeva mama«, ki je svojo hišo ob Gradaščici spremenila v pravcato trdnjavo osvobodilnega gibanja med vojno, poznala malodane vse voditelje in prenočila nič koliko ilegalcev: »Posebno sem občudovala Miro, ki je bila zelo rahlega zdravja, pa je vendar izpolnjevala zelo težavne naloge. V deževnih dneh je hodila peš na osvobojeno ozemlje, po več dni je pešačila prek gorenjskih gora in dolin, da se je prebila s tovariši do cilja. Nekoč mi je nadrobno pripovedovala, s kakšnimi občutki je šla mimo sedmih obešencev, ki so jih Nemci obesili na drevo ob poti. Oblečena je bila v kmečko dekle in je nesla iz partizanov previdno maskirano košarico samokresov ilegalcem v Kranj. Vsakokrat, ko je prišla po vseh teh naporih domov, je brez oddiha sedla za mizo in

¹ Citirano po knjigi »Spomini na partizanska leta«, zbral in priredil Ferdo Godina, zal. Mladinska knjiga, Ljubljana 1961.

začela delati. V mrzli zimi, ko smo morali varčevati s kurivom, je navadno sedela pri štedilniku, sinček ji je prinesel desko; to si je položila v naročje in na njej pisala. Celo ko je zbolela in ji je zdravnik svetoval nekaj dni počitka, si je privoščila le sedenje v postelji. Pisala in pisala je na deski in vso posteljo je imela obloženo s popisanimi papirji. Komaj se je počutila bolje, že je šla ven po opravkih... Moji domači so zmerom pravili, da je to dekle iz železa.²

In če človek tudi samo površno preleti seznam funkcij in dolžnosti, ki jih je Mira Svetinova opravljala do današnjega dne, in prišteje resnobo, s katero se neizbežno loti vsake naloge, bi tem domačim skoraj pritrdil, kvečjemu s pomislekom, da železo konec koncev ni tako obstojna kovina in da je prav to »dekle iz železa« dokazalo, kako človek lahko zdrži neprimerno več... Človek, ki ima voljo in ki mu je prvo vodilo v življenju doslednost. Zakaj na vprašanje, katera lastnost se ji zdi najdragocenejša, kaj je odnesla kot osnovni nauk iz let svojega trdega ilegalnega boja, je odgovorila brez obotavljanja: »Prav zagotovo: doslednost. Vedeti, verjeti moraš nekaj — karkoli že; vztrajati pri tistem; ne odletavati. In še nekaj se mi zdi neizmerno važno; za stvari, ki ti ne gredo najbolj prav, moraš iskati krivdo v sebi. Dragocene človeške lastnosti so ustvarjalnost, hotenje, odgovornost. Nobeni od teh bi se človek ne smel odreči v nobenem trenutku. Tudi ne, kadar je težko. Ni slabšega, kot iskati krivca za vse vedno neke zunaj.«

Doslednost torej in pogum prepričanja. Podoba človeške osebnosti za uradnim življenjepisom postaja počasi jasnejša. Toda že jo podere Mira sama, ko se napol smehljaje in napol presunjena vživi v 6. april 1941, prvi vojni dan, ko se je pravzaprav vse začelo, in vzkligne: »Tisti 6. april — kako grozen dan! Zdi se mi, da so mi tekle solze od jutra do večera; sploh nisem vedela, kaj početi!«

Nepričakovana izjava za herojko! In dvakrat nepričakovana pri mladi ženski, ki je bila tedaj že nekaj leta zavestna, bojevita partijska delavka, imela za seboj že vrsto izkušenj in se — kot vsa naša napredna mladina — že nekaj let pripravljala na neizbežni spopad. Toda ne: za Miro je bila misel na vojno vedno nekaj strašnega, o tem se ni mogla pogovarjati trezno in neprizadeto.

»Leta 1938, 1939 smo spet in spet govorili o vojni, o tem, kako moramo biti nanjo pripravljeni, kaj bo treba tedaj ukreniti. Zame so bili ti pogovori zmerom kot hude sanje — nekaj neizbežnega in groznega. Vojna je vzbujala v meni paničen strah. Kako naj človek to doživi, kako dostojanstveno prestane? Zadnjič mi je neko mlado dekle reklo, da bi v primeru vojne priči napravilo samomor. Zasmejala sem se in ji povedala, da bi si bržčas premislila. Najbrž bi si res; ne morem pa reči, da ne bi vedela, kako je temu dekletu pri srcu...«

Tak strašen odpor se mora kajpak vezati na doživetja zgodnjega otroštva in res je bila Mira Svetinova rojena ravno še dovolj zgodaj, da so eden prvih njenih spominov bombni napadi in transporti ranjencev na idrijskem kolo-dvoru... Tega ni mogoče pozabiti. Vrezalo se ji je v otroško dušo, kot bi bilo vtetovirano vanjo. In odtlej je bila v otroku, dekletu in mladi ženski zmerom navzoča misel: vojna je nepojmljiva groza, strahotna nesreča; kako jo preprečiti, kako prestati?! Taka misel oblikuje osebnost; in pri razgibanem temperamentu skoraj zagotovo opredeli življenjsko pot.

Za zdaj so, seveda, Miri Svetinovi krojili življenjsko pot še drugi: leta 1919 je vsa družina bežala iz Idrije na jugoslovanska tla. Selili so se sem in tja, za kruhom pač, a nekako so ostali zmerom v ljubljanski okolici. In od prve gim-

² Iz zbornika »Ljubljana v ilegali«, Ljubljana 1959.

nazije dalje se je Mira stalno vozila v gimnazijo v Ljubljano. »Tako sem postala prava Ljubljančanka z dobrim poznavanjem razmer. Mesto sem spoznala tako rekoč od znotraj, vedela, kako ljudje govorijo, hodijo, se oblačijo, kako mislijo, čutijo in se odzivajo. Iz neznatnih malenkosti sem lahko razbrala, kaj je ‚v zraku‘. Sploh ni mogoče povedati, kako mi je vse to koristilo pozneje, pri mojem ilegalnem delu.«

Takrat, ko je začela vsrkavati mestno »atmosfera«, seveda še zdaleč ni mislila na kaj takega. Oče jo je vpisal, ne da bi kaj vprašal, na mestno žensko realno gimnazijo, ki so ji v Ljubljani na kratko rekli »licej« in je veljala za nekakšno zbirališče razvajenih hčera tedanje mestne gospode. »Prišla sem, kajpak, takoj v ‚C‘ razred — to je bil razred nas, vozačev in okoliških deklet; veljale nismo za imenitne, moram pa reči, da je bilo vzdušje v razredu zelo spodobno. V začetku se je bilo težko prebiti, počutila sem se, kot da me grdo zafkravajo. V osnovni šoli sem bila odličnjakinja, zdaj pa sem nenadoma prinesla domov zadostno oceno! No, to se je med letom temeljito spremenilo.«

Štiri leta pozneje je vodila Mirina pot na učiteljsiše.

»Zakaj učiteljsiše? V gimnazijskih časih sem si pač predstavljala, da je učiteljica zelo primeren poklic, — potem pa sem leta nesrečno sanjala o medicini. A kaj naj bi storila? Šole za medicinske sestre so bile samo v Zagrebu in Beogradu in medicinske fakultete v Ljubljani samo prvi semestri, končati je bilo treba v Zagrebu. Pri nas doma pa nas je bilo troje, jaz najstarejša, in kar ni kazalo drugače, kot da moram čimprej do kruha. To so bila povrh še leta gospodarske krize, oče je bil brez dela, služila je mama, kakor je mogla in znala, in oče je kar malo izgubil živce . . . Vsi so pričakovali, da bom kmalu kaj pripomogla k družinskemu ‚standardu‘, kot bi rekli danes.«

Kaj naj bi storila učiteljsišnica, ki je želela šolo vsekakor končati, čutila pa je pritisk domačih razmer? Klasična pot iz stiske so bile od nekdaj inštrukcije. In res se jih je poprijela tudi Mira, inštruirala je od drugega leta učiteljsišča dalje, najprej še bolj plaho, potem zmerom več. Počasi se je nabralo inštrukcij toliko, da je ne samo lahko plačevala vožnjo in šolanje, temveč si je prislužila vse potrebno za življenje in leto dni podpirala še sestro. Zadnje leto učiteljsišča si je celo lahko privoščila razkošje, da se je preselila v Ljubljano. To je bila čudovita plat inštrukcij; a imele so tudi svoje temne strani . . .

»Inštruirala sem predvsem matematiko, pa tudi jezike, celo tiste, ki se jih sama nisem učila. Francoščino na primer sem prav s pridom inštruirala tako, da sem se sproti pripravljala — zmerom za eno lekcijo naprej od tiste, ki jo je morala znati moja učenka. Pa kaj, ko se je zgodilo, da so v šoli včasih kako lekcijo tudi izpustili . . . ! No, za število učenk mi ni bilo treba skrbeti, zgodilo se je celo, da sem imela kar po tri iz istega razreda; a namesto da bi jih poučevala skupaj, so mamice vztrajale pri tem, da mora imeti vsaka svoje ure. Tako sem na dan tudi po trikrat razlagala isto snov — in bojim se, da so mojega poznejšega odpora do učiteljskega poklica krive ravno inštrukcije. Predstavljala sem si, kako leto za letom, razredu za razredom, razlagam isto — pa mi je kar pamet zastala. Glede inštrukcij pa rečem samo to, da ne bi marala inštruirati nikogar več v življenju, niti svojih otrok. Vsaj ne sistematično. Na srečo so vsi moji otroci toliko samostojni, da jim je ljubše zasluženno zadostno, kot pa s pritiskom na mamo izbojevan boljši red; čeprav smo se tu pa tam, v trenutku krize, vendarle malo usedli skupaj. Sicer se pa bojim, da z vidika sodobne šole nikoli nisem bila dobra mama. Po navadi niti pojma nisem imela o tem, kaj se otroci ravno uče, v kakšnem stanju so njihovi zvezki in knjige, in se sploh na

roditeljskih sestankih nisem dobro odrezala. Čisto po tihem imam otroke celo na sumu, da bi jim bilo veliko ljubše, če na roditeljske sestanke ne bi hodila. Saj veste, kako strogi so otroci do staršev; in meni niso nikoli zaupali, da se ne bom oglasila ravno v najbolj neprimernem trenutku...«

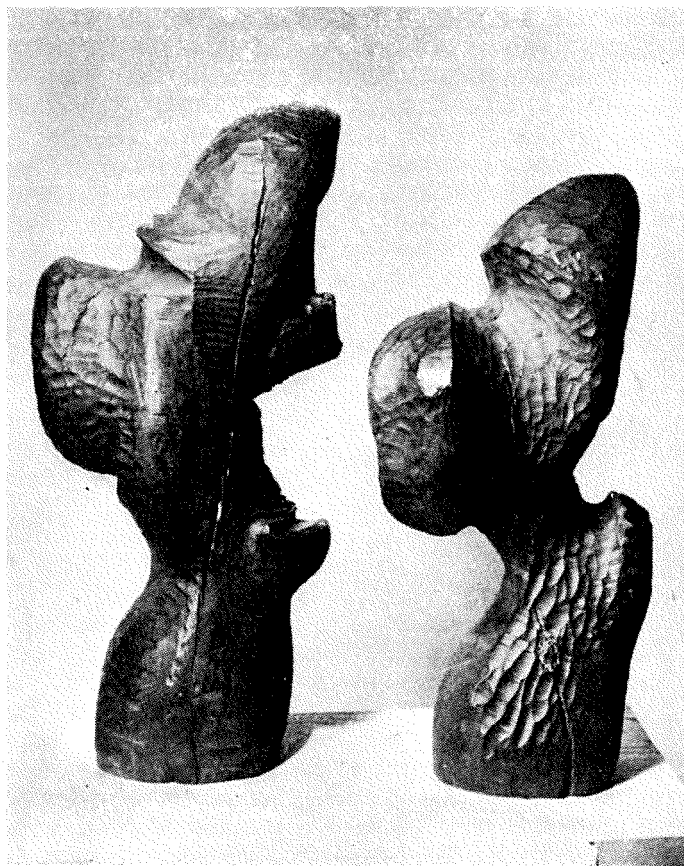
Na učiteljišču je prišla Mira prvič v stik z organiziranimi mladimi komunisti — v letnik pred njo sta hodili med drugim Mica Jančigajeva in Mima Župančičeva. Toda Mira je zabila toliko časa z vožnjami in tekanjem za instrukcijami, da ji ni ostalo ne časa ne energije za intenzivno šolsko življenje. Resno se je srečala z naprednim gibanjem šele po maturi — tisto čudno leto, ko nenadoma ni vedela s seboj ne kod ne kam.

»To ni bilo nič posebnega, da, pravzaprav je bila tradicija, da si bil po končanem študiju brezposelni učiteljski kandidat. Dve leti si kar čakal, pa tudi štiri ali pet! Če si dobil namestitev že po enem letu čakanja, je to pomenilo, da imaš zveze. Svoje vrste zvezo je pomenilo tudi, če te je nastavil banovinski bednostni fond. Ta je bil namenjen socialno zelo zelo šibkim, se pravi tistim, ki so bili pripravljeni delati še za malo manj. Dela bi namreč bilo, učiteljev je povsod manjkalo, toda mest kratkomalo niso odprli, ker jih nihče ni maral financirati. Nikjer ni bilo denarja...«

Leto dni je dolga in kratka doba. Dolga, dokler brezglavo postavaš in ne veš, česa bi se lotil, kratka, če se ti nenadoma odpreta pot in cilj in te zanese v intenzivno politično delo. Miri je minilo, da sama ni vedela, kako. In pri tem, ko je zastavila mlade moči za boljšo prihodnost človeštva, se ji je nekako samo po sebi rešilo tudi vprašanje osebnega življenja in študija. Vpisala se je na pedagoški oddelek filozofske fakultete ljubljanske univerze in se preselila v dom visokošolk.

Predvojni dom visokošolk ni bil samo internat, temveč je bil hkrati napredna politična organizacija, v katero je bilo vključenih tudi precej študentk, ki niso živele v domu. Prirejale so diskusijske večere in predavanja in angažirale študente pri akciji za gradnjo novega doma študentk. Ta akcija sicer ni uspela, je pa močno razgibala javnost in zajela zelo veliko ljudi z naprednimi simpatijami. »V dom visokošolk sem bila sprejeta v drugem semestru,« pripoveduje Mira, »tedaj sem bila že sredi političnega dela in so mi ‚levičarke‘ kot svoji pomagale v domu. Ozračje je bilo tedaj kaj razgibano in živo, tako rekoč vse študentke so bile opredeljene in vsaka se je kajpak pobrigala za ‚svoje‘. Bistvo in posebnost doma je bila, da so študentke same skrbele za materialne zadeve; same so iskale in zbirale sredstva in bile zato tudi razmeroma neodvisne od vsakršnih ‚pokroviteljev‘, tudi od ‚damskega komiteja‘. Mogoče malo idealiziram, a zdi se mi, da je bil način dela v domu zelo lep primer današnje samouprave. Plus je bil ta, da so bile stanovalke močno zainteresirane za uspeh doma materialno in politično in da zato o nedelavnosti odbornic ni bilo niti govora! In kaj vse smo spravile skupaj! Med drugim tudi kar spodobno knjižnico, ki smo jo organizirale iz samih daril. Študentsko življenje je bilo prijetno, imele smo sestanke, pogovore, neoficialne debate in, kajpak, korporativno smo romale na vse akcije Slovenskega kluba, raznašale listke, pisale parole in kar je bilo še drugega v zvezi s povečano aktivnostjo partije pred vojno. Pa tudi študij je šel naprej. Skratka, bilo je zares veliko časa za vse mogoče! No, študentke smo seveda malo kampanjsko; pred vsakim izpitom pa smo pošteno pritislile. Zakaj med nami je veljal nekak solidarnosten sporazum, da je treba biti, posebno, če se ukvarjaš s političnim delom, v redu študent. Šle smo si na roko, kolikor se je dalo; posebno smo se trudile spoštovati čas, ki so ga medi-

PETER ČERNE:
V PREGNANSTVU
1961, les

cinke in dekleta s tehnike potrebovale še posebej za kolokvije, vaje in risanje programov. Sicer pa je vladala v domu zelo široka svoboda. Bilo ni nikakršne »horae legalis« in če si tudi kako noč izostal, te ni nihče vprašal, kod si hodil. Mislile smo, da se tudi nihče ne meni za to, pa se je pozneje, leta 1939, ko so se stvari zaostrole, izkazalo, da smo imele med upravniškim kadrom kar pošteno nadzorstvo. Ne samo, da je bila policija obveščena o vseh naših odhodih in prihodih in o dneh, ko smo v domu manjkale, ampak je vedela celo, kdaj je bilo po takih izletih naše kolo oškropljeno in smo imele blato na čevljih! Res je pač, da je postajala našim uradnim pokroviteljem dejavnost raznih članic doma in število njihovih izostankov kar malce preskrivnostno. Ko bi se omejevale na akcije med študenti, bi še nekako šlo; toda leta 1939 je živelo v domu že cel kup organiziranih partijskih delavk, ki so hodile po kurirskih poslih, delale v ciklostilnih tehnikah, v organizacijah delavske in kmečke mladine, v Vzajemnosti, Društvu kmečkih fantov in deklet, pa seveda v Skoju in tako naprej. To pri vsej konspiraciji ni moglo ostati skrito in naši varuhi so se nazadnje le prestrašili: kam bo to pripeljalo? Oblasti lahko razpuste ves dom! Potem bodo tudi tiste, ki niso nič krive, na cesti! Tako so iz zelo človekoljubnih razlogov sklenili,

da moramo komunistke ven. Večina izmed nas ni čakala, da bi jih izključili, temveč smo se rajši same umaknile; jaz tudi. Jeseni leta 1940 sploh nisem več prosila za sprejem, temveč sem stanovala privatno. Sicer sem se pa tega leta poročila in imela marca 1941 starejšo hčerko; ta je šla potem junija, tri mesece stara, že v ilegalo ...»

Povod za ostro akcijo proti komunistkam v domu je dala preiskava, ki jo je že nekaj poprej izvedla policija pri Vesni Straničevi. »Dva detektiva v civilu sta prišla nekako ob šestih zjutraj delat k Vesni preiskavo. V naši sobi smo bile razen Vesne in mene še Tina Maležičeva, Milena Duša in pa Mira Ružičeva, ki je tisti čas skrbela za likovno opremo ilegalnega tiska, izdelovala glave, risala razne letake, štamčilke in podobno. Ker je bila precej brezskrbna z gradivom, smo sprva pričakovale, da je preiskava namenjena njej. Pa ne: detektiv se je obrnil na Vesno in zahteval, naj pokaže svojo omaro. Vesna je imela pri sebi vse polno materiala, tudi v omari, pa se ji je posrečilo, da se je nekako sporazumela s Tino Maležičevo, in je ta odklenila svojo omaro, češ da je Vesnina. In medtem ko so policisti pregledovali omaro, je sedla Vesna na svojo posteljo in z nogo potisnila kovček, tudi poln gradiva, pod posteljo sosede. Zakaj vedela je, da se bomo vse divje uprle, če bi hotela policija pregledovati karkoli, kar ni bilo čisto očito njeno. Tako policija res ni našla nič in Vesne tudi niso odpeljali. Toda povoda za akcijo nasprotnikov je bilo dovolj.«

Že pred tem so nekoč malo manj kot s preiskavo začele same študentke; prav ko je kandidirala Mira za predsednico doma, so politične nasprotnice privlekly na dan letak o delu komunistov na vasi, češ da so ga našle v posteljni omarici, ki jo je uporabljala Mira med počitnicami. Posrečilo se jim je toliko zastrašiti manj trdno in ostro opredeljene študentke, da je na volitvah zmagala klerikalna kandidatka, in je postala Mira samo podpredsednica; to pa je bilo dovolj, da je lahko ščitila napredne prebivalke doma. Sicer pa je pravi čudež, da niso nasprotnice našle kaj več gradiva proti Miri kot tisti dvomljivi letak: saj se je ta čas že redno, tudi po dvakrat na teden, vozila v Zagreb kot kurirka CK, spremljala Toneta Tomšiča, Luko Leskoška in druge — bili so že v ilegali — partijske voditelje po njihovih poteh, in je včasih ni bilo po cel dan, včasih dva dni, nekoč ko je pozimi spremljala Leskoška po Štajerski, pa kar cel teden! Malo je pomagal njen izgovor, da se je šla smučat na Krvavec! Tako so postajala tla v domu za Miro že pošteno vroča, sicer pa je bilo to že na pragu vojne, in kmalu, prav kmalu, so prerezali naše nebo nemški avioni in je prišel strašni in slaven 6. april.

»Zdi se mi, da so mi tekly solze od jutra do večera ...«

Nič čudnega — s tri tedne starim dojenčkom na rokah in z občutkom strahotne odgovornosti v prsih! A nekaj dni nato je Mira že sredi dela, zdaj na Gorenjskem, zdaj na teritoriju »Ljubljanske province«. Skrbi namreč za prehode prek meje in znova krpa povezave, ki se jih je po raciji v Mariboru toliko zrušilo ... In v jeseni je sredi živega dela v univerzitetnem partijskem krogu, ko je bilo treba še nekaj simpatizerjev pridobiti in utrditi, zakaj stari partiji in skojevci so morali tako nujno na drugo delo ... Sicer pa je vse to zgovorno popisano v zborniku »Ljubljana v ilegali«, in še bolj v Mirinem prispevku »Partizanskim spominom«. Pa njena hčerkica?

»Povedala sem že, da je morala trimesečna v ilegalo. In potem smo jo in so jo prekladali sem in tja do konca vojne ...«

Tako je pred nami pot tega »ženskega dekleta« do trenutka, ko jo je čas poklical k velikim, heroičnim dejanjem: v univerzitetnem partijskem biroju,

kot članico pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, kot članico poverjeništvu IOOF in CK KPS za Ljubljano, kot instruktorico CK pri pokrajinskem komiteju za Štajersko. »V smislu inštruktorstva se ta čas na Štajerskem ni dalo veliko storiti,« se spominja Mira. »Bila je huda nemška ofenziva, ki se je končala s tem, da je bilo osvobojeno štajersko ozemlje v Savinjski dolini razhajkano. V glavnem sem ves čas krpala organizacijsko mrežo, lovila ljudi, postavljala nove, ki pa so velikokrat padli, še preden si jih utrdil na položaju. Delo je bilo pravzaprav zelo podobno tistemu v Ljubljani — samo, da tam ni šlo za neposreden oborožen spopad, tukaj pa. In če me vprašate — ta drugi mi je v vseh pogledih ljubši. Predvsem ti daje — kot je to čudno slišati — čudovit občutek varnosti.«

Pa prehod iz »paničnega strahu« pred vojno k mirni samozavestni bojevnici?

»Začetek je bil dovolj preprost: vedela sem, kam sodim, in stvari so bile napeljene — dogodki so prinesli svoje — zahteve so bile zmeraj večje — razmere so se razvijale in verjetno se je človek sam razvijal z njimi. Nismo se veliko spraševali. Dobil si nalogo in si šel. Najbolje je bilo, odriniti s prepričanjem, da boš dobro opravil. In to prepričanje se da privzgojiti, posebno, če se ti nekajkrat stvar posreči. Panično razpoloženje je zmerom napaka. Če pa se lotiš stvari s trdnim prepričanjem, da bo vse v redu, postanejo stvari navadno tako preproste...«

Res, za Miro so bile stvari preproste; zakaj zapreke je jemala samoumevno, boj, odpovedi, trdo delo, vse to je bilo nujno, je spremljala kakor je prišlo, in izpolnjevala z vsemi svojimi močmi. Drugačnega izpolnjevanja nalog menda sploh ne pozna.

Povojni čas jo je kajpak zasul z dolžnostmi in funkcijami. Vseh se niti sama ne spominja več. Najprej je že pred koncem vojne živela v Beogradu in pripravljala Transporte slovenskih povratnikov, predvsem družin, ki so jih s Štajerskega izselili Nemci. Potem je prišla v Ljubljano in zaplavala v široki tok naglo se razvijajočega in spreminjajočega življenja, v vse tiste organizacije in reorganizacije, ki se jih vsi še živo spominjamo. »Na srečo so imele vse moje zadolžitve nekakšen skupen imenovalce; segale so v socialno zdravstveno problematiko, ki mi je bila od nekdaj blizu, saj sem vam pravila, kako sem leta in leta žalovala za medicino! Pri reševanju teh nalog sem našla notranje zadoščenje, kakorkoli sem jih že opravljala, dobro ali slabo. Tudi pri svojem sedanjem delu se vrtim v istem krogu. Ne mislim seveda svoje funkcije pri ustavnem sodišču, temveč delo v glavnem odboru Rdečega križa, kjer se pravzaprav počutim doma; četudi sem — ne boste verjeli — semkaj zajadrala čisto po naključju. Tedaj namreč, ko so vse organizacije delegirale v Rdeči križ po enega predstavnika, je Centralni komite KPS delegiral mene. Tako sem začela hoditi na seje in se v začetku sploh nisem znašla. Zato tako dobro razumem, da mnogi še danes ne vedo kaj dosti početi z Rdečim križem! No, jaz sem vztrajala in počasi se mi je zjasnilo, da je to organizacija, ki ima veliko možnosti razvoja, če se seveda ne bo togo držala nekdanjega bolj karitativnega koncepta, če, skratka ne bo več zgolj razdeljevala pomoči, temveč bolj organizirala ljudi, naj si sami pomagajo. RK je danes tista družbena organizacija, ki je dejaven sodelavec naših zdravstvenih, socialnih pa tudi prosvetnih služb — organizacija, ki sodeluje tam, kjer te organizacije samo s svojimi kadri nalog širše družbene narave ne bi zmogle. Še vedno imamo celo vrsto aktivistov-prostovoljcev, ki

opravijo velikansko delo, le da sta se njihovo bistvo in tudi sestav močno spremenila; predvsem so to odborniki občinskih skupščin, krajevnih skupnosti, člani šolskih svetov in podobno. Kot aktivisti RK poznajo problematiko, zato lahko na teh forumih formulirajo predloge, jih utemeljujejo, nakazujejo rešitve. V Kopršini je prav RK organiziral pomoč za stare — povsod tam, kjer so se mladi ljudje kratko malo izselili in zapustili cele predele...» In spet je tako, kot zmerom pri Miri Svetini: govori o delu, o organizaciji, o problemih in nalogah, nikakor pa noče govoriti o sebi. Pa vendar: ali ne bi povedala vsaj nekaj malega o tem, kako je uskladila — in še usklajuje — svoje orjaško delo s skrbjo za dom? In še o tem, v čem vidi pglavitne probleme današnje ženske, zaposlene ženske, žene in matere?

»Preveč zahtevate od mene. Sama sem v življenju nepopoljšljiva optimistka in zmerom spet pričakujem, da bodo stvari vsak trenutek urejene bolje in smotrnejše. Seveda pa ne morem zapirati oči pred dejstvom, da pri nas malo, šibko in težko rešujemo problem, kako spraviti v sklad materinstvo z dejstvom, da je ženska družben človek, javno bitje, če hočete, ženska z interesi. Sama sem v svojem življenju to vprašanje reševala slabo in priložnostno. Moram reči, da se mi zdi prava sreča, da so moji trije otroci odrasli, kot so. Vrtni — tudi taki s celodnevno oskrbo — bi materam gotovo lahko veliko pomagali. Zakaj nič ne pomaga, današnji materi pri njenem prenapolnjenem urniku ne ostane več časa. da bi se izobraževala, da bi rasla z leti in razmerami, da bi mogla nuditi otrokom razen ljubezni tudi razumevanje. In naš interes vendar ne more biti, da dobimo samo kvalificirano žensko, dobro proizvajalko — želimo si tudi toliko izobraženo mater, da je otrokom kos. V tem je namreč ne samo interes naših mater, temveč hkrati velik interes naše družbe. Danes ne zadošča, da dobi otrok doma samo toplo, prisrčno vzdušje, temveč mora dobiti tudi veljavne odgovore vsaj na pglavitna življenjska vprašanja. Tisto, čemur pravimo »cesta«, ima namreč orjaški vpliv na vzgojo naših otrok. Sama vem, proti koliko družinam sem se v svojem življenju bojevala, družinam, ki jih čisto nič ne poznam — pa sem se bojevala z njimi in njihovo miselnostjo, ki so jo prek svojih otrok prenašali na moje. Vse od tistega sinovega: »Ne bom pomival posode; moji sošolci in prijatelji tega ne delajo!« pa do veliko tehtnejših vprašanj osebne odgovornosti za dejanja, ki si jih storil. Družina je nedvomno važen vzgojni faktor — a če pravimo družina, pravimo v veliki meri mati in matere danes velikokrat ne morejo opravljati te naloge, ker same niso dovolj formirani ljudje. Potrudili smo se in vzbudili v mnogih ženskah zanimanje za delo v proizvodnji in za zaslužek, ki ga tako pridobe; postale so samostojne — zaostale pa so pri tistem, kar človeško osebnost dopolnjuje. Zato starši velikokrat niso sposobni odgovoriti na najosnovnejša vprašanja svojih otrok, otroci pa, ki ne dobe odgovorov, beže od doma. Beže z grobo, pa globoko ugotovitvijo: saj nas starši ne razumejo! Tako se družine razidejo, matere doživijo bolečino, ki bi jim jo lahko prihranili, če bi se nam bilo posrečilo, vzbuditi v njih pravi čas zanimanje za stvari, ki zanimajo njihove otroke — in če bi jim zagotovili čas, ko bi se jim lahko posvetile... Pa, kot sem rekla, sem optimist. Mislim, da se nam bo tudi to sčasoma posrečilo. Dotlej pa bomo seveda plačevali šolnino...«

In po vsem pogovoru, ki je vodil skozi boje in kri in plamene naše revolucije, pove Mira Svetinova slednjič stavek, ki prikipi globoko iz njenega človeškega bista: »Kot otrok sem bila prava divjakinja; ničlikokrat sem si želela, da bi bila fant! Zdaj si tega ne želim več: materinstvo da človeku nekaj doživeti...«

Marjan Drobež

**V jubilejnem letu
dve veliki manifesta-
ciji bivših borcev
na Primorskem**

AKTIVNI DELAVCI V KOLEKTIVIH IN OBČINAH

Sedeli smo v nekdanjem poslopju koprskega radia, kjer imajo sedaj sedež organizacije bivših borcev okraja in občine Koper. Bil je lep dan in prameni sonca so se lesketali v sobah in hodnikih častitljive stare hiše v Ulici Osvo-bodilne fronte. Lep zunanji okvir za koristen in zanimiv pogovor o bivših borcih na Primorskem, o njihovem življenju in delu ter zlasti o deležu nek-danjih partizanov pri razvijanju delovnih organizacij in komun.

Novinarju so odgovarjali Srečko Vičič, predsednik Zveze združenj borcev okraja Koper, tajnica Zveze Marija Aljančič ter predsednik oziroma tajnik Združenja borcev NOV koprške občine tovariša Jože Dvoržak in Oskar Ven-turini. Pojasnili so celoten splet vprašanj bivših borcev, od gmotnih proble-mov in stanovanjskih razmer do ustanavljanja in vloge aktivov bivših parti-zanov v delovnih organizacijah.

Med pogovorom so se predstavniki okrajne in občinske Zveze združenj borcev NOV zmeraj znova vračali k izhodišču. Poudarjali so, da sodi na Pri-morskem v kategorijo borcev kar okoli 14 odstotkov vsega prebivalstva, vtem ko je ustrezno razmerje za Slovenijo blizu 7 odstotkov. V oboroženi vstaji proti okupatorjem po kapitulaciji Italije jeseni 1943 je sodelovalo vse ljudstvo in zato je sedaj reševanje problemov bivših borcev na Primorskem precej bolj zapleteno in počasnejše kot drugod pri nas. Podobno problematiko in težave imajo morda le še na Dolenjskem, so poudarili v Kopru.

Po zadnjem popisu je v posameznih komunah naslednje število bivših borcev: v občini Ajdovščina 2812, Idrija 2445, Ilirska Bistrica 2081, Izola 1050, Koper 3402, Nova Gorica 7598, Piran 926, Postojna 2227, Sežana 3518, vtem ko so v tolminski občini našteali 3500 nekdanjih partizanov. V desetih pri-morskih komunah je torej skupaj 30.459 bivših borcev.

Večina nekdanjih partizanov in političnih delavcev se seveda sama pre-življa z aktivnim delom v proizvodnji, v upravi ali družbenih službah. Toda ob presoji njihovih razmer je vendar treba upoštevati, da ima na Primorskem večina borcev okoli 50 let ter da mnogi zaradi slabega zdravja oziroma izčr-

panosti niso več sposobni tekmovati z mlajšimi in zdravimi delavci. V mnogih primerih zato osebni dohodki bivših borcev počasneje naraščajo kot pa zaslužki njihovih tovarišev v proizvodnji. Razni dodatki lahko še omilijo to razliko. Druga plat tega problema se kaže v tem, da je zmeraj več borcev, ki bi se radi upokojili, pa čeprav imajo morda kratko delovno dobo in kljub vsem ugodnostim za bivše borce ne morejo pričakovati zadostne pokojnine.

V letu 1964 so na primer občinske Zveze združenj borcev NOV poslale okoli 500 predlogov za izjemno upokojitev bivših partizanov po členu 80 prejšnjega pokojninskega zakona. (Po tem členu so se, kot znano, lahko upokojili bivši borci iz obdobja pred 9. septembrom 1943 in borke pred koncem 1944. leta, s pogojem, da so imeli priznано dvojno delovno dobo ter da so bili socialno in zdravstveno prizadeti.) Nekateri predloge za izjemno upokojitev po tem členu je administrativna komisija pri zveznem izvršnem svetu že rešila, druge pa še proučuje. Nadalje so prek občinskih Zvez združenj borcev NOV posredovali 174 predlogov za upokojitev po 2. odstavku 73. člena prejšnjega pokojninskega zakona. Nekateri od teh predlogov so že ugodno rešeni, ostale pa proučuje pristojna komisija pri sekretariatu za socialno varstvo SR Slovenije.

Ko je tekla beseda o izjemnih upokojitvah in o olajšavah in ugodnostih borcem v novem pokojninskem zakonu, so v Kopru opozorili na takle pojav. Gre za težnjo številnih bivših borcev, ki bi radi dosegli invalidsko upokojitev. Na Primorskem skratka ugotavljajo, da so težnje za upokojitev dosegle med borci zelo širok obseg ter da vsi primeri niso povsem upravičeni. Zveze združenj borcev NOV poskušajo uveljaviti razne ukrepe in rešitve, da bi bili borci bolj stimulirani za aktivno in ustvarjalno delo. Upokojitev naj bi postala, če le mogoče, zadnja in skrajna rešitev.

V okviru teh prizadevanj predlagajo v Kopru spremembo delovne dobe za borce z osebnimi dohodki, nižjimi od republiškega povprečja. Znano je, da ti borci prejemajo poseben republiški dodatek, vendar je pogoj, da imajo vsaj 15 let delovne dobe. Na Primorskem sodijo, da bi bilo minimalno delovno dobo treba skrajšati na 10 let. Predlog utemeljujejo z lokalnimi razmerami, ko so se mnogi borci spričo pomanjkanja delovnih mest v prvih povojnih letih pozno zaposlili in je njihov delovni staž še majhen. Kljub temu, da so njihovi osebni dohodki zlasti v manjših delovnih organizacijah nižji od republiškega povprečja, zdaj ti borci zaradi premajhne delovne dobe ne prejemajo omenjenega dodatka.

V pisanem mozaiku problemov bivših borcev in skrbi zanje so tudi priznavalnine, ki jih dajejo republike ter okrajna in občinske skupščine. Družbenopolitične skupnosti jih podeljujejo od leta 1962 in s priznavalninami rešujejo na Primorskem najhujše primere socialno, zdravstveno ali kako drugače ogroženih borcev. Leta 1962 so občine izplačale za priznavalnine okoli 22 milijonov dinarjev in leto pozneje 30 milijonov. Tem zneskom pa je treba dodati tudi več deset milijonov dinarjev, ki sta jih za priznavalnine odobrili okrajna skupščina v Kopru in republika. Pomoč bivšim borcem s priznavalninami se je lani še povečala.

Leta 1964 so na primer občine dajale priznavalnine 926 borcem, okrajnih priznavalnin pa je bilo 355. V celoti so komune izplačale za priznavalnine okoli 58 milijonov dinarjev, okrajna skupščina 30 milijonov in republika blizu 12 milijonov dinarjev. Kot sta nam povedala predstavnika okrajne Zveze združenj borcev NOV v Kopru, pa se bosta letos število priznavalnin in višina

le-teh nadalje povečala. Okraj je sredstva za priznavalnine prenesel na komune, tako da bodo občinske skupščine na Primorskem dajale priznavalnino okoli 2860 bivšim borcem. V ta namen bodo občine porabile približno 377 milijonov dinarjev, dodati pa je seveda treba tudi pomoč republike. Iz republiških virov bodo dajali priznavalnino okoli 80 borcem in političnim delavcem.

Vtem ko so doslej občinske priznavalnine znašale največ 8 tisoč dinarjev in okrajne okoli 10 tisoč din na mesec, bodo letos priznavalnine lahko občutno povečali. Tako bi se koprski okraj glede na višino priznavalnin postopno približal okrajem Ljubljana, Maribor in Celje, kjer so priznavalnine zaradi manjšega števila primerov in večjih materialnih možnosti tamkajšnjih komun občutno večje kot na Primorskem.

Priznavalnine dajejo po večini borcem kmetom, ki so doslej živeli v najslabših gmotnih in socialnih razmerah. Spomnimo se na tisoče bivših partizanov, ki životarijo v pasivnih gorskih vaseh nad Idrijo in nad Ajdovščino, potem na Cerkljanskem in Tolminskem, v hribih nad Kanalom in nad Novo Gorico, na Krasu in v Brkinih. Letos se končno obeta, da se bodo življenjske razmere teh borcev občutnoboljšale.

Največ borcev kmetov živi namreč na zemlji, ki sodi v četrti zemljiški razred ter bodo z novimi predpisi oproščeni davščin. Položaj posameznih borcev se bo nadaljeboljšal z izvajanjem predpisa, po katerem bodo kmetje, ki imajo le do 50 tisoč dinarjev katastrskega dohodka, oproščeni vseh davščin in drugih dajatev.

Naši sobesedniki v Kopru so opozorili, da je borcem kmetom vendarle mogoče in treba pomagati tudi drugače. Omogočili naj bi jim zlasti nakup manjših kmetijskih strojev in druge mehanizacije, primerne za delo na hribovski zemlji. Drobne kmetijske mehanizacije je na domačem tržišču še malo, uvoz iz sosednje Italije pa ovirajo visoke carinske pristojbine. Treba je pomagati tudi tistim borcem kmetom, ki že imajo nekaj delovne dobe in bi se radi ponovno zaposlili, da bi si pridobili pogoje za minimalno pokojnino.

Izredno pereče je na Primorskem tudi pomanjkanje stanovanj za bivše partizane. Gre za zamotano in pisano problematiko, in v Kopru so nam o tem posredovali precej ugotovitev in podatkov.

Od leta 1960 dalje je zgradilo oziroma obnovilo svoja stanovanja okoli tisoč bivših partizanov v desetih primorskih občinah. Stanovanjski skladi pri občinah oziroma v republiki so jim odobrili številna posojila v skupnem znesku okoli 500 milijonov dinarjev. Kljub temu pa je pomanjkanje stanovanj še zmeraj zelo pereče. Nezaposlenih borcev brez stanovanja je 35 in s slabimi stanovanji 179. Nadalje je 87 borcev, ki so v delovnem razmerju, a nimajo stanovanja, 625 zaposlenih borcev pa ima slabo stanovanje. Številke o slabih stanovanjih se seveda hitro večajo, pač skladno z naraščanjem stanovanjske kulture in standarda.

Hkrati ugotavljajo, da je največ stanovanjskih problemov med borci v centrih in industrijskih središčih. Posebno to velja za Novo Gorico, Koper in Piran. V te občine se naseljuje zmeraj več invalidov in nekdanjih borcev, in to zaradi ugodnih klimatskih razmer, saj koristijo njihovem slabemu zdravju. Najprej se zadovoljujejo s sobo ali slabšim stanovanjem, pozneje pa zahtevajo novo in sodobno stanovanje, ki pa ga seveda ni mogoče hitro priskrbeti. Tisti borci ali invalidi iz ostalih naših krajev, ki bi se radi preselili na obalno področje ali v Novo Gorico, naj si torej poprej zagotovijo stanovanje, bodisi z zamenjavo ali kako drugače.

Precej je bivših borcev, ki imajo na podeželju lastne stanovanjske hiše, a so te v sila slabem stanju. Doslej namreč ni bilo mogoče dobiti sredstev za obnovo podeželskih stanovanj. Precej je nadalje borcev, ki zaradi starosti ali premajhnih dohodkov ne morejo več vzdrževati svojega stanovanja oziroma hiše in zaradi tega prosijo za pomoč naše organizacije.

Kar zadeva stanovanjsko problematiko, bo letošnje leto, kot kaže, uspešno. Občinske skupščine namreč grade doslej največje število stanovanj za bивše partizane, obetajo pa tudi izdatna sredstva iz republiškega stanovanjskega sklada. Lani so iz republiških virov vložili v gradnjo stanovanj za borce v primorskih komunah okoli 86 milijonov dinarjev, v letu 1965 pa bo republiški stanovanjski sklad imel okoli 500 milijonov dinarjev. V Kopru pričakujejo, da bo večina teh sredstev namenjena za gradnjo stanovanj za borce.

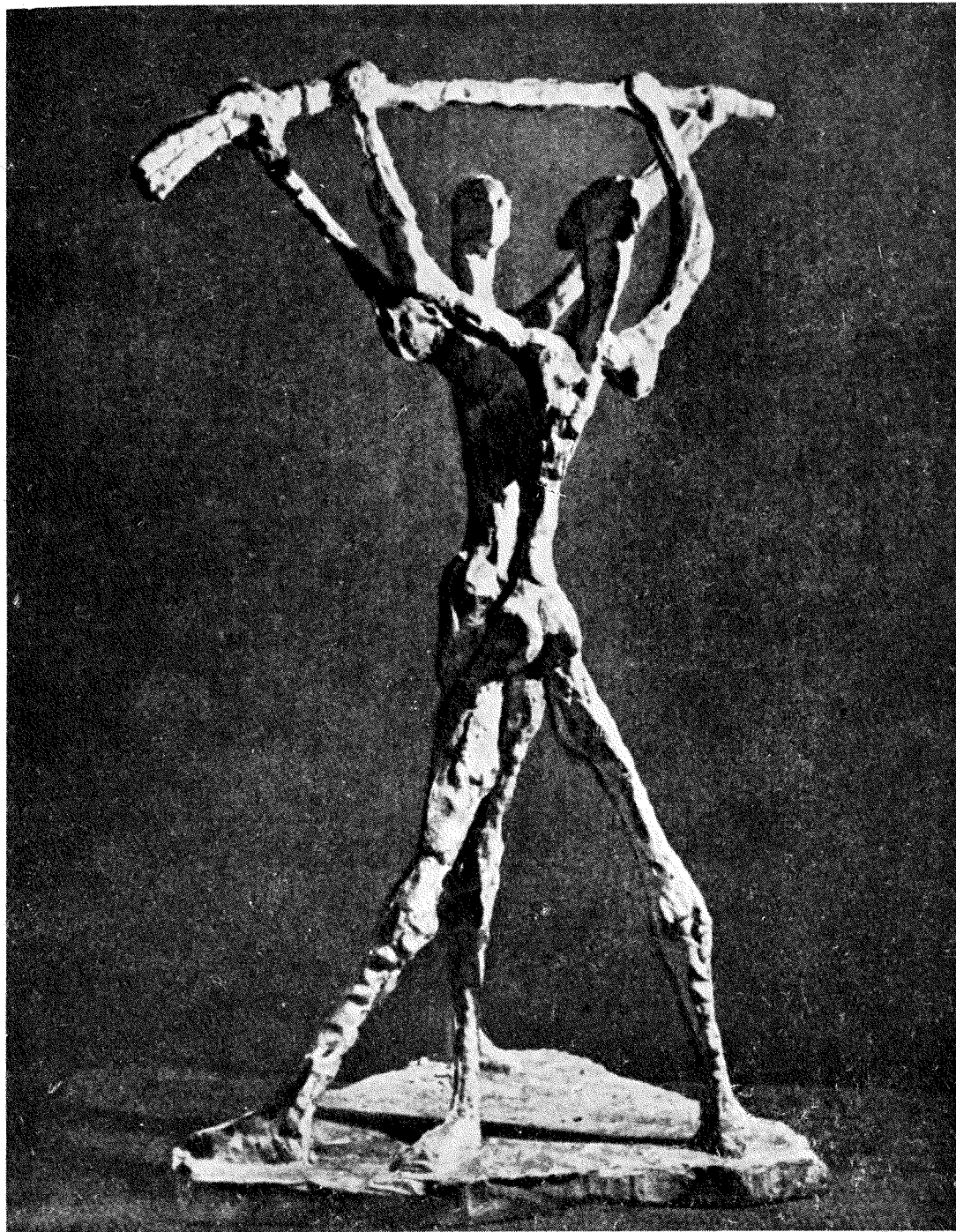
V Kopru smo v pogovoru s predstavniki okrajne in občinske Zveze združenj borcev NOV razpravljali o vseh najvažnejših problemih nekdanjih partizanov na Primorskem. Krog obravnavanih tem naj nadaljujemo z nekaj podrobnostmi o skrbi za otroke padlih borcev in aktivistov.

Tovarišica Aljančičeva je opozorila, da je v okraju še okoli 300 otrok padlih, a zanje je preskrbljeno. Prejemajo bodisi otroške doklade ali splošni invalidski dodatek, mnoge pa štipendirajo tudi delovne organizacije. Večina teh otrok se šola, številni sinovi in hčere padlih borcev pa so se odločili za razne poklice. Glede na to, da se število teh otrok hitro manjša in da so sinovi in hčere padlih že v glavnem preskrbljeni, se pa po drugi strani pojavljajo nove skrbi za otroke po vojni umrlih borcev. Na Primorskem je okoli 1800 otrok, ki so svojega roditelja izgubili po osvoboditvi. Razen tega je potrebno skrbeti za otroke socialno ogroženih borcev in vojaških vojni invalidov.

V letošnjem jubilejnem letu, ob dvajseti obletnici osvoboditve, bodo torej na Primorskem poskušali rešiti čimveč problemov, o katerih smo govorili. Poglavitno skrb pa bodo posvetili, so poudarili naši koprski sobesedniki, nadaljnjemu družbenemu uveljavljanju borcev. Že samo dejstvo, da je več kot trideset tisoč občanov oziroma štirinajst odstotkov vsega prebivalstva koprskega okraja bivših borcev, kaže, kako velik je njihov delež v gospodarstvu in na vseh drugih področjih javnega življenja.

Nekdanji borci torej odločilno prispevajo k večji proizvodnji in dohodku; tudi zato, ker se zavedajo, da je rešitev njihovih problemov odvisna predvsem od večjih materialnih možnosti delovnih organizacij in komun. V tem slavnostnem letu bodo v večini kolektivov na Primorskem ustanovili aktive bivših borcev. V svojih aktivih bodo borci vzporejali napore in načrte za večjo proizvodnjo ter za rešitev lastnih problemov. Posebno skrb bodo novi aktivisti posvetili tudi strokovnemu izobraževanju borcev. Večina članov naše organizacije na Primorskem ima namreč nizko izobrazbo in tudi zaradi tega so marsikdaj in marsikje prikrajšani. Zlasti mlajši borci pa imajo dovolj možnosti, da izboljšajo svoje znanje.

Zunanja izraza družbene vloge bivših borcev na Primorskem bosta tudi dve veliki manifestaciji ob dvajseti obletnici osvoboditve. V Ilirski Bistrici bo 4. julija srečanje bivših pripadnikov prekomorskih brigad, v začetku maja pa bo velika manifestacija tudi v Ajdovščini. Tam bodo namreč počastili dvajseto obletnico ustanovitve prve slovenske narodne vlade. Sestavil jo je dne 5. maja leta 1945 pokojni Boris Kidrič v ajdovski kino dvorani. Bivši borci na Primorskem pa se bodo letos udeležili še številnih manjših proslav in prireditev, ki bodo v posameznih občinah in po vaseh.

VLADEK PETRIČ: **OKOLI PUŠKE**, MAVEC, 1956

NARODNO- OSVOBODILNI BOJ IN KNJIŽEVNOST

Na nesrečo merimo dostikrat svojo zgodovino in sedanost z vojnami. Čas v preteklosti merimo s tem, ali je bil med kako vojsko ali po njej, in mnogo sedanjih generacij šteje za začetek svojega časa konec narodnoosvobodilnega boja. Vojnih strahot iz raznih časov ne moremo primerjati med seboj, ker bi potem ne bile več strahote, vendar se vseeno razlikujejo po moči, s katero se zarežejo v zavest ljudi, in po ranah, ki ostanejo za njimi v srcu. Književnost je bila zmeraj zvest odsev tega. To ogledalo naše usode se mora za mnogo svojih najlepših del zahvaliti vojnim pretresom in njihovim posledicam v naši viharji preteklosti. To je resnica, ki spodbuja k premišljevanju.

Ko bi lahko čas, ko je človeška zavest prevzeta z vojnimi dogodki, vzeli za nekakšno merilo, bi narodnoosvobodilni boj vsekakor imel prvenstvo. V štirih vojnih letih in dvajsetih povojnih skoraj ni pisatelja ali pesnika, ki ni bil poskušal preliti v besede svojega doživljanja med vojno, ki ni v svojo vizijo vtikal sledov, ki jih je pustila vojna na njem, in ki si ni prizadeval, da bi se rešil hudih spominov iz revolucije. Pri nekaterih pisateljih je ta napor nepretrgan: Antonije Isaković, Mihajlo Lalić, Branko Ćopić, Dobrica Ćosić, Mladen Oljača, Oskar Davičo, Tanasije Mladenović, Čedomir Minderović, Erih Koš, Mirko Bonjević, Radonja Vešović in drugi. Večina so iz tistih generacij, med katerimi je vojska zabrisala sledove in jih zblížala. Ti so svoje telesne in duševne moči, svoja čustva in svoje najlepše dni darovali revoluciji kot aktivni borci. O tej tako široki generaciji književnikov iz beograjskega literarnega kroga najzgovorneje priča podatek, da jih je dvajset med njimi stopilo v partizanske vrste na začetku narodnoosvobodilnega boja. Čeprav so bili nosilci naprednih idej in zmagovalci v revoluciji, pa v njihovih delih redkokdaj odmevajo veselje in zmagovalni vzkliki. Strahote in pekel, ki jih je bilo treba prebroditi, da si ostal človek, kritični trenutki, ko sta človek in človečnost visela na tanki nitki, in posledice poti prek mnogo razpotij so zgrabili umetnikovo bistvo in se prelivali v njihova dela ne glede na oblike in zvrsti, ki se jih lotevajo.

Nekoliko izvrstnih ustvarjalcev, ki so si že pred drugo svetovno vojno izoblikovali umetniško fiziognomijo in prikazali v svojih delih bogat in svojevrsten notranji svet, kot Desanka Maksimović, Veljko Petrović in Ivo Andrić, in ki so že v mladosti doživeli prvo svetovno vojno in njeno predigro ter si zadali na pleča težko breme spominov, so vnesli v svoj obširni opus vizijo narodnoosvobodilnega boja. Moč teh inspiracij je spodbudila nekatere, da so zapeli la-bodjo pesem.

Tudi tisti iz najmlajših generacij, ki so se rodili tik pred vojno, med njo ali v prvih dneh po njej, se spotikajo v svojih delih ob čelade in naboje po zapuščenih jarkih in mrščijo se jim gube na čelu nad še svežimi sledovi vojnih dni. Včasih so to neposredni, včasih pa daljni odmevi preteklosti, toda bistveno je to, da je preteklost tu, da je navzoča. Spomnimo se samo nekaterih: Branka Miljkovića, Ljubomira Simovića, Ivana V. Lalića, Dragana Kolundžije, Blaža Sćepanovića, Matija Bečkovića in drugih.

Ustvarjalnost beograjskega književnega kroga ima tri obdobja pisanja o narodnoosvobodilnem boju. V prvo spadajo dela, ki so nastala med vojno kot neposredna reakcija piscev na dogodke. Drugo skupino sestavljajo dela iz prvih povojnih dni, ki so nastala pod svežimi vtisi vojnih dogodkov in v prvih spoznanjih, da so ideali in cilji revolucije uresničeni in da naporji niso bili zaman. V tretjo skupino pa spadajo dela, ki so nastala v obdobju retrospektivnega gledanja na revolucijo z določene časovne distance, ko že nastaja mit ali legenda o narodnoosvobodilnem boju in ko posvečajo posebno pozornost iskanjem posameznika v množici, ki je nosila breme revolucije.

Literarna obdelava tem iz narodnoosvobodilnega boja se je začela v prvih dneh srbske vstaje. Ko sta Jovan Popović in Čedomir Minderović avgusta 1941. leta ustanovila list »Posavski partizan«, sta objavila v njem tudi prve literarne prispevke, ki so nastali na osvobojenem ozemlju. Iz teh skromnih začetkov se je pozneje razcvetela bogata ustvarjalna dejavnost, v prvi vrsti pesniška, ki je v najhujših povojnih letih dala najlepše sadove in vsem jugoslovan-skem ozemlju. V letih revolucije je nastajala poezija Jovana Popovića, Ivana Gorana Kovačića, Čedomira Minderovića, Karla Destovnika-Kajuha, Toneta Seliškarja, Vladimira Nazorja, Radovana Zogovića, Skenderja Kulenovića, Branka Ćopića, Aca Karamanova in drugih. Zaman bi poskušali izločiti iz tega vala srbske ali beograjske pesnike, ker v poeziji, ki je nastajala v tem času, v poeziji borcev, ni razlike ne v duhu ne v temah ne v načinu izražanja. Razlikujejo se samo po izpovedni moči in talentu. Vse, kar je prišlo izpod borčevega pravega umetniškega peresa, je bilo borbeno, je bilo spodbudno in je bilo sestavni del naporov, da bi z vsemi sredstvi podžgali moči rodoljubov v boju proti sovražniku. Bogata tradicija naše domoljubne poezije se je tako dostojno nadaljevala. To vojno literarno ustvarjanje je imelo tako pomembno družbeno vlogo kot še nikoli poprej, saj je prav zaradi nje tudi nastalo. Ta goreča angažiranost je zahtevala, naj bo v prozi in verzih poudarjena publicistična in govorniška plat, naj ima ustvarjanje tele glavne odlike: preprostost izraza, konkretnost in opisnost ter zanos z bridkimi in podžigajočimi besedami.

V prvih povojnih dneh je ostala pri mnogih ustvarjalcih povišana temperatura. V mnogočem še vztrajajo pri določenih odlikah ustvarjanja iz vojnih dni. Mnogi, ki so jih spodbudile teorije o pozitivnem junaku, perspektivnosti, optimizmu in oblikovanju življenja sodobnega človeka in ki so imeli izkušnje iz narodnoosvobodilnega boja, iščejo sebe in eksperimentirajo. V večletnih iskanjih so prestajale preskušnje literarne metode in zavest ustvarjalcev. Z leti je poje-

njavala zanesenost, temperatura je padala do normale, povečali pa sta se kritičnost in vsestranska presoja vojnih dogodkov, ki so še naprej ostali glavni navdih in tema. Toda pri vsem tem je bila najbolj značilna tako imenovana črno-bela tehnika. Ostalo je nekaj resničnih pesmi, novel in poskusov romanov. Največji dosežek tega obdobja je roman Dobrice Ćosića »Daleč je sonce«, ki prinaša nov pristop do vojne, do ljudi, ki so v njej bili, in do odnosov med ljudmi, odpira nov pogled na narodnoosvobodilni boj in zaključuje s svojo realistično metodo določena iskanja.

V vročičnih iskanjih novih literarnih poti, novih snovi ter novega izraza mlade literarne generacije po letu 1950 se je zdelo, da mladi pisci ne občutijo več narodnoosvobodilnega boja kot svojo prvo zapoved. Toda ko so se stvari pomirile, se je izkazalo, da mladina ni pustila vnemar bližnje preteklosti, da čuti v sebi korenine, ki rastejo iz nje, da je našla v njej oporo. Res je, revolucije ti mladi pisci ne vidijo in ne upodablajo z naturalističnimi podatki in ostro načrtanimi slikami. Čutijo njeno bistvo in jo sprejemajo kot legendo, v kateri se kljub selekciji podatkov in predimenzioniranosti oblik resnica ne izgubi.

Avtorji, pri katerih se intenziteta vojnih doživljajev ni zmanjšala niti po dvajsetih letih revolucionarnega vrenja niti ne zaradi človekovih krčevitih prizadevanj, da bi se odtrgal od starega in našel novo, niso ostali pri spominskem ali kronističnem slikanju vojne. Čas, nova spoznanja, vidne posledice vojne in priložnost, da ostane človek nekoliko dlje sam s sabo, so prinesli kompleksnejše poglede na sodelovanje posameznika v vojni. Akcije in zunanjih dogodkov, ki so bili prej primarni, tudi zdaj niso zanemarili. V celotnem podajanju dogajanja so jim le odmerili tolikšno vlogo, da je bilo lahko videti, kaj misli in čuti človek v vojni, po kakšnih iskanjih je sledila odločna in preprosta poteza, kolikšno vlogo so imeli prepričanje, volja, prvinskost, nagon, naključje in vse ostalo — pojasnjeno in nepojasnjeno — pri tistem, kar prikazujejo kot junaštvo ali življenjsko pot borcev revolucije. Zanimivo je, da se pri piscih, »zakletih bojnikovih«, vse bolj uveljavljajo epske oblike. Poezija na teme vojne preteklosti je pri njih redka stvar, kot da so to prepustili mlajšim, ki največkrat v lirskih drhtenjih govore o svoji travmi revolucije.

Če iščemo skupne imenovalce posameznih obdobj in pojavov v razvoju književnosti naše dobe, ne smemo pozabiti, da stoji jugoslovanska književnost že tretje desetletje v znaku narodnoosvobodilnega boja. Obilica obdelanih tem in neizčrpanost snovi iz revolucije imata za posledico, da je število del, ki so povezana s tem pomembnim trenutkom naše zgodovine, tako veliko. Ne samo število del s tematiko iz narodnoosvobodilnega boja, temveč tudi njihovi umetniški dosežki prispevajo k temu, da moramo ta dejstva upoštevati, ko govorimo o najnovejšem obdobju naše književnosti. Vrhovi naše sodobne literature: »Pesem« Oskarja Daviča, »Lelejska gora« Mihajla Lalića, »Doživljaji Nikoletine Bursača« in »Osma ofenziva« Branka Ćopića, »Delitve« Dobrice Ćosića ter novele Antonija Isakovića so zrasli iz korenin, ki so pognale globoko v rodovitna tla narodnoosvobodilnega boja.

Prevedel Rado Rupar

PIVO KARAMATIJEVIĆ: BEG II, RISBA, 1945

I.

MOJA KRI JE MOJA POT DO TEBE

preludij:

*To je dežela ki je žal včasih pogosto
včasih pa vse prevečkrat domačija viharjev
in tistih, ki imajo manj kot nič
velika žara s pepelom ene
in skupne smrti, ki se ponavlja
vendar se nikoli ne pogaja s časom
dežela na katero boste padli z obrazom
vi in jaz in moj obraz moj obračun
s sabo ta kanec neba in pokrajina zadnje
svetlobe, to so stvari preslikane
z oči mrtveca za čigar besede
smo zaman hoteli da ne zginejo s sveta
lastne smrti ki jo živimo.*

**Branko
Miljković**

IZ CIKLA »ZA TISTE, KI JIH IMAMO RADI«

molitev:

*Treba je prositi smrt za svoje življenje
in tišina bo ohranila okamenele lobanje
za dež obraza in nebes za vrata
peska in črne rože se bojo razcvetale
ob poteh odprtih za vse vetrove
po katerih prihajajo nerojeni po svojo smrt.*

II.

PUSTINJA SE ME DOTIKA

*Gledali smo kako umirajo stoječi
tiste ki jih imamo radi zdaj vidimo
mrak ki ga ne vidijo slepi zaprite
oči da boste videli tiste, ki so
dali večni noči dan svojih oči,
oni držijo zemljo na plečih, in nepregibne,
nikoli jih ne bomo dohiteli o nikoli
nikoli se ne bo ujel čas
naše smrti in njihove vekomaj
bomo ločeni in mrtvi.*

post scriptum:

*Rdeče ptice nam bodo pile z ustnic
ne bomo jih videli
kričale bojo trave v pritlikavih oblakih
ne bomo jih slišali.*

III.

*Kri bije korake in smrt
in nekega večera po smrti
bo kri prenehala biti ptica postala bo
kača v travi ves dan jočejo otroci
mrtvi so na levi strani zaman
prižgani ognji čakajo njihove vrnitve
njihova noč se meša z našim dnevom
ne pozabite tega povedati otrokom.*

uspavanka:

*To ni več dan niti noč s spanjem je treba
pričakati razbojnike ptice so nebo
na jug odnesle, spi, ne bodo
prišli njihovi koraki so težki,
spi, ljubezen hodi po mestu z berglami,
spi, toda ne sanjaj na glas.*

IV.

VRNITVE PREK TE VELÍKE VODE NI
[IN NI.
ZATO POPOTOVANJE, KI SMO GA
[ZAČELI
LE V DUHU, ZMERAJ TIK PRED
[KONCEM OBTIČI.
NAD NAS STA SMRT IN VELIKO
[ODKRITJE SE POVZPELI
IN VSEOBJEMAJOČE MORJE NAM
[GROZI.

*Noč je polna mrkih angelov
ukleta ladja
nosi tovor zgubljenega časa
in naše mrtve prijatelje
v gozd brez ptic*

*Treba je bilo prebresti morje
čas in prostor ki so se pomešali
zdaj so za eno smrt daleč od vseh bregov
svetloba in senca
se lovita na vodi
v igri življenja in smrti
daleč pridre reka
večna in brezuspešna
ptice letijo za vetrom
ženske jočejo na obali*

*Človek pada na svojo senco
oni so se brez sence pogreznili v globine
in brez imena*

za zgodovino:

*od slepega obraza brodoloma v njihovih
zadnjih očeh je spletena zgodovina*

pouk za ostale:

*ljudje so mrtvi toda ne umrljivi sonce bo
prešlo tudi skozi naše oči nespremenjeno.*

V.

*Vzidali so vas v zid nevidni
in vsi ste bili pripravljeni da umrete
drug za drugim in bilo je tako
pozdravljena čudovita reka rešitve
zaman so vas iskali v mračnem spletu
omedlelih čutov na meji
vas in presenečenja, niso vas našli
zbogom mesto kjer se konča moj spomin
zdaј ste mrtvi in vaše telo je
neotipljiv spomin in toplo
prgišče srbske zemlje in nas*

refren:

*Usta so bila polna peska in vsi so molčali
zbogom mesto kjer se konča moj spomin
pozdravljena čudovita reka rešitve*

VI.

NJIOVA ČUDOVITA IMENA SO
[ZAJOKALA
NAD NJIOVIMI MRTVIMI TELES]

*Zvezda rdeča rana oblaka
robec krvi v noči zaklenjeni
s črnim ključem, kjer so mrtveci
pokopani drug drugemu pod čelom
Smrt pomnožena s tisoč grobovi
na kordunu so ji oblaki vzeli*

rožo ognja iz njihovih rok ki so
z zadnjim gibom razdelile kraj
na dve tišini kjer jočejo ptice iz pepela

post scriptum:

V deželi kjer spoštujejo sončnice
so padli z obrazom proti vzhodu
zdi se mi da sem tudi sam padel z njimi
različen od tistega kar bom rekel.

VII.

Zelengora hočem spregovoriti tvoje ime
zelengora spočeta v trebuhu vetra
zelena gora neba in zvezda moje krvi
strani sveta so ropali za njihovo
smrt, ki je bila začetek
a na koncu poti so jih iskale —
po celem svetu jih ni —
profil njihove odsotnosti varuje
noč zelengore njihove smrti so
najčudovitejša ozvezdja na južnem nebu
zemlja diši po mrtvih zelengora
slišim te z ušesi svojega srca, in nje,
tu ni nihče umrl kdor je umrl
zvezda moje krvi in njihove zelengora.

VIII.

SMRT JE TREBA SPREMENITI
[V PRAZNIK,
KER LAHKO NOČ VSAK TRENUTEK
[ZAVZAME NAŠE MESTO

Zadnja molitev za mrtve
za tiste ki so izkoristili pogumno
možnost umiranja za tiste ki
so stopili prek svojega trupla za njihovo
smrt tako potrebno proti smrti
za tiste ki so zdaj eno
ker svet je razdeljen s človeško kožo
na dva dela in dva in dva sta
ena ko pade zadnja noč
za tiste ki so utonili
v vodah večnega spanja tako kot umre
sonce na koncu daljne pokrajine
zakopano za tiste katerih besede
so klile iz zemlje kot zdravilo in upor
naj nagnejo glave daljne sončnice.

PREVEDEL RADO RUPAR

MILOŠ BAJIĆ: NA DAN OSVOBODITVE — MAUTHAUSEN, AKVAREL NA KARTONU, 1947

Jovan Popović

BRILE

Pritlikavi in krivonogi Brile ni bil za kmečka dela. Sicer sta bila tudi njegova oče in mati drobcena in na pogled slabotna, toda njemu sta že od otroških let z dobrodušno trpkostjo dopovedovala: »Hudo je kmetu.« Iz njegove velike oglate glave s porogljivo namrščenim obrazom so se kdaj pa kdaj utrinjali domisleki, ki so včasih vaščane zabavali, včasih pa so se jih prestrašili. Njegovi tanki, spretni prsti, ki niso bili vajeni pluga in kose, so vendarle začeli orati in kositi — strnišča na kmečkih licih in goščave na kmečkih glavah — in poželi vsako leto svoj pridelek. Ko je namrščeno strgal trde ščetine in ob tem stisnil skozi zobe kako besedo, so le-te prasketale, kot bi bile nabite z eksplozivom. Njegov otroški, škratovski in včasih kar hudičevski obraz se je zvijal nad stranko, in kdor ga ni poznal, bi se ga lahko ustrašil. Toda kmetje, ki so ga dobro poznali in so se njegovemu čudaštvu malo posmehovali, so čutili, da izžareva iz njega nenavadna sila in da sega njegov živahni, svojeglavi duh daleč čez ogone njihovih njiv in travnikov, zato so ga imeli radi in ga celo spoštovali.

Po sremskih mestecih je bril različne obraze, tudi davkarske in žandarske, potem pa ga je potegnilo v Beograd, katerega nočni odsev na nebu ga je tako vlekel čez Savo. Roke so mu po desetih ali dvanajstih urah britja in striženja malodane skočile iz sklepov; revno životarjenje po predmestnih krčmah in vlažnih sobicah je vrezalo v njegov že tako neprijazni obraz nekakšno puntarsko črto. Zaradi tega so ga mojstri tudi zmerjali. Bil pa je dober delavec in roko je imel lahko. Toda njegov obraz se je od studa razpotegnil v spako, če mu je kaka stranka zviška vrgla napitnino na marmornato mizico pred ogledalom. Kako je bil poniževalen ta nesramni, izzivalni žvenket denarja — in moral ga je ne samo poslušati, ampak denar tudi sprejemati. Marsikateri rejeni, zaripli obraz je v nezaupanju zadrgetal, ko se ga je Brile dotaknil —

toda njegove roke so bile tako hitre in zanesljive in njegove kratke zgodbe, ki jih je sem ter tja, na hitrico pripovedoval, so bile zanimive. Ko je tako od blizu in od daleč opazoval te različne obraze, je dognal, da kljub vsem razlikam spadajo v nekaj skupin. Posebno hitro je prepoznal bahate obraze oblastnikov, spregledal jih je tudi pod kožo. Doumel je, da se skriva za ošabnostjo ponižnost do višjih in za samovšečnim tiranstvom strah, da bi se utegnilo kaj pripetiti, za bahavostjo neizobraženost in zabitost. »So ljudje, ki bi jih ne smelo biti, ker zaradi njih mnogo drugih, boljših, ne more živeti,« je premišljeval. Sploh je rad premišljeval in si zamišljal, čeprav ni natančno vedel kako, da bi bilo treba zbrisati s sveta to žaljivo bahavost, saj bi ljudje tako postali bolj človeški in lepši.

Ko je doumel, da grozi državi nevarnost sovražnikovega napada, je čutil, da jo spodjeda izdajstvo, ki ima eno glavo, katero bi bilo treba odsekati, da bi bila domovina bolj varna.

Jugoslavijo so preplavile fašistične spake, različne, pa vseeno iste sorte, obrite ter bradate, ostrgljane tuje in neumite domače. Brileta so srbeli prsti, mislil je, kako bi bilo, če bi mu nekoč »spodneslo« roko: katerikoli vrat teh barab bi prerezal, bi bil to dobiček za zaslužjeno ljudstvo. Toda tako bi ubil samo enega zločinca in maščevanje ne bi zadelo samo njega, temveč tudi druge — fašistično pošast pa je treba potolči tako, da se ne bo nikoli več dvignila.

Kaj naj še naprej opravlja svoj poklic, tako kot bi se nič ne spremenilo? Brile, ki so ga na naboru spoznali za stalno nesposobnega in so se mu kraljevski oficirji režali na vsa usta, ko se je priglasil za prostovoljca, se je javil v partizane, takoj ko je slišal, da se zbirajo v Sremu partizanske čete.

Če se je sprva kdo posmehoval novemu partizanu, drobnemu kot mušica, krivih nog — sovražnik bi se lahko splazil med njimi — ter skrotovičene in velikanske glave, se mu je posmeh kmalu spremenil v začudenje. Sale so sicer ostale, toda skozi sremsko šalo je bilo slišati priznanje junaku. Pritlikavi, mladi junak, tako molčeč, svojeglav in zaprt sam vase, je počel velika junaštva. Bil je čudak in se je težko vključil v četo in se podvrgel disciplini, nekaj ga je zmeraj vleklo k nečemu nenavadnemu, hotelo se mu je nenavadnih dejanj, ki jim je lahko kos samo izreden človek, ki ima kvečjemu enega pomagača. Njegov namrščeni, porogljivi obraz in hudi jezik sta bila včasih neusmiljena. Ni prizanašal ne poveljnikom, še posebno ne komisarjem, ki jim je pravil, da samo »prenašajo politične torbe«. Pripovedoval je: »V Rusiji pride na dvajset tisoč ljudi en partijec — za Srem bi bila dovolj eden ali dva, toda prava.« Nihče ni vedel, kje je dobil to primerjavo, toda vsi so vedeli, da je predan stvari in partiji, da se skrivata za njegovimi pripombami spoštovanje in velika zahtevnost. Kljub vsemu svojemu individualizmu je bil najtrdneje povezan z organiziranim gibanjem. O sebi je menil, da ni dorasel in da ni vreden, da bi stopil v partijo, ker je mislil, da mora biti komunist idealen človek. Menil je, da mora pobiti še veliko fašistov in se znebiti še veliko napak. In vedno je premišljeval o velikih akcijah; ves se je spremenil v diverzanta, v čigar glavi ni ne ponoči ne podnevi prostora za druge misli, razen za načrte o uničevanju sovražnika. Ti načrti so bili dostikrat fantastični, na videz neizvedljivi. Toda z mrkim obrazom in žarečimi očmi je zatrjeval:

»Le pustite me, dajte mi vse, kar potrebujem za akcijo, in ne skrbite.«

Tako so ga prevzele te misli, da se je hudo jezil na »Bojeviteža«, ko se je bil ta oženil. Občudoval je njegovo junaštvo in ga imel rad kot človeka, ki se

razvija v poveljnika. Toda Brile je vztrajal, da mora biti »Bojevitež« najstrožje kaznovan, »ker je izdal našo stvar«. Pri vsej strogosti, ki je v partizanih vladala glede vsega, kar je zadevalo ljubezen, je bila Briletova jeza pretirana in celo malce smešna. Politični vodja Žarko ga je miril; na videz mu je dal prav, zato da ga je nato s šalami pomiril. Brile, dvajsetletni mladenič, ki še nikoli ni imel dekleta, je menil, da lahko človek v teh dnevih objema le puško in strojnico. On in dekleta, ki so po sremskih vaseh krojila svoje obleke v partizanske, so mislili da do zmage ne more biti govora o svatbi.

Mnogo gestapovcev in oficirjev Hitlerjev vojske je ostalo na sremskih poteh in koruznih njivah s polnimi usti sremske zemlje, ki so jo hoteli izropati. Ko si je Brile ogledoval velike, postavne, ostrgljane, obrite in počesane fašistične vojake in oficirje, je kimal in sikal skozi zobe:

»O, Hitler, ko bi vedel, kdo ti ubija v Sremu tvoje najboljše oficirje!« Ošvignil se je s pogledom: oficirska uniforma je kar visela z njega, nemški škornji so bili kot harmonika na njegovih krivih nogah in revolver je visel v torbi, ki je bila skoraj večja od njega.

»Gorje škornjem na krivih nogah, gorje fricu, ki mu sodi Brile,« se je zadovoljno nasmehnil, ko si je ogledal sam sebe.

Čeprav so se vsi prepričali o njegovi spretnosti in junaštvu, pa ni nihče verjel, da se mu bo posrečilo vreči v zrak električno centralo v Vrdniku, mestu, ki je bilo polno fašistov. Vrdniška centrala je dajala svetlobo ne le vsej okolici, temveč tudi energijo bližnjemu rudniku. Na vse pomisleke je Brile samo molčal in se pripravljaj.

Našel si je bil pomočnika, ki je imel dovolj poguma, da je šel z njim. Ta mladi tovariš Kovač, ki je verjel Briletovi iznajdljivosti in se je tudi samemu hotelo junaštev, ga je spremljal, ko sta sredi belega dne odšla v mesto. V umazanih delavskih oblekah sta se pod večer napotila proti centrali z velikansko steklenico kisika, ki jo je nosil Kovač. V mesto sta se s pomočjo tovarišev splazila skozi predmestne vrtove, in ko sta bila v mestu, sta stopala brezskrbno kot delavca, ki gresta po opravkih. Toda čeprav sta bila podobna delavcem, ju je policaj, ki ju je srečal, sumljivo premeril in zahteval legitimacije:

»Legitimacije?« je začudeno vprašal Brile in pokazal na tovariša, ki se je potil pod velikansko steklenico kisika. Ta ga je zmedeno pogledal in zamrmral:

»Nimam jih, tale jih ima. Saj vidite, da se nama mudi.« Sam pri sebi pa je mislil: »No, Brile, zdaj se pa le zvij iz tega, če se moreš!«

Policaj se je razjezil:

»Ne brijta norcev. Sem z legitimacijama!«

Zdaj je šlo že za ugled ustaških oblasti.

Brile je pogledal policaja in izbuljil oči, kot da ga prebada z zakrivljenimi vilami.

»Hja, a mojo legitimacijo bi rad?«

»Čigavo pa?«

»A moja?«

»Jasno, da tvojo. Menda nisi poglavnik!«

Na te besede je Brile potegnil velikanski revolver, ki ga je imel pod prevelikim suknjičem, ga nameril v policaja in zapovedal:

»Samo ne poskušaj izdreti revolverja! In jezik za zobe, če hočeš ostati živ. Pojdi pred nama do centrale.«

Policaј se je ogledal: v bližini ni bilo drugih policajev ali vojakov. Prestrašeno in presenečeno je mencial in prosil, naj ga ne silita s sabo.

»Pred nama, in glej, da niti začivkaš ne! Pod obleko imam revolver. Če hočeš umreti za Pavelića ali Hitlerja, kar stegni jezik.«

»Hudič pa še Pavelić in Hitler!« je zamrmral policaj v grozi in odšel pred njima. Tako so kot uradna komisija prispeli do centrale.

Stražar pred vrati jih je ustavil.

»Ne morete naprej, je že zaprto.«

»A tako, no potem bomo pa kar od tukaj,« je hladnokrvno rekel Brile in stopil k oknu strojne dvorane. Kovač je med sopihanjem postavil steklenico na tla in prižgal vžigalico. Toda ogenj se ni prijel.

Brile je moral spet potegniti revolver. Stražar, ki ni doumel, za kaj gre, in je bil zmeden, ker je bil zraven policaj, je stal kot lipov bog. Z enim zamahom sta nato Kovač in Brile vrgla steklenico skozi okno, namerila revolverje v policaja in stražarja in stekla nazaj.

Eksplोजija je bila tako močna, da je spravila pokonci vse mesto. Začel se je preplah. Po drobcih opeke in stekla so na vrat na nos bežali ljudje, policija in nemški vojaki, spotikali so se ob zverženo pločevino in železne palice ter bili povsem zmedeni, saj niso vedeli, odkod je prišel napad in koliko je napadalcev.

V gneči je tekel tudi Brile. Bil je grozen na pogled: skuštran ter žarečega in spačenega obraza. Streljal je z revolverjem v zrak ter divje mlatil okrog sebe z rokami, metal bombe in vpil na ves glas:

»Rusija gre! Rusija gre!

Tako ga je vse skupaj prevzelo, da ga je Kovač, ki mu je ostala samo še ena bomba, moral odvleči stran, sicer bi ga kljub vsej zmešnjavi dobili. Ko se je vrnil med tovariše na Fruški gori, se z junaštvom ni bahal, le na tihem se je veselil:

»No, je bil Briletov načrt tako neumen?«

Toda Kovač, ki mu je bilo čisto jasno, kako nora sta bila načrt in uresničitev, se je vmešal:

»Imela sva vražjo srečo. Če bi bilo vse skupaj manj noro, nama nemara sploh ne bi uspelo.« Pred očmi so mu zaplesale podobe zmešnjave:

»Le kako mu je prišlo na pamet, da je vpil: „Rusija gre! Rusija gre!“ To je bilo najbrž najhujše izmed vsega. Ko bi bili videli Brileta, kakšen je bil: strašen, nor, veličasten.«

Poslušalci so se zasmejali. Brile je postrani pogledal Kovača:

»Bodi no že tiho, preveč govoriš!« Toda ko se je takoj nato spomnil na policaja in legitimacije, ga je zgrabil smeh, ki se ga je nalezal tudi Kovač: nekaj minut od smeha nista mogla nič.

Ta veliki uspeh je Brileta spodbodel, da je začel premišljati, kako bi se vtihotapil v Rumo: na cizo z oslom bi naložil sod eksploziva, on pa bi stopal poleg kot kak kmetavz, s preklanimi hlačami, iz katerih bi štrlela srajca kot rep. Zažgal bi vrstico in jo pocedil, kot da mu ciza nič mar. To bi bil preplah! In on bi vse to gledal od daleč.

Toda tega načrta mu niso pustili izvesti, kajti fašisti so bili na lovu za njim.

Ko je tako velikokrat odnesel celo glavo tudi takrat, ko se je zdelo, da se je nemogoče rešiti, še slutil ni, da ga čaka nevarnost drugod.

Brile je bil znan po svoji kljubovalnosti do nadrejenih, posebno nižjih. Se posebno do nižjih, ker je menil, da, čeprav on sam nima funkcije, pomeni za

stvar več kot marsikdo izmed njih. Znano pa je bilo tudi to, da njegova porogljivost ni znak nediscipliniranosti in da zato ni nič manj predan stvari. Nekoč se je znašel v neki Fruškogorski četi in ga je tamkajšnji vodnik oštel zaradi neubogljivosti. Brile mu je preklel marsikaj, zato ga je vodnik spravil pred sodbo. Seveda, to ni bilo nikakršno zasliševanje, temveč navadna vodnikova samovoljnost. Zasliševanje je vodil sam vodnik, znani »Strela«. Na njegovo obtožbo, da je anarhist, ki škoduje stvari, ga je Brile ostro pogledal v oči in mu mirno odgovoril:

»Jaz pa bi prisegel, da si ti tisti sovražnik, ki se je vtihotapil med nas.«

Vodnik s partizanskim imenom »Strela« je potegnil revolver, da bi ga pri priči ubil. Vendar se je zadržal; vedel je, da bi se stvar zanj ne končala dobro. Izbral je dva svoja privrženca, ki sta še tisto noč odpeljala Brileta v neko grapo, da bi ga ustrelila, kot se je glasila sodba, ki jo je v imenu štaba izrekel vodnik.

»Zaradi tega bo naša stvar oškodovana, toda tudi za vas se bo zvedelo, kdo in kaj ste,« je rekel zvezani Brile. Tisti hip ga je peklo samo to, da ni vedel, kdo ga bo zamenjal v akcijah. Zadel sta ga dve krogli. Padel je in zavpil:

»Streljajta, še sem živ!«

Onadva sta brž ustrelila še dvakrat in pobegnili.

Brile je izginil. Kje je ostal, ali je mrtev ali je ranjen, nikjer ga ni bilo. V štabu so začeli preiskovati, da bi zvedeli, kaj se mu je zgodilo.

Od borcev »Strelove« čete so zvedeli za obsodbo. Zaslišali so »Strelo«. Delal se je, da je užaljen, ker ga zaslišujejo, saj je vendar kaznoval samo borca, ki se je upiral disciplini.

»Zakaj si potem sodbo skrival?« ga je vprašal komendant odreda. »Mi Brileta poznamo: mogoče je svojeglav, vendar smo o tvoji predanosti manj pričani kot o njegovi.«

»Kaj res? Kaj pa to, da je pripravljaval atentat na partijske voditelje.«

Oskar
Davičo

ODJEK

*V lož svoj zazrt vidim suženjsko delo človeških pasov,
vidim: čeljust razkosava vsa mórja gladu brez oseke
večnost, ki vedno globoko zarine v odhod se vsak nov,
smrt, ki na mene nenehoma sončnate meče opeke.*

*Slabo meso razdeljeno na tri živčne reke:
prvi del mene upira se smrti nabreklih valov,
druga tretjina potaplja se v mavričnih barv odjeke,
tretji del mene oklepajo senčne vezi brez glasov;*

*vidim ga, v zimsko upognjenih dnevih okostja srdita,
rinem svoj nož skozi grlo poleta zgrešenega vanje,
z zemlje do nébesa v megli bom, ki je nad mano razkrita,
smrti devištvo vzela, z zvezdami ves poškropljen. Maščevanje!
Maščevanje!*

(Iz poeme »Zrenjanin«)
PREVEDEL BOGDAN GJUD

»Strélo« so vedno bolj sumničili in ko so preiskali, kdo je, se je izkazalo, da ima zveze z mihajlovičevci. V odred so ga sprejeli kot bivšega rezervnega oficirja, ki ima izkušnje, izkazalo pa se je, da je prišel zato, da bi odred razbil.

»Strela« je okusil kazen: izrekel jo je glavni štab. Toda tega, ali je Brile živ ali mrtev, ni nihče vedel. Tega na videz niso vedeli niti njegovi starši, kjer so se njegovi tovariši sem in tja oglasili. Nekega dne, ko se je v vasi znašel Žarko, je stopil Brile pred tiste tovariše, ki jim je najbolj zaupal.

»Spet sem trden in zdaj me sodite po pravici,« je rekel in jih nepremično gledal, ko se je bil kot duh pojavil v sobi. »Ko me je tisti vodnik imenoval škodljivca, sem mu rekel, da se je on kot sovražnik vtihotapil v naše vrste. To je bila nediscipliniranost, toda mislim, da je res, kar sem bil rekel. Poleg tega mu nisem bil podrejen. In zdaj, če sem kriv, tu sem. Vi ste moji poveljniki.«

»Nisi kriv, Brile. Sodba je bila samovoljna, nepravilna. Za 'Strelo' pa si dobro slutil, da je sovražnik. Je že kaznovan. Bilo nam je zelo žal, Brile, posebno zato, ker bi ti lahko mislil, da ima pri tem kaj tudi vodstvo.«

»Kaj res?« Briletove oči so se orosile od skritih solz. »Škoda bi bilo, da bi to edino življenje zgubil tako po neumnem. Ko bi imel več življenj, bi napravil take stvari, o katerih še nihče ni slišal,« je rekel. Prav takrat je premišljeval, da bi se splazil pod vlak, med tračnice, in potem v primernem trenutku...

»Toda povej, to nas zanima, kje si bil, da nihče ni vedel, kje si? Ali se lahko kdo na partizanskem ozemlju tako zakonspirira, da partizani ne vedo, kje je?« ga je prisrčno vprašal Slobodan.

Briletove oči so se poredno zablistale.

»Rešilo me je to, ker sem vedel, da moram naprej. Tako sem se privlekel domov. Ko sem ležal, sem večkrat slišal, da so v hišo prišli tovariši.«

»Pa si zdržal, da jih nisi poklical?«

»Nisem hotel, da bi me videli kruljavega, najprej sem hotel ozdraveti.«

Ni si dal dopovedati, da bi ga laže ozdravili in da jih ne bi tako skrbelo, ko bi se jim bil oglasil. Brile jih je prepričeval, da je hotel najprej ozdraveti, da bi bil sposoben za boj, ali pa da bi sprejel kazen.

Po tej preizkušnji je postal Brile še bolj predan. On, ki je tebi nič, meni nič povedal komisarjem vse, kar mu je ležalo na srcu, je sam postal komisar diverzantske skupine in je tudi sam nosil politično literaturo v torbi; tako je postal tudi partijec. Dotlej je bil do partijcev vedno kritičen, saj je menil, da mora biti partijec idealen človek, on pa to ni. In sedaj je postal član partije in ves čas trepetal, da se bo izkazalo, da tega ni vreden.

Ta pritlikavec po telesu, ki ga je narava tako grdo spačila, ta mali brivček, ki je v svojih dvajsetih letih življenja veliko pretrpel in doživel veliko ponižanj, se je v narodnoosvobodilnem boju razvil in se prekalil v okviru drage partije. Kot je bil junak v življenju, je tudi umrl kot v legendi. Tudi njegova smrt je polna tiste vztrajnosti in gorečnosti, s katerima se je odlikoval v življenju.

Akcija na poln vlak vojaštva na beočinski progi se je prvič in drugič ponesrečila. Brile je bil divje jezen, zato se je zaklel, da mora tretjič uspeti, pa čeprav bo zletel v zrak tudi sam. Bil je tako neučakan, da bi videl, kako bo mina eksplodirala o pravem času, da je ostal čisto blizu proge, v soteski med Donavo in obronkom hriba.

V strahu, ko mu je srce razbijalo v grlu, je čakal, kaj bo.

Senca se je približevala in je vedno bolj rasla. Mesečina se je razlila po travniku, kjer trava še ni pognala. »Zakaj nima dveh življenj; potem bi se mu posrečila vsaka akcija,« je premišljeval in se plazil k progi, namesto da bi se odmaknil. Lokomotiva in dva vagona so že zavozili čez mino. Ne bo eksplozirala! Ves se je zgrbil in vlak mu je bobnel skozi glavo, toda zdelo se mu je, da vladna grobna tišina.

Toda naenkrat je buhnil plamen, vagoni so noro zaplesali, se vzpeli in zgrbili, ves vlak se je zvil kot pohojena kača, in šele zdaj, po tako dolgem presledku, je strašna eksplozija pretresla zrak in zgrabila tudi Brileta, medtem ko je železni in stekleni dež padal vsenaokoli. Vlak je zahropel kot ranjena žival in obstal.

Kot začaran je gledal Brile vse to, se veselil in se hkrati jezil, ker ni bilo vse tako, kot si je zamišljal.

Iz zadnjega vagona so poskakali nemški vojaki in stekli proti njemu. Umika ni. Z ene strani Donava, z druge hrib, ki ga izdajalsko obseva mesečina. Do konca soteske je še več sto metrov, travnik je gol in mesec sveti na vso moč.

Sklonjen se je umikal in zadrževal Nemce s puško. Začutil je, da je ranjen. Roka mu je klonila, iz prsi mu je brizgala kri. Z vseh strani se približujejo fašisti. Kličejo drug drugega in preklinjajo, usta imajo spačena od sovraštva. Že vidi njihove obraze.

Ne, rešitve ni. Njegov pomočnik je tam, v gozdiču, cel kilometer daleč.

Moči ga zapuščajo. Še lahko potegne zapirac iz prazne puške. Skoraj nežno se poslovi od revolverja in ga skupaj s puško vrže v močvirje poleg Donave. Gladina vode zavalovi, stotine iskric zaigra, potem pa na pomirjeni površini spet zasveti mesec z nekaj zvezdami. Kako lepo dehti zemlja! Brile globoko zajame vlažen pomladni zrak, poln nežnega vonja komaj pognale trave. Vse bolj čuti vonj lastne krvi in z vsakim vzdihom mu priteče iz prsi nova kri in se vanje zariva svetel nož.

Koraki topotajo, vreščijo glasovi.

Kako bi bilo življenje lahko lepo... Saj ima le dvajset let... Kdaj bo življenje...

Misli, ki so bliskovito švignile skozi njegovo zavest, je potisnila ob stran druga, glavna.

»Ko bi imel še eno življenje, to bi jim pokazal.«

Že so ga zgrabile surove roke, že hodijo po njem težki škornji, že ga prebadajo bajoneti in padajo po njem puškina kopita.

Telo mu je še nekajkrat zadrgetalo in na nepremičnem obrazu mu je zastal prezirljiv posmeh.

»To je tisti, on je!« je vpil poveljnik beočinske straže, ko je bil pritekel.

Drugi dan je njegovo pritlikavo, mrtvo telo ležalo na beočinskem trgu kot svarilen zgled. Toda zmagoslavni posmeh na njegovem, s smrtjo polepšanem obrazu ljudem ni zbujal strahu. Zato so ga rablji z besom in skoraj na skrivaj odveli proč, da bi jim še mrtev ne grozil.

Prevedel Rado Rupar

**Antonije
Isakovič**

ŽLICA

V mesečini se blešči latje gostih šopov planinske trave. Dve veliki senci se vzpenjata po pobočju in trgata srebrno latje. Manjša senca ves čas zaostaja in se ozira nazaj.

Tam gori je tiho, samo kak sprožen kamen se zakotali po ruši; senci obstaneta, prisluhneta in spet gresta naprej.

»Sediva. Ne morem več,« je rekel Stanko in postavil bakren kotel predse. Mesec je pomočil svoj rumeni obraz v poln kotel smetane, tanke kotličeve stene se širijo in smetana se napihuje. V dihu s planine je čutiti oster vonj po ovčjem mleku in posušenih jegličih.

Stanko zasmrka, strese hudo poraščeno glavo in ostro ukaže Zoči.

»Daj stran ta kotel.«

Zoča pogleda v kotel, se potiplje po prsih in zašepeta:

»S srcem je konec.«

Stanko ga ne sliši. Glasno zeha in išče po žepu škatlo s tobakom.

Zoča se počasi dvigne in postavi kotel pod borovničev grm.

Spet sede. Pod sabo začuti trdo planinsko travo in spet zašepeta:

»Konec je.«

S prsti se pogladi po volnastih laseh, ki so mu zrasli, potem ko je prebolel tifus. Lasje se mu zdijo zdaj preveč mehki in kodrasti.

Oljnata smetana začne kukati iz grmička, napihuje se in raste. Stanko jo mrko gleda, roke je porinil daleč v žepe in otipava smetne robove. Čuti, da mu je vse napoti, borovnice in smetana in mir tu gori. Zakaj vendar mesec ne zaide? Smetana ni tako rumena. Posluša slabotno Zočevo dihanje, in to ga najbolj jezi.

»Komisar je določil mene.« Stanko je trden in odločen. Zadovoljno pre-mišlja o sebi, medtem ko se mu dim kadi iz brade. »Vso noč naj klamam po teh hribih. Ali bo za vsakega v četi žlica smetane? Koliko časa se bomo še podili

tod okrog? Videti smo kot crkovina. Prišli smo tako daleč, da mora vódnik po kotel smetane.«

Malo se premakne in išče primerno mesto za shujšan bok. Zaslišal je Zoćevo dihanje.

»In dali so mi tegale... Komisar dvomi o moji moči.« Na Stankovem velikem čelu nabreknejo žile, začne preklinjati.

»Težko je!« pravi Zoća. Hoče še reči: »Človek se do konca izmuči.« Toda to zadrži zase.

Stanko ga ni razumel.

»Kdo pa je ta Zoća. To je nekakšna kontrola. Največji ušivec v četi... Onuče ima zmeraj napol zavezane. Naj gre k vragu, saj ni iz mojega voda.« Nazadnje ga utrujenost čisto zdela. Izprazne pipo tako, da potolče z njo ob koleno.

Rob kotliča je oškrbljen. Po njem se maje senca in pada na smetano. Je to senca ozkega borovničevega lista ali je hrošč? Stanko napeto gleda. Pipa je spet polna in jo zobje trdno držijo.

»Zdi se, da je hrošč,« šepče zamolklo. »Utopil se bo.« Drug za drugim skačejo noter, žro smetano, ena žlica je je manj, dve žlici, hrošči skačejo v smetano in žlice se križajo nad kotlom.

Stanko se nagne nazaj, debele ustnice se mu razpotegnejo.

»List. Maje se... list.« V ustih se mu maje črn ustnik pipe. Pogleda navzgor in prepozna gostosevce, oje voza štrli naravnost v vrh Magliča. Na skrivaj se obrne proti Zoću.

Ta si s koleno stiska brado in že dolgo časa strmi v grm. Shujšan obraz se pači in giblje, goltančna kost skače gor in dol in izginja med kitami na vratu. Poslušá neenakomerno bitje srca.

»Smetana... sladka... sladkor je povsod, tudi v krompirju. Ena žlica, čeprav samo ena, to je kot zdravilo. Saj se ne bi niti opazilo. Naj bo prvi on. Jaz ne smem. Sramota. Oni v četi čakajo, midva pa tu prismodujeva.«

Iz teme se je oglasila veverica. Zoćeve drobne oči se srečajo z velikimi Stankovimi.

»Lešnike je,« pravi Zoća.

»Ko bi bilo podnevi, bi streljal,« pravi Stanko.

»Polno duplo ima.«

»Skladišče.«

»Lešniki so sladki,« pravi Zoća.

»Bodi tiho!« pravi Stanko.

Veverica se spet oglasi. Oba se kot po nemem dogovoru obrneta proti grmu. Pogleda se jima križata. Zočev goltanec, oster kot petelinov, se skrije pod brado. Na njegovem izmučenem obrazu se pokaže up. Veveričino cviljenje zamre v grapi.

»Vesela je!« je nepričakovano glasno vzkliknil Stanko. »Daj sem kotel. Greva.«

Stanko nosi kotel in ročaj pozvanja. Zoća gre sklonjene glave. Prizadeva si, da bi stopal po domnevni sledi velikih Stankovih nog. Žgejo ga sklepi v suhljatih kolenih in v ušesih mu šumi.

»Locenj ropoče. Ne sme... hotel je... ne sme...« Zoća globoko zasope. Stanko se obrne.

»Kaj je? Ne moreš?«

»Lahko, le pojdi.«

Smetana se ob hoji še bolj napihuje. Videti je kot vzhajano testo.

Zoća ne gleda, kod hodi, opoteka se, drsi mu, samo oči, ki so kot prikovane na kotel, ga vlečejo naprej. Stanko sicer ne vidi, vendar čuti ta pogled široko razširjenih zenic. V senci, ki pada od hriba, se Stanko na hitro obrne.

»Gledaš. Zazijal si se v kotel. Ukradel bi. Zmeraj si bil slabič. Na!«

Postavi kotel na tla.

Zoća molči in tanke, ožgane ustnice so razpotegnjene. Drobne črne oči postanejo vlažne.

»Ne misliš na kolektiv. Nažrl bi se kot prašič.«

»Ne vpij. Nimaš pravice.«

»Pravice? Kakšne pravice? Pojedel bi...«

»To bi ti. Videl sem, kako si zijal v grm, kjer je bil kotel.«

»Lažeš!«

»Ne vpij! Ti... Kaj ne bi ukradel, ko ne bi bilo mene?«

Stanko je zgrabil kotel in krenil naprej.

»Vsi v četi mislijo: Zoća je lenoba, še onuč si ne zaveže. Ne verjamejo, da ne morem... Kaj mi srce tako razbija...«

Spomni se na dogodek v Hercegovini.

Četa je imela za sabo veliko lačnih dni. Poleg reke so naleteli na prazno, kamnito hišo. Zoća je našel dve gredi mlade čebule, ki je komaj pognala. Populil je celo gredo in si napolnil torbo. Polomljena cima mu je mahala iz torbe in ga izdala. Sledil je četni sestanek, najbolj mučna stvar v njegovem življenju; že vnaprej je vedel, kaj bo rekel...

»Ne verjamejo. Nočejo verjeti,« ponovi sam pri sebi Zoća in pohiti. Sovražno pogleda kotel in začne nalašč zaostajati. Stanko ga čaka in opominja. Navsezadnje je Zoću tega zadosti.

»Stanko, daj mi kotel.«

Stanko ga začudeno pogleda.

»Tebi kotel? Zakaj? Jaz sem močnejši...«

»Jaz bom šel naprej,« pravi Zoća.

Zočeva šibka ramena drhtijo, korak mu je negotov, trudi se, da bi stopal hitreje. Tenak, poraščen vrat gleda izza šotorskega krila. Stanko nenehno strmi v ta vrat, v te kratke črne lase, v te vozlaste kite, ki drže šiljasto glavo.

»Zoća, koliko let imaš?«

»Osemnajst.«

Stanko stopi hitreje. Locenj na kotlu še bolj zaropota. Zočev vrat se poti in se zasveti.

»Zakaj ne bi pojedla vsak po eno žlico?« pomisli Stanko.

»Zoća, si hodil v šolo.«

»Sem.«

»Pa je nisi končal?«

»Nisem.«

»Kaj me to zanima.« Stanko si obriše čelo. »Zoća, koliko poti sva že naredila?«

»Ne vem.«

»Počakaj. Počijva si.«

Stanko je postavil kotel na stran in si takoj prižgal pipo. Zoća je potegnil s sebe šotorsko krilo in pokril z njim kotel. Stanko je leže videl temne Zočeve oči — pogašeno žerjavico. Naglo se je obrnil na tisto stran, kjer je ležala puška. Počasi mu je zdrsnila po licu kaplja in padla na puškino kopito. Razmazal jo je v krožec.

STEVAN BODNAROV: STRELJANJE V JAJINCIH, RELIEF, BRONZA, 1947—1948

»Si pokril!?!«

»Tako je laže,« je komaj rekel Zoća in si pretegoval roke.

»Pokril si,« je ponovil Stanko. »Mogoče naši v četi spijo.«

»Mogoče ne morejo spati.«

»Bled si, Zoća.«

Zoća leži na hrbtu in prazne torbice za nabojе mu žulijo trebuh. In od nekod se prikaže polna žlica, toda usta ostanejo zaprta, nočejo in ne morejo se odpreti. Tanke ustnice se mu slabotno premikajo, senca pleše na njih in veter prinaša vonj po ovčjem mleku in posušenih jegličih.

Stanku se zazdi, da ležita že dolgo, da sta morda že spala. Brž se dvigne in odkrije kotel.

»Zoća, pojejva vsak po eno... Zoća, kaj ti je?« je v strahu zavpil Stanko in zmedeno spustil šotorsko krilo. Začutil je, da je premagan. »Prav mi je...« Zagledal je Zoćeve ploščate torbice za nabojе, ki so se nalahno svetile.

Zoća je ležal in goltanec se mu ni več premikal. Kost je bila zdaj še ostrejša, še bolj je štrlela, še bolj se je belila v mesečini.

Stanko je prišel v četo pred zoro. Privlekel je mrtvega Zoća in nosil dve puški ter kotel.

Malo nato je vsakdo v četi dobil po eno žlico smetane. Stanko se je malo oddaljil in sedel na kamen. Žrlo ga je žvenketanje pločevinastih posod in glasno cmokanje.

Kamen pod njim je bil hladen. V roki je držal polno žlico smetane. Pogledal jo je, zamahnil z njo in jo zagnal proč. Žlica je zažvenketala ob kamnu, se odbila, še nekajkrat odskočila v travi in obležala.

Ko je vstal, se mu je zdelo, da sliši njen žvenket spodaj v grapi.

Prevedel Rado Rupar

**Momčilo
Milankov**

DIVJA RACA

Svitalo se je že, ko je nad močvirjem potegnil veter. Oba človeka sta presenečeno dvignila glavi. Nekje blizu brega je najprej zašuštelo ločje, nato pa je počasi zavalovilo po močvirjih, potopljenih v megleno modrino svitanja. Oddahnila sta se. Veter je vlekel od reke. Od nekod se je nad njunima glavama spreletela divja raca. To je bila edina raca, ki se je to jutro prebudila na barju. Postrani je rezala veter in plahutanje njenih kril je bilo glasnejše kot suho šuštenje ločja.

Vladimir se je stresel. Obveza na njegovi glavi je bila krvava.

»Zebe me,« je rekel.

Pavle je sedel na vlažnih tleh in gledal, kako leti raca:

»Proti vrbovju leti. Oni so še tam. Mogoče se lahko edino raca še prebije iz teh močvirij.«

»Ne bo se,« je pripomnil Vladimir, »tudi ona se ne bo rešila. Boš že videl. Ne bojo je pustili.

»Misliš, da jo bojo ubili?«

»Zakaj pa ne?«

To je bila resnica. Pavletu se je zdelo čudno, kako da se sam ni domislil tega. Obrnil se je in opazil, da je po Vladimirovem čelu izpod umazanega konopljenega platna pritekel curek krvi. Daleč za njegovo glavo se je izza sivih gričev onstran reke dvignilo sonce.

Potem sta zaslišala rafal, kratek in komaj slišen.

»Zadeli so jo,« je razburjeno vzkliknil Vladimir. »Zakaj je, za vraga, sploh letela. Kako je vse to preprosto in bedasto.«

»Bodi tiho,« ga je miril Pavle.

»Ne morem. Ne morem več čakati.«

»Vladimir,« Pavle je vstal in bil čisto miren, »poznam to: še vedno imaš vročino, zato ti ne zamerim.«

»To vse skupaj nima več nobenega smisla.«

»Pa bo imelo smisel.«

»Še njo so ubili.«

»Ne bi je mogli, ko bi jim ne priletela naravnost pred cevi.«

»Toda zakaj je priletela? Kaj misliš, zakaj? Razumi, morala je.«

»Nekje je še prehod, kjer jih ni. Zmeraj se najde kak prehod.«

»Ne, povsod so in vsako uro bolj stiskajo obroč.«

»Kaj misliš, naj greva od tod.«

»Poglej!« Vladimir je potegnil iz žepa umazan moder papir. »To sem našel včeraj. Gotovo so jih metali iz letala, ki je zadnjič letelo nad nami. Veš, kaj je to, Pavle?«

Pavle ga je vznemirjeno pogledal.

»Zaženi stran.«

»Še nisi prebral?«

»Zakaj naj bi?«

»Pravijo, naj pridemo tja.«

»Kam?«

»K njim. Da se jim predamo.«

»K njim,« je zamišljeno spregovoril Pavle, »toda prehod je gotovo še. Mogoče ne bo več dolgo, toda zdaj ga še lahko najdeva. Švajcerjeva skupina se je prebila.«

»Tega ne veš.«

»Vem.«

»Ali nisi videl prejle? Kdo sploh še more od tod? Veš, kaj še piše?«

»Kaj?«

»Obljubljajo življenje.«

»Življenje. Misliš, da bi nam prizanesli.«

»Mislim, da bi.«

»Ne vem. Toda vsak čas lahko pridejo semkaj.«

»Ja, prišli bodo.«

»Vrzi stran,« je ponovil Pavle.

Vladimir je bil miren in zdelo se je, kot da ga je minila sinočnja utrujenost, samo v očeh mu je še ostal nemiren in mrzličen sijaj.

»Zakaj naj vržem?« je rekel po kratkem molku. »Sem bodo prišli. Morava oditi.«

»Kam?«

»Ne vem. Toda se bova že kako prebila.«

»Jaz se ne bom.«

»Vladimir!«

»To nima več nobenega smisla!«

»Poslušaj, Švajcer se je gotovo prebil.«

»Lažeš. Sam sebi lažeš, da bi jim iztrgal še nekaj ur. Jaz pa hočem živeti.«

»Kaj misliš, da je tako lahko priti do njih?«

»Zdaj ni več nobena stvar težka. Šest dni smo že brez jedi, oni pa nam ponujajo življenje.«

»Ubil te bom!«

»Ne boš, Pavle.«

»Sinoči si odvrigel orožje; videl sem, pa sem molčal. Toda jaz sem shranil revolver, in če ne boš hotel nazaj, te bom ubil.«

»Ne boš, zaradi sebe ne. Tam bi slišali strel.«

Tišino okoli njiju je motilo samo šuštenje ločja. Sonce je pregnalo meglo nad močvirjem, voda je valovala na vetru in na valovih so se gugale sive vrbe. Vladimir je ves blede stal nekaj trenutkov nepremično, potem se je hitro obrnil in odšel.

»Vladimir,« je zavpil Pavle, »nazaj.«

Ni se zmenil. Gazil je blato in utrujeno razmikal z rokami ločje. Pavle je stekel za njim. Dohitel ga je, ga trdno zgrabil za rame in zaustavil. Vladimir se ni upiral.

»Norec,« je zasopljeno rekel, »kaj ne veš, kaj delaš? Saj vendar veš, da si iz-črpan, slab, in da te lahko, kadar koli hočem, zadavim v tem močvirju. Ne moreš tja, da bi se jim predal. Razumi, ne moreš, ker te ne pustim.«

Vladimirov obraz je bil neprediren in iz njegovih napol zaprtih oči se ni dalo ničesar razbrati. Kaj naj stori z njim, se je obupano vprašal. Še vedno ga je držal za rame; sklenil je, da je najbolje, če ravna z njim s silo in ga odvleče tja, odkoder sta prišla. Naenkrat je dobil strahovit udarec v prsi. Ko je poskušal uganiti, kaj se je zgodilo, je opazil — in to ga je zbolelo huje kot udarec — da mu je orožje zletelo iz rok in padlo v blato nekaj korakov stran. Vladimir, ki je od udarca tudi sam omahnil, je prav tako zapazil revolver in ga hotel doseči. Ni ga mogel, zato se je ulegel v blato in se splazil proti njemu. Tudi Pavle je naredil nekaj korakov v tisto stran. Zdelo se mu je, kot da se mu je v prsih razlil svinec, toda vseeno se je vlekel proti orožju. Vladimir je bil hitrejši. Pavle je sam videl, kako drhti v njegovi roki cev, umazana od ilovice, in nekje nad njo je opazil blesk njegovih oči, ki ga je zaustavil. Potem se je sesedel in brez moči zaril glavo v dlani, na katerih se je lepila vlažna močvirska prst.

»Vidiš,« Vladimirove oči so se rogale, »še nisem tako slab.« »Zdaj bova šla skupaj. Ampak jaz lahko streljam, veš. Zdaj vem, da mi bodo prizanesli.«

Bila je pozna jesen. Griči onstran reke so postali čisto sinji. To jutro so bili tako daleč kot še nikoli. Pavle si jih ni upal pogledati. Vstal je in stopal pred Vladimirom. Za sabo je čutil samo, kako se cev njegovega revolverja preteče ziblje.

Spet sta šla skozi grmovje, bredla čez male mlake, ne da bi se jim ognila, in nista več pazila na nepričakovane šume. Zdaj tisto vrbovje, kjer je bila sinoči bitka, iz katere sta se rešila samo onadva, ni bilo več tako daleč. Vladimir ga je gnal v tisto smer. Tam so se krošnje starih vrb dvigale visoko nad močvirjem in razpokano, toda še mehko blato presahlega rokava se je v rahlem loku razprostiralo naokoli. Tam je mogoče še vedno zaseda. Vladimir mu ni dovolil, da bi se obrnil. Slišal je samo njegove korake za hrbtom. Dobro je vedel, da je zaman poskušati karkoli, da bi se rešil. Prav tako dobro pa je tudi vedel, da ju bo ustavila prva straža, na katero bosta naletela. Pa vendar je še vedno upal, da se bo medtem zgodilo kaj nepredvidenega.

Vrbovje se je vse bolj približevalo. Izza ovele trave je bilo videti že blato izsušenega rokava. Tam so še vedno sinočnji sledovi njunih nog. Mogoče bodo ostali celo zimo. Trava se je zredčila. Zdaj sta hodila laže, toda Pavle je namenoma hodil počasi, čeprav je vedel, da je vse skupaj, kar počne, brez smisla.

Nenadoma se mu je zdelo nerazumljivo, da sta tako blizu in da se je vse to zgodilo tako hitro, da ni imel časa storiti karkoli, s čimer bi premotil Vladimira. Vrbovje jih je mirno pričakovalo. Nič se ni videlo skozenj in zazdelo se mu je za trenutek, da nima ne konca ne kraja.

Ustavila sta se v blatu. Tu so ju lahko videli z vseh strani. Vladimir je zaklical. Nihče mu ni odgovoril.

Šla sta čez rokav. Vse je bilo prazno. Zaseda se je bila umaknila odtod.

Tisti trenutek sta zaslišala, kako so nekje v močvirju začeli streljati. Najprej je počilo nekaj kratkih in neusklajenih strellov, nato pa se je zdelo, kot da je nastal odmor. Čez malo časa se je spet zaslišalo. Zdaj ni več ponehalo, bilo je vedno hujše in hujše. Obstala sta na robu vrbovja in pozabila, čemu sta prišla semkaj, le napeto sta prisluškovala streljanju. Bilo je nekaj kilometrov proč od kraja, kjer sta stala.

Slišala sta, kako se vse bolj širi po ločju poleg reke in kako se spopad vse bolj oddaljuje od njiju.

Naenkrat je vse utihnilo. Počilo je samo še nekaj redkih strelav, potem pa še ti ne več. Spet je povsod naokrog zavladal mir. Pavle je prvič pogledal Vladimira.

»Vidiš,« je rekel ta, »da vse to nima nobenega smisla.« Pavle je molčal. Stal je brez moči in bolelo ga je, da iz tistih oči tako sije zmagoslavje.

»Pojdiva,« se je razklal Vladimirov glas, »ti pojdi prvi.«

»Kam?«

»Naprej.«

»Ampak oni so zdaj tam. Kaj nisi slišal. Pred nama ni nikogar.«

Nenadoma je oživel od te misli. Nikogar. Zazdelo se mu je, da je bil spopad tam nekje daleč. Toda zakaj je tako hitro ponehal? Ali ima Vladimir prav? Vseeno, tam so. To zdaj vesta. Kaj ne vidi vse svoje bojzljivosti? Hotel je vse to pojasniti Vladimiru.

»Pojdi,« se je oglasil zamokli glas za njegovim hrbtom. »Ostali smo sami: midva in oni. In oni so povsod. Nima smisla, da se še naprej skrivava. Če jima bova zdaj ušla, naju bodo našli jutraj, in en sam dan ne pomeni nič. Zato molči in pojdi.«

Spoznal je, da je brez smisla, če mu karkoli reče. Zato je šel. Po poti se bo ponudila prilžnost. Gotovo se bo.

Naletela sta na stezo, ki je peljala nekam med drevje. To je bila prva steza, ki sta jo zagledala po dveh dnevih. Stopila sta po njej. Pavleta sploh ni zanimalo, kam drži. Doumel je samo, da vodi v neznano smer in da je vse obupno bedasto, da nima več ponosa, vendar se ni mogel upreti, da ne bi šel naprej.

Pred njima se je odprla jasa. Megla se je dvignila s travnikov in ravnina se je odprla v nedogled. Od tod se vasi niso videle. Zdaj ga bo mogoče gnal v katero izmed njih. Spomnil se je, kako je zadnjikrat hodil skozi te vasi. Bila je zgodnja jesen in na soncu so rumeneli kupi orobkanih koruznih strožev. Takrat ga je še vse vznemirjalo. Ravnina je bila široka in on, ki je bil zrasel v mestu, jo je spoznaval v čudni jesenski trpkosti, ko so poleg poti ležale buče in so se dvigale rahle, modrikaste meglice. Zdaj so ju pričakale prazne njive. Ponekod so se sicer še dvigali kupi koruznice in v sinjini obzorja se je črnil zvonik vaške cerkve. Mogoče ju vsaj do tam ne bodo opazili. Pot se je vlekla v neskončnost. Vedel je samo, da se nikoli ne bo obrnil, da bi pogledal gričke, ki se razprostirajo onstran reke. Čeprav je bilo videti vse še tako izgubljeno, je vendar prej še veroval. Zdaj pa je doumel, da ne sme več misliti nanje, čeprav bosta hodila še tako dolgo.

»Glej ga!« je nenadoma zaslišal Vladimira.

»Koga!«

»Kmeta,« Vladimirov glas se je razburjeno tresel, »neki kmet orje.«

Zdaj pa je opazil tudi sam. Bil je daleč, malo vstran od poti.

Nebo je postalo sivo. To leto je bil november suh in meglen in podnevi so se vlačili nad ravnino pusti, raztrgani oblaki. Bilo je nenavadno: kmet v tej puščavi, kjer je vse spominjalo na smrt. Ko je gledal enakomerno stopanje dveh konj in človeka, je nenadoma začutil gnus. Čudno se mu je zdelo, da ni še nihče opazil, da sta prišla iz močvirja. Mogoče zdajle tam preiskujejo vsak kot s svojo neznosno natančnostjo, na ravnino pa so pozabili, ker so preveč prepričani, da se tu ne da skriti.

Že sta stopala po preorani zemlji, toda kmet ju še vedno ni opazil. Kazal jima je hrbet in stopal proti drugemu koncu njive. Zagledal ju je šele, ko je obrnil plug. Takrat je ustavil konja. Zdelo se je, kot da premišljuje o nečem in da ne mara začeti nove brazde, ker noče, da bi ju srečal.

Vladimir mu je pomahal, naj pride. Pavle je začutil, kako trepeta od tišine, ki je vladala v bližnjem vrbovju.

»Pojdi,« je slišal Vladimira.

Kmet ju je čakal na ogonu. Z vajetmi je zadrževal konja.

»Pusti plug,« mu je rekel Vladimir, ko sta prišla do njega.

Kmet se ni premaknil.

»Slišiš?« je ponovil Vladimir, »pusti plug.«

»Zakaj?« je nazadnje vprašal kmet.

»Odpeljal naju boš v vas.«

Ni bil videti presenečen. Pavle je tisti trenutek opazil v njegovem pogledu blesk škodoželjnega posmeha, in od tega mu je postalo slabo.

»Pustita me,« je rekel kmet, »pojditā in me pustita. Ne maram takih stvari.«

»Šel boš,« je suho rekel Vladimir.

»Zakaj se vama mudi?« se je spomnil, »saj so povsod. Prišli bodo tudi semkaj.«

»Podlež,« je zaškrtal Vladimir, »misliš, da boš preživel vse to, zato ničesar ne razumeš.«

Kmet je opazoval cev revolverja, ki je preteče gledala vanj.

»Ne sili me za tako figo. Cele tedne sem čakal, da se bodo nehali hajkati po močvirju in da bom lahko šel orat. Res je, bil sem nestrpen in sem si želel, da se vse to čimprej konča. Toda to, kar hočeš zdaj od mene, je druga stvar. Tega ne maram.«

Pavle ga ni poslušal. Opazoval je močvirje in zdelo se mu je, da se vleče pogovor brez konca in kraja.

Vladimir je stal nekaj korakov vstran od njiju z revolverjem v roki.

»Pojdi stran,« je rekel Pavletu.

Pavle se je zdrznil. Mogoče je bil to tisti trenutek, ki ga je čakal. Toda hkrati je doumel, da ga ne more izkoristiti.

»Norec!« je zavpil kmetu. »Kaj ne vidiš? Ubil te bo.«

Kmet se je končno zganil. Počasi je pogledal zorano njivo, izpregel konje in jih odpeljal k vozu.

Ko so se posedali, se je Vladimir usedel zadaj, da je lahko nadzoroval oba.

Počasi so se odpeljali. Pavle je sedel spredaj, poleg kmeta. Sedel je udobno. Sedež je bil mehak, z vzmetmi in usnjeno prevleko, kakršne imajo premožnejši kmetje. Kmetu se ni mudilo, to je bilo očitno. Vedel je, da danes ne bo več delal. Mogoče se bo šele pod večer vrnil po plug, ki ga je bil pustil na njivi. Pavle je čutil, kako se Vladimir zadaj živčno preseda, toda to ga zdaj ni več zanimalo. Ta hip ga je bilo groza samo močvirja.

»Pohiti,« je stokal Vladimir.

Kmet je leno zamahnil z bičem in konji so stekli, toda čez čas so kot po navadi spet začeli stopati počasi. Močvirje je bilo že daleč. Vladimir ni več silil kmeta, naj požene. Zvonik se je videl že bolj jasno. Obkrožalo ga je drevje, skozi katero so kukale majčkene strehe. Zdelo se je, da na tej ravnini ni mogoče storiti nobene stvari. Pavle se je spominjal vsakega koraka, ki sta ga tisto jutro napravila v močvirju. Zdelo se mu je, kot da je prezrl tam neko priložnost, ki je ni bil znal pravočasno oceniti in ki se ne bo nikoli več ponovila, kajti tu, na vozu, ni nobene možnosti, da bi se rešil. Od vseh strani so obkroženi z ravnino. Če bi skočil z voza in poskušal pobegniti, bi ga Vladimir z vozom dohitel. Toda prav tako se je zavedal, da je vse, kar lahko še stori, tu, na njivi, in sicer še preden pridejo do vasi. Ozrl se je. Vladimir se je s komolci naslanjal na slamo, bil je bleđ, toda revolver je še vedno držal v roki. Pazljivo ju je gledal. Pavle je zatrl razburjenje in se zagledal predse

v sivo pot, po kateri sta se vlekli vzporedni kolesnici. Kmet je popustil vajeti in zamišljeno ždel poleg njega.

Vladimir je zastokal.

Ko sta se obrnila, sta videla, da sedi in si s prosto roko popravlja obvezo na glavi. Rana mu je začela močno krvaveti.

»Ustavi,« je rekel Pavle kmetu.

Ta je ustavil voz. Nekaj trenutkov sta še obsedela. Mislila sta, da Vladimir ne bo zdržal do vasi. Pavleta je ta misel tako prevzela, da se mu je zdelo, kot bi bil pijan. Vas ni bila več daleč, vendar bi lahko še zmagal, ne da bi kdo iz vasi to opazil. Čakal je, kaj bo storil Vladimir. Ta je vedno bolj slabel, samo oči so se mu še bleščale. Pavle je doumel, kako obupno se bori, da ne bi pokazal, kako je slab. Njegove oči so ju gledale brez sovraštva, z neko čudno vročičnostjo, skozi katero se še prebijajo iskre zavesti.

»Kaj čakata?« je spregovoril Vladimir z naporom. »Streljal bom!«

Kmet je zagrabil za vajeti in konja sta potegnili. Pavle si je zaželel, da bi slišal za sabo strele. Konja sta v lahnem diru vse bolj požirala razdaljo do vasi. Vladimir je še vedno ležal bled in krvaveč, toda vsakič, ko se je Pavle obrnil, je opazil, da se revolver v Vladimirovi roki premika.

Že je bilo videti jarek, ki je delil vas od njiv, in umazano zeleno vodo v njem, v kateri so se ogledovale ograje prvih sadovnjakov. Tudi tu so ob vodi rasle vrbe. Pot je čez lesen mostič vodila v vas.

»Pavle...« je nenadoma poklical Vladimir.

Pavle ga ni pogledal. Zanimalo ga je samo, kako jim hite nasproti ta mali, trhli mostič in jarek, obdan z vrbami, in vas, pogreznjena v tišini, ki je bila grožnja in hkrati konec.

»Pavle,« je spet zaslišal, »saj si videl... tudi tam naju bi našli.«

Vladimir je spet stokal. Že so bil na klančku, ki je vodil na most. Ko se je Pavle ozrl, je videl, da se Vladimir zvija v slami. Ni se več srečal z njegovimi očmi. Te so tisti hip v nezavesti tonile v zeleno gmoto pod njimi in ugašale nad vzburljivimi valovi. Prišli so do mosta in od tod se je vil na obeh straneh obrežni nasip. Pavle je skočil z voza in stekel. Ni se ozrl, toda čutil je, da sta Vladimir in kmet presenečena. Ko je v nekaj skokih pritekel do nasipa, je zaslišal za sabo strel. Tisti hip se je zavedal samo tega, da ni zadet in da še teče, in skočil je v vrbovje. Slišal je še en strel in videl, kako je čez most zdrdral voz z Vladimirom, ki sta ga zaradi streljanja splašena konja v diru odvela v vas. Vedel je, da se ne sme obotavljati in da mora steči po bregu čimdlje od mosta.

Čez nekaj minut se je ustavil. Povsod je bil še mir. Nazaj ni smel, na ravnem bi se izdal. Pa tudi tu, na bregu, ga bodo našli. Zato je stopil v vodo. Bila je mrzla, in ko je zaplaval, je začutil, da mu je zaradi hladu zastal dih. Iz vode je videl na most, ki je bil še vedno prazen. Čeprav ni plaval dolgo, se mu je vseeno zdelo, da je poteklo veliko časa, dokler ni dospel do drugega brega. Zdaj je bil v vasi. Stopil je čez podrt plot v sadovnjak. Voda se mu je cedila z obleke, bil je izčrpan.

Iz sadovnjaka je videl dvorišče. Mogoče je poldne že minilo. Zoblachilo se je šele pozneje, on pa tam, v močvirju in na njivah, ni pazil na čas. Zaželel si je, da bi bilo že zvečer. Ponoči bi se laže prebil. To je vedel iz izkušenj v zadnjem tednu, ko so se prebijali skozi močvirja. V travi je bil slabo skrit, zato si je moral poiskati kak bolj varen kraj. Zdelo se mu je, da bo minilo še nekaj časa, dokler ne bodo sprevideli njegove ukane. Najbolj je bil pomirjen, ker ga nihče ni opazil, kako je bil preplaval jarek. Medtem ko bodo križarili po njivah in pozneje, ko bodo pretaknili sleherni grm na bregu, se bo nemara že storila noč. Zato je sklenil, da se bo skril.

Še enkrat je pogledal proti dvorišču. Tam ni bilo nikogar. Potem se je malo pridvignil, da bi si poiskal skrivališče. Sadovnjak je bil zapuščen, toda nikjer ni bil tako gost, da bi lahko dolgo ostal v njem neopazen. Mogoče je Vladimirov prihod že vzbudil preplah. Ni sicer še opazil nikakršnega vrvenja, ne na mostu ne na bregu, toda vedel je, da bodo kmalu pridrli tja. Zato se je začel ogledovati naokrog v upanju, da bo našel kak skrit kot, kjer bo lahko ostal neopažen do večera. Pred njim je bil nizek, lesen plot in čezenj si je lahko ogledal sosednje sadovnjake in dvorišča. Vzravnal se je in stopil k plotu. Drugi sadovnjaki so bili bolj urejeni, toda brez skrivališča. Ob jarku ni smel več ostati, da pa bi se umaknil drugam, bi moral plezati čez plotove. To je bilo prav tako nevarno, saj bi ga gotovo opazili.

Naposled si je izbral kraj, ki se mu je zdel najbolj pripraven. Na dvorišču sosednje hiše je bil kup stare slame, ki je najbrž ležala tam že leta in je bila spodaj v njej luknja. Spomnil se je, da imajo kmetje navadno poleti tam vozove in živino. Sklenil je, da se bo splazil tja in se zakopal v slamo. Tu bo počakal. Zdaj je bil prepričan, da ni več dolgo do večera in zdelo se mu je, da bo morebiti dočakal noč. Videl je, da lahko pride do tam edino čez dvorišče, ki je spadalo k temu sadovnjaku. Treba je bilo samo odmakniti trhlo ograjo iz desk. Ni se smel več obotavljati. Vstal je in odsunil vrata sadovnjaka.

Zaustavil ga je pridušeni krik presenečenja.

Na vratih, ki so vodila iz ulice, je stala ženska z dvema dekletcema. Stopila je na dvorišče hkrati z njim in sedaj ni bilo smisla, da bi se umaknil nazaj v sadovnjak. Ženska ga je gledala brez besed, skrila za sabo dekletci in ju potisnila v hišo. Takoj nato je Pavle zaslišal, kako rožlja odznotraj zapah.

Z ulice so prihajali glasovi. Zavedel se je, da je to preplah. Zdaj je bilo že prepozno, da bi stopil na sosednje dvorišče, ker bi ga gotovo opazili skozi plot, ki ga je ločil od ulice. Mogoče je zdaj vse že prepozno, je pomislil, kajti ženska se je zaklenila in videla ga je, tako da ni vedel, ali ima še smisel, da se kam skrije. Vendar se je skril. In to tisti hip, ko je skozi ograjo zagledal oborožene vojake. Stopil je v hlev, ki je bil za njegovim hrbtom in je imel odprta vrata. Vojaki so šli mimo. Stal je za priprtimi vrati ter čakal, da se bodo vrnili. Niso se.

Mogoče se je to vse skupaj tako hitro zgodilo, da ženska ni imela časa poklicati vojakov. Zdaj ni bil več neopažen, ženska je vedela zanj. Zakaj ni odprla okna? Hotel je to doumeti, pa nikakor ni mogel. Zaklenila se je pred njim takrat, ko so prihajali vojaki in ko je vedela, da ga lahko vsak trenutek opazijo. Vprašal se je, kaj bi storil na njegovem mestu Vladimir. Bil je prepričan, da bi Vladimir zdaj, ko je patrolja odšla mimo, s silo vdrl v hišo in žensko ubil. Edino ona je vedela zanj, noč pa je bila še tako daleč.

V hlevu je bilo mračno. Ženska je imela samo enega konja. Prostor je zaudarjal po toplem seču. Spet so se zunaj zaslišali glasovi. Čeprav je vedel, da je brez smisla, kar počenja, se je vseeno zakopal v kup slame, ki je bil v kotu. Spet se je vse pomirilo. Glasovi so utihnili in slišati je bilo od časa do časa samo počasne gibe konja.

Čas je počasi mineval in tišina je postajala vse bolj neznosna. V slami je bilo toplo. Začutil je, da ga utrujenost vse bolj zmaga. Tišina mu je zdaj zalivala vse misli in vse se je zdelo v njej v redu in brez razsežnosti. Vse bolj ga je grabila zaspanost. Ni maral zaspati in trudil se je z vsemi močmi, da bi ostal buden. Spet je premišljal o Vladimiru. Ta je prišel do roba kroga. Zanj so izginili tisti modrikasti griči. Za zmeraj so ostali onstran reke. Šestkrat so se poskušali prebiti čeznjo. Šest noči je taval njihova razbita skupina in se osipala v dolgih in neštevilnih spopadih. Tisto, kar sta slišala zjutraj iz vrbovja, je bil Švajcerjev konec. Vse so

MATIJA VUKOVIČ: RANJENEC, MAVEC, 1952—1953

pobili. Zdaj je bil prepričan o tem, ker je vedel, da se bitka neha tako hitro le, če ni več nikogar, ki bi streljal. Švajcer tega ni maral. To je hotel samo on, Pavle, ker je upal, da bodo vsak zase preslepili preganjalce in da se bo prebil vsaj kdo izmed njih. In kaj je na koncu ostalo od vsega? Ostal je samo on, sam in izgubljen ter obsojen, da čaka na konec v tej umazani luknji. Spet se je spomnil ženske. Vse to mogoče ne bo trajalo več dolgo. Sama je z otroki in tudi ona živi prav tako rada kot Vladimir. Ne bo mogla dolgo vzdržati. Začutil je, da ga spanec spet grabi. Zazdelo se mu je, da sliši na dvorišču pogovor. Upiral se je zaspanosti in se trudil, da bi razbral hrup in korake, ki so bili vedno glasnejši, vendar jih je slišal od daleč in v sladki brezbrčnosti, kako se zgubljajo v smeri, ki je ni mogel določiti. Potem je zaspal.

Najprej ni mogel v temi ničesar razbrati, nepovezane misli so se zgubljale v zmedu in težka glava mu je vedno znova omahnila na slamo. Naenkrat se je zdrznil, bil je buden in se je zavedal, da se je zbudil v hlevu in da je v temi, ki ga je obdajala, nekdo, ki ga je nenadoma zaslutil in ga je njegova navzočnost navdajala z grozljivim pričakovanjem. Čakal je, da se ta nekdo, ki ga je slutil v svoji

bližini, premakne, in da pade nanj teža te teme in ga zmaga. Ničesar ni slišal, razen svojega in konjskega dihanja, vedel pa je, da je v hlevu še nekdo. Vzravnal se je, stegnil roke in iskal po temi. Pred njim je zašumela slama. Krčevito je z rokama posegel naprej. Potem je obstal, prevzet od trenutnega pomirjenja in spet padel na slamo.

Pred njim je bila ženska.

Klečala je v temi, kjer je imel vzglavje, ko je bil spal. Odkar ga je prebudila, se ni več premaknila. Spet je stopil v tisto smer in našel gole in mišičaste roke. Bila je v sami srajci iz grobega konopljenega platna. Nekje od daleč je kot skozi sanje prihajal divji lajež. Konj se je premaknil in pridušeno je zažvenketal obroč, kamor je bil privezan s povodcem.

»Ne smeš več ležati tukaj,« je rekla.

Pod roko je začutil njene rame in vrat in se spomnil na Vladimira.

»Zbudila sem te, da boš šel,« je nadaljevala, »prišli bodo sem.«

»Kaj tudi ti misliš, da so povsod?«

»Zdaj preiskujejo vas. Še nikoli nisem videla toliko vojakov. In to vse samo zaradi tebe.«

Začutil je, kako nabrekle kite ima na vratu in kako je vrat suh in spategnjen. Potem se je spomnil, da sploh ne ve, kakšna je. Videl jo je samo v tistem nepričakovnem trenutku in ni več vedel, ali je stara ali mlada, čutil je samo, kako mu pod prsti bijejo žile na njenem dolgem in toplem vratu.

»Takoj bodo tu,« je šepetala vznemirjeno, »preiskujejo vse hiše.«

»Kje so zdaj.«

»Gotovo niso več daleč. Sinoči so začeli na onem koncu vasi. To gre tako hitro naprej.«

S pogledom je iskal hlevska vrata, toda ničesar ni videl. Začutil je, da ga je spanec še bolj utrudil.

»Vem, kje boš lahko ušel. Ves večer sem premišljevala o tem. Obleke nimaš več tako mokre. Vem, kje je bratov čoln. Ni daleč odtod, mogoče je le trideset korakov proti mostu. Skrit je v vrbah. Tam boš prišel čez jarek. Čoln potem spet potegni na breg. Razumeš?«

»Koliko je ura?«

»Ne vem. Mogoče je že polnoč proč. Trdno si zaspal.«

»Zakaj še vedno klečiš?«

»Mar ne slišiš laježa. Zdaj je že bližji.«

»Edino ti si vedela zame, pa me nisi izdala.«

»Se vedno si utrujen. Vem, da si lačen. Sprva sem mislila samo to, da bi te prebudila in ti dala culo s hrano.«

»Pridi sem, ne kleči več.«

Premaknila se je k njemu po kolenih. Slišal je, kako se je poleg njiju vznemirjeno prestopil konj in kako neenakomerno in drhtavo bije s kopiti ob tla. Potem je bila nekaj trenutkov tišina, težka in še težja zaradi hlevske izparine.

»Vstani!«

Vstala je in odprla vrata. Noč je bila oblačna in iz daljave se je slišalo nekakšno nerazumljivo klicanje. Stala je na vratih, visoka, v sami srajci, in v očeh so ji odsevale luči, ki so vse bolj rasle med strehami. Te luči so iskale njega. Otipala je culo in mu jo dala.

»Ni daleč od tod. Niti trideset korakov ni.«

»Toda saj so tudi ob vodi!« se je spomnil Pavle in ta misel ga je pobila. »Gotovo so zastražili tudi breg.«

Gledala je luči.

»V našo ulico gredo.«

»Breg stražijo,« je ponovil Pavle.

»Poskusi.«

»Ni varno.«

»Kaj pa boš zdaj?«

»Ostal bom tu.«

»Kje?« je vprašala, ne da bi ga razumela.

»Skrila me boš nekje.«

Ni se premaknila.

»Pojdi,« je spregovorila zamolklo.

»Razumi, da so ob vodi straže. Saj veš, da ne morem tam čez.«

»Ne smeš več čakati. Poskusi. Vsak trenutek bodo tukaj.«

»Toda ti takrat nisi odprla okna.« Pavle jo je stresel za rame.

»Ja,« je rekla, »kaj hočeš še več?«

»Skrij me.«

»Ne morem.«

»Zakaj?«

»Ubili nas bodo. Vse nas bodo potem pobili.«

»Še imaš čas, da me skriješ.«

»Našli bi te, kaj ne slišiš? Saj vodijo pse s sabo.«

»Zakaj pa si potem to storila zame?«

»Glej! Prihajajo...«

»In če jih pričakam tu, na tvojem dvorišču?«

»Ne!« je skoraj zavpila. »Poskusi po vodi. Mogoče boš imel srečo. Tu nas bi vse pobili.«

Že so se zaslišali glasovi. Ženska se je obrnila v tisto smer in ga potem preklinjajoče pogledala.

»Pojdi...« je zaječala in se iztrgala iz njegovih rok.

Stekla je proti hiši. Šele ko je spet zaprla vrata in ko je spet zaslišal, kako je zarožljajal zapah, se je zavedel, da se je predolgo zadržal na dvorišču. Imel je še toliko časa, da je bil v nekaj skokih v sadovnjaku in se ulegel v travo. Od zunaj je nekdo posvetil z baterijo. Snop svetlobe, ki je segal skoraj do sadovnjaka, je počasi obšel dvorišče in se izgubil. Človek na ulici je pomirjeno odšel naprej. Pavle se je dvignil in odšel k vodi.

Luči so se približevale s tiste strani, kjer je bil most. Šele sedaj je videl, kako preiskujejo vas: šli so v razpotegnjeni vrsti in svetili z baterijami v sadovnjake, dvorišča in hiše ter vztrajno preiskovali vsak kot. Vas so najbrž na gosto obdali s stražami. Zdelo se je, da je nemogoče pobegniti.

Od vode ga je ločila samo ozka pot. Na tisti strani, od koder so prihajali, je zagledal stražarja. Stal je približno tam, kot mu je ženska rekla, da je čoln. Z obrazom je bil obrnjen proti njemu. Lajež je postajal neznosen. Čeprav je vedel, da mu še niso na sledu, je začutil, kako ga je strah psov. Vedel je, kako so nevarni, saj njihovemu ostremu sluhu in čeljustim nihče ne more pobegniti na tako blizino. Ti psi so se mu zazdeli kot nekaj pošastnega, nekaj, kar je izven človeških moči. Vedel je, da ga bodo na kraju obroča dočakali njihovi zobje, če se mu ne bo to zdajle posrečilo.

Zazdelo se mu je, da se je bil stražar obrnil in da gleda luči, ki so se bližale. Domislil se je, da je mogoče tu nekje še drugi stražar, ki ga ne vidi, saj je na neosvetljenem bregu. Prebadal je temo s pogledom, toda ničesar ni mogel opaziti.

Še enkrat je pogledal proti mostu. Stražar je bil zdaj nekoliko bliže, toda obrnjen je bil proti njemu s hrbtom. Pot je bila široka nekoliko metrov. Odločil se je, da se bo splazil čeznjo.

Ko je bil pod vrbami, je opazil, da pospešeno diha. Še vedno si je nezaupljivo ogledoval neosvetljeni breg. V temi ni mogel ujeti nobene sence. Mogoče zato, ker ni nihče mislil, da se bo še enkrat odločil za plavanje. Potem je počasi odšel k bregu. Trudil se je, da ne bi povzročil nobenega šuma. Zdaj so tudi v vodi migljale luči, svetloba je segala do njega. Počasi se ji je umikal, se kradel proč. Ni več čutil lastnih gibov. Luči so šle vzporedno z njim, ko je priplaval k bregu. Potem je vstal, in ne da bi se ozrl, poskušal zlesti na nasip. Spoznal je, da ne more več napraviti niti enega giba. Zleknil se je na bregu in drhtel v krču, ki ga je čutil po vsem telesu. Tam čez se je nadaljeval lov. Zoprno mu je bilo, da je priča vsemu temu. Čeprav je bil izven nevarnosti, da bi ga našli, je začutil šele zdaj nerazumljiv strah pred lučmi, ki so strigle po vasi na drugem bregu. Roke so mu odrevele, zdele so se mu tuje. Lajež mu je bobnal po ušesih in bilo mu je, kot da mu bo glava zdaj zdaj počila od tega. Pa vendar, skozi vse to se je prebijala misel, ki ga je silila, da se posmehuje lučem in strahu, in ga spodbujala k naslednjemu koraku.

Ušel jim je.

Moral se je umakniti čimdalj od kanala. Ko je prešel nasip in stopil na njive, je začutil pod bluzo culo na istem mestu, kamor jo je zatlačil, ko mu jo je bila ženska dala. Potipal jo je. Kruh v njej je bil zdrobljen in moker. Hotel je, da ne bi mislil več na utrujenost in mraz, ki ga je rezal na vsakem koraku. Pred njim je bil še velik del noči in ta misel mu je čudežno krepila moči in spet zbudila v njem skrepeneli občutek za širino. Spomini so ga utrudili. Hotel je misliti samo na pot, na prepočasne in prekratke korake, ko je stopal v temo, in ki so ga vsebolj odnašali od spominov. Prešel je ledino in neko strnišče, presekal pot in opazil, da gazi po zorani zemlji. Hodil je neenakomerno in zdelo se mu je, da mu pri vsakem nerodnem koraku pokajo mišice, ki so bile mehke in polne žerjavice. Trudil se je, da bi stopal hitreje, ker je upal, da bo onstran te njive strnišče, in bo hoja lažja. Tudi naslednja njiva je bila zorana. In tudi tista za njo in vse, ki so bile še potem v temi. Bile so neskončno dolge. Čeprav se ni oziral, je čutil za sabo, kako silijo izza nasipa luči in postajajo vse bolj goste.

Vedel je le to, da jim mora pobegniti...

Nekje pred sabo je videl zvezde. Mogoče bo jutri jasno. To ga je spodbodlo, da je pohitel. Takoj ob svitu ga bodo na ravnem opazili. V takih jutrih je bolje v močvirju, ker se megla tam dvigne, šele ko se čisto zdani. Pot je postajala boljša. Zorane njive so postajale vse redkejša in spet je hodil po trdih in ravnih tleh.

Ko se je ustavil in pogledal proti vasi, iz katere je bil pobegnil, ni razložil ničesar. Povsod sta bila noč in tišina.

In tedaj je zakipelo v njem tisto, kar se je med vso hajko skrivalo nekje v globini njegove zavesti. Prvič se je na glas razveselil, da je ostal živ. Stopal je dalje, ni več mislil na korake, sam je bil kilometre naokoli in luči so izginile na obzorju, ni bilo več mostu, izginil je rob kroga in vse.

Za bluzo je začutil culo. Mislil se je ustaviti in jesti. Ni vedel, koliko je še do svita. Nebo se je vse bolj jasnilo in zato je, čeprav si je želel počitka, vtaknil culo nazaj in odšel naprej.

Opazil je, da ne hodi več po njivah. Tla so postala jamasta in zapletal se je v pogleto, suho, visoko travo.

Potem je naletel na vodo. Bil je na tistem koncu močvirja, ki meji z njivami. Tisti hip ga je nekaj ustavilo.

Pred sabo je nedaleč v temi zaslišal govorjenje. Najprej se mu je zdelo, da se moti, vendar se je kmalu prepričal, da je res. Neki ljudje so se glasno pogovarjali, vendar ni mogel razbrati nobene besede. Potem je spet vse utihnilo.

Zavedel se je, da mu rame živčno trepečejo. Stal je na robu močvirja, še je bila noč, vendar ni mogel dalje. Spet ga je zgrabil strah.

Sedaj je doumel, da do tega trenutka ni mislil na to, saj je bila njegova edina želja, ki ga je vodila, odkar je bil preplaval jarek, pobegniti čimdlje. Zdaj pa ni vedel kam. To vprašanje je bilo tako daleč še malo prej, ko je hodil po njivah. Verjel je, da ni več obroča, ni več hotel misliti na Vladimira niti nanje, ki so prežali z vseh strani, le hodil je, kamor so ga nesle noge, in to mu je bilo dovolj. Začutil je, da ga cula na prsih z razmočenim kruhom tišči. Naprej ni smel več. Tam so oni. Zdeli so se mu brez števila in gnusila se mu je ta njihova neštevilnost, prav tako kot se mu je zmeraj, tudi te zadnje dni, gnusil mrčes, ki ga je imel v obleki in ki se je množil znova in znova. Stal je brez moči pred vprašanjem, v katero smer naj se napoti. Vedno ga je vodila misel, da izhod vendarle je in da ga bo našel ravno on. Mogoče je bila tistega zadnjega jutra še kaka možnost, ker je takrat vedel, kakšen je položaj v močvirju, poleg tega je bila tam še Švajcerjeva skupina, ki se je ločila pred bitko v vrbovju. Toda včeraj se je vse spremenilo in če bo šel naprej, ga bodo pričakali za prvim grmom. Obleka, prepojena z vodo, se mu je lepila na telo in mu otežkočala vsak gib. Začutil je, da se pred novim zasledovanjem ne bi mogel več umikati.

Opazil je, da še vedno stoji v vodi.

Zlezal je ven in se vrnil na ravno. Spet so se mu noge zapletale v travo in zdelo se mu je, da se vrača po isti poti. Ustavil se je. Pred njim je bila tam daleč vas z lučmi, ki jih od tod ni videl, za katere pa je vedel, da so še tam, da jih je več kot zvezd in da so na preži. In povsod po vaseh, katerih zvonike je opazoval prejšnje dni iz močvirja, stoje njihove zasede. Celo ženska je verjela, da so povsod. Tega mu ni rekla, vendar je čutil, da je verjela enako, kot je Vladimira zajel njihov krog tisti hip, ko so ubili divjo raco. Odtlej je bil njihov. On pa se je iz kroga izmuznil in se razveselil, da je ostal živ. Zdaj je obstal v obupnem spoznanju, da je obroč širši in bolj neusmiljen, kot je kdajkoli slutil. Povsod so, jima je rekel kmet, ki ga je zanimal samo mir v močvirju. So v vasi, ki ji ni vedel imena in ki ga je bolela s svojimi lučmi, so po drugih vaseh, kamor se ni mogel zavleči, ker nima moči, so v močvirju ob mrki in zahrbtni reki, in zaradi tega griči na onem bregu ne bodo nikoli več modri. Krog se je spet zaprl. Bil je še širok, toda bolj trden in zanesljiv kot prej.

Spet je spremenil smer. Hodil je ob robu močvirja — brez misli, v pričakovanju konca, za katerega je vedel, da ga ne bo več zgrešil. Nekje bo naletel nanje. Vladimir je še upal in to upanje mu je vlilo moč, da se je privlekel celo do vasi. So ga ubili? Čeprav ni več ničesar pričakoval, je čutil, da ga zdaj ne vznemirja več poniževalna nemoč, ki je v Vladimiru spočela tisto čudovito tisočinko upanja. Vse je bilo brezbarvno in nasičeno s smrtjo.

Potegnil je culo iz bluze, bila je topla od prsi, in jo zagnal proč. Vedno bolj utrujen je bil in vedel je, da ne bo mogel pričakati jutra na nogah. V nekem trenutku si je zaželel, da bi videl svoje oči.

V ušesih so mu bobnali lastni koraki in želel si je, da bi slišal še kaj drugega kot to. Na nebu, tam za močvirjem, se je pokazal prvi svit. Krenil je proti bregu. Močvirje je bilo razpotegnjeno, širilo se je ob reki, zato ni bilo težko priti do brega. Zdelo se mu je, da hodi zdaj še bolj počasi. Tla so bila blatna, toda to ga ni več oviralo, da ne bi bredel v smeri, kjer je menil, da je breg. Zdaj se mu ni več zdelo daleč. Tam, ob reki, so oni in njihovo potuhnjeno čakanje. Videl je, da se bo

kmalu zdanilo. Želel si je samo, da bi se vse, kar se mora zgoditi, zgodilo pred dnevom, da ne bi videl vode niti megle na drugem bregu. Vse je bilo zdaj čisto preprosto. Mogoče ga ne bodo niti ustavljali, ampak bodo streljali nanj, takoj ko ga bodo zagledali. Zdelo se mu je, da bi bilo to najboljše. Samo da se dotlej še ne bi zdanilo. Podnevi bi mogoče še omahoval, čeprav ne bi prišel več daleč, ker je čutil, da ga moči z vsakim korakom bolj zapuščajo. Potem bi ga najbrž našli njihovi psi in ga ráztrgali. Mogoče je breg že blizu in že vedo zanj. Toda zakaj ga potem ne ustavijo? Gotovo ga bodo pustili čim bliže, hladno in vzvišeno ga opazujejo, tako kot so opazovali tudi let divje race.

Potem je zaslišal, kako šumi reka. Stekel je proti temu poznanemu in zamolklemu pljuskanju ter se pogreznil v temo, ki ga je ločila od njega. Čutil je samo še vrbe, ob katere se je spotikal, in vodo pod nogami. Potem ni več zdržal na nogah, zrušil se je v jamo, polno vrbovih vej.

Ko je spet odprl oči, je bilo nebo modro in na njem so ugašale zvezde. Videl je, kako poplesujejo v hitrem zibanju valov in izginjajo v megli, ki je od nekod padla med njega in nje.

»Kot da jih ni več nikjer,« je zaslišal miren glas, ki je prihajal od daleč, vendar je vsako besedo jasno slišal.

»Pa bodo spet. Ampak zdaj je vseeno.« To je dejal glas, za katerega ni mogel dognati, ali je isti kot prej ali drug, tako kot ni mogel več gledati niti zvezd, ki so se zibale v megli.

Vzglavje pod njegovo glavo je bilo tisto zibajoče se vzglavje iz ločja. Glasovi so spet prihajali iz sivine, bili so nejasni, vendar tako močni kot šumenje vode.

»Posrečilo se je,« je rekel nekdo.

»Mogoče je ranjen?« je vprašal nekdo drug s suhim, hripavim glasom in se sklonil nadenj.

Sivina je spet kopnela in iz megle se je prikazoval obraz, ki je bil podoben Švajcerjevemu. Potem je počasi izginjal. Ko se je vrnil, ni bil več moder, ampak čisto sinji in je spominjal na Vladimira.

»Ko bi bil šel z nami,« mu je govoril obraz, »se to ne bi zgodilo.«

»Zakaj vas včeraj niso pobili,« je vprašal Pavle.

Človek, ki ga ni več videl, se je začel smejati.

»Včeraj smo jih ukanili,« je rekel, »in sinoči tudi, zato so daleč od tod. Ti si pozabil na ukano, toda mi nismo.«

»Lažeš,« je šepetal Pavle, »vem, da so vas včeraj pobili. Potem je bilo vsega konec. Potem se je krog sklenil.«

Vzglavje je bilo iz ločja in lasje so se mu mešali medenj, toda bilo je v čolnu, kajti zdaj je že jasno ločil udarce vesel od pljuskanja valov. In megla se je dvigala in puščala za sabo moder kos jutranje praznine v prostoru.

»Poglej, kaj niso res modri?«

To je rekel Švajcer. Skozi režo v sivini je videl, da so pristali na drugem bregu in da je jutro in da se po pobočjih zelenijo gozdovi. Nato je megla spet vse pokrila.

»Ne more hoditi,« je rekel nekdo, »odnesimo ga gor.«

Nato so ga zgrabile roke, ga potegnile iz čolna in ga nosile pod drevjem nekam daleč. Ni več slišal njihovih korakov, čutil je samo tišino, ki se je zgrinjala nadenj in nad roke okoli njega.

Prevedel Rado Rupar

**Desanka
Maksimović**

KRVAVA BAJKA

*Bilo je nekje tam v deželi seljakov
sredi gorate balkanske zemljé,
kjer mučeniške je smrti umrla
četa dijakov
istega dne.*

*Istega leta
so se rodili,
šolske so ure enako jim tekle,
na iste svečanosti
so jih vodili,
vse so enake bolesi pekle
in vsi so na isti dan zdahnili.*

*Bilo je tam v deželi seljakov,
sredi gorate balkanske zemljé,
kjer mučeniške smrti je umrla
četa dijakov
istega dne.*

*A petinpetdeset minut,
preden je smrt zamahnila,
se v šolskih klopih je nagnila
mala četa
nad isto težko nalogo:
če potnik na pot se odpravi
peš, prehodi li mnogo...
in tako dalje.*

*Misli bile so jim polne
istih števil,
in v zvezkih po njihovih torbah
bilo je nešteto nesmiselnih
dvojk in petic.
Prgišča istih sanj
in istih skrivnosti,
ljubezenskih in rodoljubnih,
so stiskali v dnu svojih žepov,
in vsakemu se je zdelo,
da bo še dolgo,
da bo še dolgo, dolgo
tekal pod svodom neba,
dokler vseh nalog na svetu
ne dokonča.*

*Bilo je nekje tam v deželi seljakov,
sredi gorate balkanske zemljé.
kjer je junaške smrti umrla
četa dijakov
istega dne.*

*V dolgi otroški vrsti
so za roké se prijeli
in z zadnje šolske ure
mirno odšli na morišče,
kakor da smrti ni.
V dolgi vrsti tovariši
v istem trenutku so šli
v večno bivališče.*

Prevedel Lojze Krakar

Spomini, zapisi, kronike

Miha Bertoncelj

SKOZI DESETDNEVNO OFENZIVO

Pozni jesenski dnevi niso prinašali borcem veselih presenečenj, kajti vsak, ki je že preživel eno ali celo dve zimi v partizanih, je zaskrbljeno zrl v prihodnost. Mraz, mokrota, vse to je dalo še tako neustrašenim borcem misliti marsikaj. Tudi takrat, bilo je konec meseca novembra 1943. leta, se niso obetali dobri časi. Sneg je pokril vse višje kraje in sovražnik je pripravljal ofenzivo z namenom, da bi uničil ali vsaj onemogočil pospešeno partizansko gibanje, ki se je razpredalo v Selški dolini. Že sredi novembra smo prejeli poročila o zbiranju večjih nemških enot, ki so potem od 15. do 26. novembra operirale na področju Selške doline.

Vse partizanske enote, politični in gospodarski forumi, kakor tudi terenci so bili opozorjeni in pripravljeni na bližajočo se nevarnost. Poleg ambulant, raznih tehnik, gospodarskih komisij, varnostnih organov in kurirskih postaj se je takrat na tem področju zadrževal tudi II. bataljon Prešernove brigade in štab gorenjskega odreda s svojo zaščitno oziroma mobilizacijsko četo. Sovražnik je s svojimi enotami pritiskal z vseh strani, postavljal zasede, pošiljal patrulje ter tako skušal trgati zveze med našimi enotami, ki pa so bile kljub temu stalno povezane in obveščene o vseh podrobnostih sovražnikovih namenov in ukrepov.

Najhujši dnevi, ki smo jih preživljali, so bili 21., 22. in 23. november.

Tedaj sem se kot obveščevalec štaba gorenjskega odreda zadrževal v štabni četi, ki se je 20. novembra v sestavu 45 borcev zatekla na osamljeno Dobretovo posestvo, last Luke Debeljaka iz Martinj vrha. Vsem nam je bilo jasno, *da nam bo hiša mogla nuditi zavetišče samo do noči. Streljanje, ki ga je bilo slišati iz daljave čez dan, je prihajalo vedno bliže in vsak čas je bilo pričakovati, da se bo sovražnik pojavil v naši bližini in nas napadel. O tem, da bi

z veliko močnejšim sovražnikom sprejeli boj, ni bilo misliti, zato smo bili prisiljeni k umiku.

Že nekaj ur je minilo od posvetovanja v poveljstvu čete, kjer so padali različni predlogi in mnenja. Tedaj se je na veliko začudenje vseh pojavil odredni kurir Franc Lotrič-Florijan z ukazom štaba odreda, naj se četa, če ne more dobiti primerneга mesta v vasi Martinj vrh, skuša prebiti čez glavno cesto in Soro v tako imenovani »Blok« — to je večji gozd nad Železniki, ali pa na drugo področje na levem bregu Sore. Razmišljati ni bilo kaj, kajti zamudili smo že nekaj večernih ur, ki so bile za take premike najbolj primerne. Takoj smo se domenili za odhod in se z vso opremo in nekaj hrane napotili do kmeta Derlinka v Martinj vrh. Od tu smo poslali v dolino več izvidnic, ki so jih sestavljali predvsem domačini. Te so imele nalogo, da ugotove, če so prehodi čez mostove prosti in če lahko gremo proti Prtovču, osamljeni vasici pod Ratitovcem. Izvidnice, ki so se začele vračati v poznih nočnih urah, so prinašale zelo neugodna poročila. Pri vseh mostovih in prehodih so bile že sovražnikove zasede. Prav pri vseh. Ure pa so tako hitro minevale, da je bilo kaj malo časa za nove ukrepe. Po besedah domačinov naj bi bila za prehod čez cesto in v tistem času naraslo Soro samo še ena možnost. In te smo se tudi oklenili. Skozi zasnežen gozd, tisto leto je namreč sneg zapadel zelo zgodaj, smo se spustili po strmeh hribu ter prišli do zasilnega mostu, ki je rabil kmetom za spravilo lesa in pridelkov. In ta most ni bil zastražen. Pognali smo se in stekli čezenj in čez cesto ter tako brez presenečenj in žrtev prišli na Sušo. To je hrib med Zalim logom in Železniki, kjer stoji osamljena cerkvena. Medtem pa se je že začelo svetlikati. Zato smo se po nekajminutnem počitku takoj napotili skozi gozd in čez senožet v smer, ki smo si jo začrtali in za katero smo mislili, da je najboljša. Svetlikalo se je že, poleg tega pa smo se izdali še zaradi glasnega krika neke partizanke, ki ji je spodrsnilo in se je začela valiti po mokri in strmi senožeti, kjer se je malo prej utrgal plaz. Tako so nas nemške zasede, ki so bile pri posestniku Vebru na Jesenovcu, kaj lahko opazile in postale pozorne. Nič hudega sluteč smo se močno utrujeni počasi premikali po dolgi grapi proti Prtovču, kamor smo prispeli okrog osme ure. Takoj smo določili stražarska mesta: eno v cerkvenem zvoniku, za mitralješko trojko pa nekaj metrov od hleva, kjer se je nastanilo nekaj borcev, medtem ko so ostali zasedli še druga gospodarska poslopja. Ljudje so nas bili vajeni in vedno smo bili dobrodošli. S komando čete in s kuharji smo se zaradi pripravljanja zajtrka in nadaljnjih posvetovanj nastanili v Matjaževi hiši. Odložili smo orožje in ostalo opremo, si sezuli celo čevlje, da bi se vsaj nekoliko posušili ter se tako pripravili na nadaljnjo pot. Nismo se še dodobra razporedili in oddahnili niti skuhalii zajtrka, ko so nas vrgli na noge strojnični rafali, ki jih je bilo čuti čisto pri hiši. Znašli smo se in brez posebne panike zgrabili vsak svojo opremo ter se z naglimi koraki, deloma tudi bosii, pognali v sneg ter se izmikali sovražnim kroglaui, ki so kakor dež padale okoli nas. Nismo se še dodobra otresli presenečenja in si obuli čevlje ter uredili ostalo opremo v gozdiču za vasjo, kamor smo se zatekli, ko je bila v plamenih že vsa vas. Med ugibanji, kaj naj storimo, kajti bilo nas je le šestnajst od vse čete, smo že zagledali nemške kolone z živino, ki so se po vojaški cesti pomikale proti Železnikom! Njihove nove kolone pa so prihajale prav po poti iz Podlonka. Kaj je ukreniti? Napasti številne Nemce in se z njimi spustiti v boj, bi bilo nesmiselno! Šestnajst ljudi brez avtomatskega orožja in brez večje zaloge municije ne bi pomenilo nič proti nekaj sto do zob oboroženim Nemceui. Čakati tudi ni bilo varno, zato

nam je ostala samo še ena možnost: umik proti Jelovici ali pa pod vznožjem Ratitovca odriniti v smer proti vasi Torka. Ker poti proti Jelovici, ki so bile poleg vsega še zasnežene, nismo poznali, smo se odločili za smer proti Torki, kjer se je zadrževal II. bataljon Prešernove brigade. Vedeli smo, da se je dan poprej premaknil tja iz Prtovča. Po nekajurnem maršu smo skozi zasnežene gozdove okrog ene popoldne prišli do bataljona. Ta pa se je že ves dan tolkel z Nemci, ki so od južne in zahodne strani pritiskali proti njemu. V bataljonu so nas sprejeli z veseljem, kajti v primeri z napadalci so bili šibki, in je bil vsak oborožen borec več ko dobrodošel. Kljub utrujenosti na počitek ni bilo niti misliti. Vsakomur izmed nas je zato moralo biti jasno, da se ne bomo mogli dolgo zadrževati v hiši, kjer smo si takoj po prihodu grela premražene ude. Poleg tega je bilo v vsakem tudi toliko moralne zavesti, da smo se pozivu, naj zamenjamo borce, ki so že dolge ure vzdržali na položajih ter odbijali močne sovražne kolone, disciplinirano in takoj odzvali. Nemci, številčno najmanj desetkrat močnejši od bataljona, so neprenehoma streljali, mi pa smo jim odgovarjali samo po potrebi, kajti z municijo je bilo treba varčevati. Nihče ni vedel, koliko časa bo trajalo vse to. Na položajih smo bili dobri dve uri, ko so nas spet zamenjali bataljonski borci. Ti so s seboj prinesli veselo novico, da so po dolgem času spet zaužili nekaj tople hrane, ki je pripravljena tudi za nas. Kmalu se je pokazalo, da je bilo to res. Z veliko slastjo smo pojedli toplo juho, v kateri je plavalo celo nekaj koščkov krompirja in mesa. Tako je želodec po štiriindvajsetih urah spet dobil nekaj toplote, nam pa je to dalo novih moči za nadaljnje napore. Medtem so v štabu bataljona od domačina, ki je imel stalne stike z operativci bataljona, zvedeli tudi podrobnejše podatke, kako je Nemcem brez odpora uspelo priti na Prtovč, dalje, koliko borcev je bilo ujetih in ubitih ter koliko je bilo požganih hiš in gospodarskih poslopij. Nemci so se, ne da bi straža opazila, približali mitralješki trojki, ki je imela nalogo ščititi dohod, na kakih petdeset metrov. Stražar-mitraljezec, doma iz Škofje Loke, zaradi premajhne pazljivosti ni opazil Nemcev zadosti zgodaj ter je padel že pri prvem rafalu. Druga dva stražarja pa sta zaradi presenečenja in nevarnosti zbežala v varnejše zavetje, ne da bi medtem streljala proti sovražniku. Poleg edinega padlega borca je bil po nesrečnem naključju ujet še borec Alojzij Šmid iz Selc, ki so ga kasneje ustrelili kot talca. Večja sreča pa je bila ta dan naklonjena borcu Jožetu, priimka se ne spominjam, ki se je hitro znašel in v zadnjem hipu z ležišča nad hlevom skočil skozi odprtino v hlev, odvezal kravo ter jo odpeljal. Nemci so mislili, da je fant domačin. Tako je šele zadnja njihova zaseda udarila po njem. Najprej so zadeli kravo, Jože pa se je s hitrimi skoki pognal za cerkev, se umaknil in tako tudi rešil. Na Prtovču so tisti dan pogorele štiri hiše z gospodarskimi poslopji.

V štabu bataljona je potekal resen, zaupljiv pomenek, kaj storiti v tako kritični situaciji. Obkoljeni smo bili že od treh strani. Preostajala je samo še ena možnost: umakniti se čez Ratitovec v Jelovico! Že je bilo slišati ukaze komandanta Franca Jernejca-Milčeta, in borci, ki niso ostali na položajih, so hitro pospravljali opremo ter se pripravljali na premik. Že nekaj pred sedmo uro je krenila izvidnica, kmalu za njo pa se je pomikala kolona borcev, ki je nosila nekaj ranjencev in kuhinjsko opremo ter gnala po zasneženi stezi mulo in vola. Na veliko začudenje sem šele sedaj opazil, da se uvršča v kolono tudi kakih 30 francoskih ujetnikov, za katere sem kasneje zvedel, da jih je bataljon pripeljal že s primorske strani. Medtem ko se je kolona pomikala po strmini, so dežurni bataljona in čet obšli položaje ter se postopoma z borci umi-

kali za kolono. To stezo, po kateri je poleti hodila živina, sem poznal iz otroških let, ko sem hodil na Ratitovec. Zato sem bil prepričan, da bo trpljenja kmalu konec. Toda globoko sem se zmotil. Nošenje ranjencev in kuhinjske opreme ter gonja živine sta zahtevala od vseh nepopisne napore. Zlasti prenašanje ranjencev je bilo mučno! Po tri, štiri metre smo se premaknili, stali nekaj minut ter spet začeli znova. Nekje pod vrhom, ko smo stali in čakali na enem samem kraju že dobre pol ure ter si s premikanjem nog skušali ogreti premočena in premrla telesa, je nenadoma močno zagrmelo! Kot da še ni dovolj ostalega trpljenja, se je utrgal plaz ter odnesel s seboj mulo in vola. Še dolgo je bilo slišati grozeče grmenje, preden je utihnilo in se vse skupaj ustavilo pod velikimi Torkarskimi pečinami. Izredno naključje ni zahtevalo človeških žrtev, kajti kolona je bila takrat že vsa iz nevarnega kraja. A vsak izmed nas je v volu videl kosilo za naslednji dan, zato smo z žalostjo rzli v temo in poslušali zamolklo bučanje. Težko je bilo potolažiti skrbnega komandanta Milčeta, ki je sprva mislil, da so se borci od utrujenosti naveličali potiskati živino, ter so jo namenoma spustili v globino. Ko je bila vsa zadeva pojasnjena, smo se spet po metrih pričeli pomikati proti vrhu. Za nekaj minut smo se ustavili pri pogorišču nekdanje Krekove koč v višini 1560 metrov, to je na vrhu Ratitovca. Kam sedaj? Komanda bataljona je odločila, da gremo v smer proti Bohinju na Pečano. To je planinsko naselje s sirarno, z nekaj živinskimi stajami in pašniki, kjer se v poletnih mesecih pase bohinjska živina. Ura je bila že več ko dve ponoči, ko smo končno le prišli do teh hlevov. Za pot iz Torke na Pečano, ki bi jo v poletnem času prehodili v poldrugi uri, smo potrebovali celih sedem ur. Takoj smo razpostavili straže, ostali pa smo zasedli prazne hleve ter odložili opremo in orožje. Radi bi si sezuli tudi čevlje, si jih posušili in ogreli mokre noge, toda tega si nismo mogli privoščiti. Vsak čas smo lahko pričakovali sovražnika, ki bi utegnil pritisniti s katerekoli strani, predvsem pa z bohinjske, kjer je bil najprimernejši teren. Zaradi velike utrujenosti smo plegli kar po zmrznjenem govejem blatu. A kljub temu smo dremali kar naprej. Izčrpanost in utrujenost sta bili prehudi. Toda spali smo le eno ali dve uri, kajti mraz, ki se je poostiril v zgodnjih jutranjih urah in je silil skozi opaže hlevov, nas je predramil in stresel. Potem smo se stiskali drug k drugemu, pokriti z mokrimi odejami, ter težko čakali na dan, še težje pa na topel zajtrk. Ni se še popolnoma zdanilo, ko je dežurni bataljona sklical zbor. Prišli smo se tudi osamljeni odredovci. Vsak je dobil malo toplega močnika, to naj bi bilo vse okrepčilo za nadaljnjo pot. Toda nismo še do kraja pojedli resastega močnika, skuhanega kar iz krmilne moke, ko smo nekaj sto metrov stran zaslišali močno streljanje. Malo pred zborom smo namreč zaradi varnosti poslali v okolico tri patrulje: eno proti Ratitovcu, drugo proti Sorici in tretjo proti Bohinju. Nemci, ki so prihajali z bohinjske strani, so tako naleteli na našo patruljo treh borcev in udarili po njej. Ti trije borci, ki so vsi padli, so tako s svojimi življenji rešili ves bataljon in še ostale. Če ne bi patrulje poslali tudi v tisto smer, bi sovražnik prišel z boka in nas presenetil v zboru. Trajalo je le nekaj sekund in že smo imeli vsak svojo opremo in orožje na sebi ter bili pripravljeni za premik. Krenili smo proti Ratitovcu, naglo zasedli primerne položaje ter pustili sovražnika, da se je močno približal našim zasedam. Nestrpno smo čakali komandantovo povelje za napad. Nemci so takoj, ko so naleteli na našo izvidnico, okrepili pozornost ter se čisto počasi in silno previdno približevali našim cevem. Minilo je dobre pol ure, preden so se začeli zbirati in kopičiti. Prepričani so bili, da nas ni nikjer več, in so si ogledovali

naše kratkotrajno počivališče, del njih pa se je, ne da bi to vedel, začel bližati našim mitralješkimi zasedam. Gledali smo prihajajoče kolone in že merili vsak svoj cilj. To tišino je naenkrat pretrgal močan komandantov glas: »Juriš! Udari!«

Takrat je zagrmelo z vseh položajev in že smo videli prve zelene postave, ki so padle ko pokošene in slišali krike njihovih ranjencev. Maščevanju za žrtve in grozodejstva na Prtovču, za dva borca, ki sta padla v Ravnah pod Torko, za bolečine, ki so jih prenašali naši ranjenci, ter maščevanju za borce, ki so malo prej padli v izvidnici, ni bilo kraja. Pet mitraljezov je bilo po so-vražniku, ostali pa smo s puškami dopolnjevali njihove presledke. Sovražnik je začel pritiskati z močnejšimi silami in boj je trajal vse do enajstih. V tem boju je padlo več ko 50 Nemcev, medtem ko na naši strani ni bilo nobenih žrtev. Izgubili pa smo francoske ujetnike, ki niso imeli orožja. Tako so spet prišli v nemške roke. Ko je streljanje nekoliko ponehalo, ni kazalo čakati novih kolon, kajti pričelo je primanjkovati municije. Nič čudnega, ko so boji trajali že dva dni neprestano. Zato je ob enajstih prišlo povelje, naj položaje postopoma zapustimo. Boj je tako sicer minil, začel pa se je naporen marš. Hodili smo vse popoldne, si sproti utirali gaz v snegu ter šele v mraku prišli na prevoženo pot, ki je bila nekaterim znana. Po tej poti smo okrog sedmih zvečer prišli na samotno Novakovo domačijo pod Jelovico. Hiša in hlev sta bila prazna, kajti gospodar se je dan poprej z živino umaknil k sorodnikom v dolino.

Del štaba s kuharji se je nastanil v hiši, ostali pa smo si poiskali zavetje v hlevu. Na lakoto ni nihče mislil toliko, kolikor na to, kje si bo poiskal primeren prostor za počitek. Vmes smo se pogovarjali o prestanih bojih tega in prejšnjega dne ter drug drugega spodbujali s tiho željo, da bi vsaj nekaj dni spet preživel v miru in si nabrali novih moči ter municije. Ta pogovor je pretrgal bataljonski dežurni, komandir čete, tovariš Golob, ki je z glasnim pozivom za večerjo predramil tudi tovariše, ki so od utrujenosti takoj po prihodu zaspali. Z veliko slastjo smo pojedli toplo juho, v kateri je bilo nekaj koščkov krompirja. Medtem ko je vojska počivala, je štab odločil, da se bomo ponoči prebili prek glavne ceste in Sore ter skozi vasi Ostri vrh, Martinj vrh in Davčo na Primorsko, kjer bi se pridružili ostalim enotam Prešernove brigade, ki so se tedaj zadrževale v okolici Cerknega. Zato je bil počitek zelo kratek. Nekaj pred polnočjo se je kolona pričela spuščati v dolino. Že pri prvih hišah pred Češnjico smo zvedeli, da je v vasi nemški štab, v katerem so podnevi videli tudi ujetega borca Alojza Šmida in neko partizanko. Razumljivo, da štab ni bil osamljen ter da so bile v njegovi bližini tudi močnejše enote. Ni bilo kaj pomišljati. Bližala se je tretja ura zjutraj in kraj smo morali zapustiti čimprej ter priti čez Soro po vsej sili. Povelje glede tišine je bilo še posebno strogo in izvidnica je že krenila, prekoračila najprej cesto in most, ne da bi pri tem padel ni sam strel. Prepričani smo bili, da je to samo nemški trik, ki nam je bil že dobro znan. Toda čakati še dalj časa nam ni kazalo. Še z večjo previdnostjo kot dotlej se je kolona v dolgi razdalji začela pomikati naprej. Neprijetni so bili občutki, ko smo tekli in skakali čez cesto in prek mostu, kajti vsak hip smo pričakovali, kdaj bo zaropotalo. Zato so bili naši živci tako napeti, kot če bi že pokalo. A to se začudo ni zgodilo. V dobri uri je bil čez ves bataljon z dvesto desetimi borci. Vsi smo bili presenečeni in zdelo se nam je neverjetno, da smo imeli tako srečo. Le kaj so mislili Nemci, da niso zavarovali tega mostu? Morda nas tu niso pričakovali. Po nekaj dneh smo zvedeli,

da smo šli mimo nemške zasede, ki pa iz nepojasnjenih vzrokov ni začela streljati. Domnevali smo, da je bila tudi nemška vojska utrujena od bojov in maršev, in če bi odprli ogenj, bi njihov štab, ki je bil v bližini, spet mobiliziral še druge sile ter jih pognal v nadaljnje zasledovanje za nami. Ali pa so se čutili preslabe proti naši dolgi koloni? Čez hrib smo prišli v Studensko grapo ter se tiho pomikali proti vasi Ostri vrh. Na grebenu, kjer se odpre lep razgled, je izvidnica naenkrat obstala in obstati smo morali tudi prvi iz kolone, ki smo se ji približali najbolj. Kakih sto metrov od nas se je v nekem gospodarskem poslopu posvetila luč! Nihče drug ne more biti kot Nemci. Verjetno so nas začutili in opazili ter postali pozorni? Luč tam pred nami se je prižigala v različnih barvah. Nemci so hoteli verjetno zvedeti, kdo smo. Ker si niso bili na jasnem, niso takoj streljali proti nam. Tako je sporočilo šlo od borca do borca, da se bomo spustili nazaj v dolino in po nasprotni strani, čez vas Golico, skušali obiti sovražnika. To nam je uspelo brez strela, le napor je bil večji. Daniti se je že pričelo, ko smo se na nasprotni strani po strmem bregu bližali vrhu. Utrujeni in izčrpani smo hitrih korakov morali dalje proti vojaški cesti, ki pelje iz Škofje Loke prek Lubnika do vznožja Blegoša. Dan je že bil, ko se je kolona po tej cesti pomikala iz Martinj vrha navzgor proti Blegošu. Šele tu smo se nekoliko sprostili, kajti na tem področju ni bilo pričakovati kakšnih presenečenj. Okoli dvanajstih smo prišli na Črni kal, to je kraj blizu nekdanje italijanske meje oziroma meje med Gorenjsko in Primorsko. Tu smo se ustavili in pripravili za krajši počitek. Po daljšem pregovaranju smo se odredovci odločili, da se bomo končno odcepili od bataljona, ki je imel pred sabo še dveurni marš do štaba brigade in njenih ostalih enot. Vedeli smo, da je štab odreda prebijal ofenzivo v okolici Martinj vrha, zato smo z njim morali priti v stik čimprej. Vračali smo se spet tja, od koder smo pravkar prišli. Z največjo previdnostjo smo se bližali hiši v Martinj vrhu in zvedeli, da so se medtem vsi Nemci umaknili v dolino. Ko smo se naslednji dan sešli s štabom odreda, ki je prav tako srečno prestal ofenzivo, je bilo veselje nepopisno. Tako smo preživljali ofenzivo, ki je trajala 10 dni. Kljub neprepanim nočem, mokroti, mrazu, utrujenosti in predvsem kljub velikanskemu številu Nemcev nismo klonili, res da smo se umikali, kar v takih okoliščinah edino preostane, zato pa smo udarili tam in takrat, ko je ustrezalo nam! Nabrali pa smo si predvsem novih izkušenj ter bili po nekajdnevnem počitku spet sposobni za nove pohode, nove boje in spopade. To pa je bilo vedno poglavitno.

**Miro Mohor –
Brane**

TAKRAT JE GORELA CERKNICA

Bilo je v septembru 1943. leta, v tistem čudovitem septembru, ko je kapitulirala fašistična Italija in ko je v vsen trpečih ljudeh kot plamen vzplapolalo veliko upanje, da bo vojne kmalu konec.

Takrat sem bil politdelegat v tretjem bataljonu brigade Toneta Tomšiča. Svoje položaje smo imeli v Beli krajini — na Maverlenu pri Črnomlju.

Dvanajstega septembra je naš bataljon dobil ukaz za premik v smeri proti Velikim Laščam. Šest dni so se prebijali borci in se po poti ogorčeno spopadali s skupinami belo- in plavogardistov, ki so izgubili dotedanjega gospodarja-fašista in se preplašeno umikali.

Osemnajstega septembra proti večeru smo prišli na cilj, v Cerknico pri Rakeku. Naloga našega bataljona je bila, da prevzame položaje, ki jih je dotlej držala Gradnikova brigada. Po ukazu glavnega štaba NOV za Slovenijo so morali gradnikovci na Primorsko, kjer so umikajoče se italijanske čete pustile zelo veliko orožja. Primorci so se takrat množično pridruževali partizanom: organizirati je bilo treba zbiranje orožja in formirati nove partizanske odrede in brigade, sestavljene iz primorskih fantov in deklet.

Del Gradnikove brigade je zapustil položaje že v dopoldanskih urah in se odpravil na Primorsko. Vendar pa nas je v Cerknici pričakal še en bataljon Gradnikove brigade. Ko smo med osmo in deveto uro zvečer do kraja izmučeni prikorakali na cilj, smo menili, da so gradnikovci še vedno na položajih. Dogovarjali smo se, kako bi bataljon razporedili za počitek, ki je bil vsem tako potreben.

Šestdnevni pohod, ki so ga skoraj vso pot spremljali spopadi s sovražnikom, nas je močno izčrpal. Morali smo se zato odpočiti. Tako smo čete kmalu razporedili po položajih. Naša se je nastanila v barakah ob cesti med Cerknico in Rakekom. Večina borcev je takoj legla in zaspali so ko ubiti, ne da bi čakali

na večerjo. Tako so bedele le straže. A tudi jaz nisem spal, ker sem bil dežurni. Dobro sem vedel, kako do konca so izmučeni tovariši, zato sem moral biti toliko bolj buden in oprezen. Pri obhodu sem ugotovil, da stražarji kljub utrujenosti vestno opravljajo svojo dolžnost. Čeprav bi moral dežurati le do polnoči, ko naj bi me zamenjal mlajši dežurni, sem se odločil, da ga še ne bom prebudil. Saj je fant zaspal komaj pred dvema urama. Po tako kratkem spanju je človek najbolj slab. Zato sem svojo službo podaljšal še za eno uro. Tako se bo novi dežurni bolje odpočil, jaz pa bom še vedno ujel tri ure počitka, kar bo za silo tudi zaleglo. Tako sem razmišljal in ob eni po polnoči še zadnjič obšel straže. Spominjam se mladega Jureta, ki je moral stražiti v bunkerju ob cesti proti Rakeku. Fant mi je potožil, da se v tesnem bunkerju ne počuti dobro in da se mu zdi, kot bi bil v ječi. Navajen je bil kot mi vsi na odprt prostor, betonske stene pa so ga dušile, kajti to ni bilo po partizansko.

»Takle bunker je prava mišja past,« je rekel. Kako dobro sem ga razumel. Ne, partizani nismo marali bunkerjev in zaprtih prostorov sploh in tudi ne, če so bili celo iz železobetona! Vajeni smo bili prostranih gozdov, kjer ni človeka nič oklepalo; zaupali smo le drevju, skalovju in hribom — takim betonskim stenam pa prav nič.

Zato sem stražarju Juretu dovolil, da je zlezel iz bunkerja, a ga pri tem opozoril, naj bo buden, kajti nemška postojanka v Rakeku je bila oddaljena le nekaj pet kilometrov. Zlasti proti jutru je bilo nevarno, da bi nas napadli. Vendar tega nismo prav verjeli niti resnično pričakovali, kajti preveč smo bili utrujeni. Toda previdnosti takrat nikoli ni bilo preveč. To se je pokazalo tudi to pot in prav kmalu.

Ko sem se proti drugi uri vračal proti barakam, sem občudoval tiho mesečno noč: prvi krajec je z blede svetlobo medlo obarval okolico, vse je spalo, le tu in tam je bilo slišati lajež psov, ki je odmeval iz bližnjih vasi. Ves sem se že predal vabljivi misli na počitek: še malo in legel bom ter takoj zaspal. Tedaj, ko sem pomislil na počitek, sem šele začutil, kako sem utrujen! Noge so bile težke kot svinec in oči sem le stežka imel odprte. Spati, spati in počivati, to je odločno zahtevalo celo moje telo. Čudovit mir, ki je plaval nad pokrajino, se je vselil tudi vame.

Zdaj sem le prebudil tovariša, ki naj bi nadaljeval dežurstvo, ter mu naročil, naj pregleda straže okoli tretje ure, čeravno ni pričakovati kaj posebnega. Vendar, sem dodal, moramo le biti previdni, kajti — Nemci niso daleč in nikoli ne veš, kaj jim bo padlo v glavo.

Komaj sem zaprl usta in legel počivat, me je že zmanjkalo. Pozneje se mi je zdelo, kot da se okoli mene nekaj dogaja, a predramiti se nisem mogel. Potem me je zgrabila za ramo močna roka in me trdo stresla. Nad menoj se je sklanjal mlajši dežurni in kričal, naj se vendar že zbudim, ker so nas napadli. Kot bi me vrglo s fračo, sem planil pokonci in v trenutku sem bil buden. Z enim samim skokom sem bil že pri vratih. A tam sem zagledal grozljiv prizor: gorele so vse tri naše barake, le ta še ne, v kateri smo spali! Borci so se gnetli pred barako, vsi so bili presenečeni in še omamljeni od težkega spanca, iz katerega jih je tako nenadno in surovo vrglo topovsko streljanje. Le kako, da me ni mogel zbuditi niti top!

Tako nas je iz kratkega spanja vrglo naravnost v sredo pekla. Z južne strani so regljale strojnice, ropotalo je tudi drugo avtomatsko orožje, in dolge rafale je bilo slišati tudi s severne strani Cerknice. Med vse to pa so se mešale zamolkle in močne eksplozije granat... Kaj storiti v tej zmešnjavi? Vse je

kazalo, da so nas obkolili, saj je bilo streljanje slišati na vseh straneh. Zveza s poveljstvom bataljona, ki je bilo sredi vasi, je bila pretrgana. Prvi vod je že zasedel položaje proti Rakeku, drugi in tretji pa sta bila na levem in desnem krilu. Ni bilo težko uganiti, zakaj so nas Nemci napadli. Verjetno so njihovi obveščevalci izvedeli za premike naših brigad. Morali so vedeti, da je večina Gradnikove brigade zapustila položaje in da je naš bataljon od dolge poti zelo utrujen. To so zdaj Nemci izkoristili, računali so, da položaji po odhodu gradnikovcev niso kdo ve kako zavarovani in da se verjetno novi borci še niso utegnili urediti. Vse je kazalo, da so nas Nemci z nenadnim napadom sklenili presenetiti! Njihov načrt ni bil slab. To smo zvedeli pozneje: ena kolona, oborožena z lahkim avtomatskim orožjem, je krenila po severnem obrežju Cerkniškega jezera, da bi nam zaprla in onemogočila umik; druga kolona, ki je bila nekoliko manjša in oborožena z lahkim orožjem in strojnicami, je krenila proti vasi Begunje, kjer naj bi zasedla položaje na grebenu nad Cerknico in nam preprečila umik tudi v to smer. Premike in napad obeh kolon naj bi spremljalo topniško obstreljevanje naših položajev, s čimer naj bi nas zmedli in napol zlomili.

Toda kljub zaspanosti, utrujenosti in presenečenju, ki ga je med nami povzročil nenaden napad, se nismo zmedli, na kar so Nemci zmotno računali. Čeprav smo bili odrezani od poveljstva in drugih enot, nismo izgubili glave. Nismo bili zastojni tomskičevci! Naš komandir je hitro zbral borce in ukazal, da se moramo prebiti v sredo vasi — do komande bataljona. Prav tedaj pa je iz bataljonskega poveljstva prihitel kurir z ukazom, naj se četa umakne in zasede nove položaje na severni strani Cerknice. Ukaz smo izpolnili takoj in se prebili v vas. Tam so bili že Nemci, ki so prodirali z južne strani. Naše enote so se morale boriti za vsako hišo. Najhuje je bilo, ker nismo poznali terena, saj smo prišli šele prejšnji večer, in to še v trdi temi. Poleg tega ni bilo mogoče imeti enotne, centralizirane komande in vsaka četa je morala pokazati lastno iznajdljivost. Vsem borcem je bilo tudi jasno, da so Nemci v veliki premoči. Toda tega smo bili vajeni, saj je bilo tako skoraj vedno.

Ko smo se prebili v vas, tam so že gospodarili Nemci, je bilo jasno, da niti odpor pod skupno četno komando ni več mogoč. Zato smo se naglo razdelili po vodih. Prvi in drugi vod sta dobila nalogo, naj zadržujeta prodiranje sovražnika proti sredini in severnem delu vasi, naš vod pa naj zasede dva oklopnjaka, ki sta stala pri mostu, potem pa naj se vrne na prejšnje položaje čete, odkoder naj z oklopnjakoma zadrži prodiranje tankov z Rakeka.

Pohiteli smo in oklopnjaka res zasedli, nismo pa mogli najti šoferjev. Medtem ko smo jih iskali, pa smo zaslišali nevarno brnenje in kmalu nato zagledali tanke, ki so že dosegli naše prejšnje položaje in Cerknico. Vsak nadaljnji odpor proti tankom je bil zdaj nemogoč. V hipu smo zapustili mrtva oklopnjaka in v koloni stekli čez most ter zavili na desno proti Begunjam. Tedaj so proti nam iz nemških tankov že padle prve granate. Njihov cilj sta bila prav oklopnjaka, ki smo ju zapustili pred nekaj minutami. Kot bi trenil sta bila v plamenih. Ko bi se bili obotavljali le še nekaj trenutkov, bi bilo po nas. Čeprav je bilo škoda oklopnjakov, ki sta nam prišla v roke kot zapuščina sesute italijanske vojske, so bila življenja le poglobitna. Sicer pa nam oklopnjaka tako ne bi dolgo koristila.

Hiteli smo po cesti proti Begunjam. Eden izmed tankov pa je zavil za nami in nas mimogrede obsipal s strojničnim ognjem.

Cerknica je gorela že na treh straneh, granate so padale vsevprek, strojnice

so regljale, nemški koloni pa sta se druga proti drugi premikali z namenom, da bi okrog nas sklenili obroč, nas vanj zajeli ali pa pokončali. Zavarovali pa so tudi področje proti Slivnici, da bi nam tako zaprli še edini mogoč umik.

Položaj je bil zelo napet. Zagata velika. Enote niso imele med seboj več zveze, iz obroča se je skušala rešiti vsaka zase. Gradnikovcem je uspelo, da so se z manjšimi izgubami umaknili po dolini Cerčniščiце. Njim je bilo v primerjavi z nami nekoliko lažje, kajti tamkajšnji teren so dobro poznali.

Del naših enot se je skušal umakniti proti Slivnici. Toda to smer so zapirali nemški topovi, z grebena na severni strani vasi pa so teren Slivnice obvladali z mitraljezi. Tako je ves predel ležal pred njimi kot na krožniku. Drugih poti, ki bi prišle v poštev za umik, pa mi nismo poznali.

Naš vod je pri umikanju imel še srečo: brez večjih izgub smo se pretolkli do severnega dela vasi. Tedaj so nas zasuli rafali iz strojnic, ki so bile razporejene nekje blizu nad vasjo. Nekaj borcev je bilo takoj zadetih. Obležali so mrtvi, dva pa sta bila ranjena. Mitja in Ivan sta ju skušala rešiti. Spet je zdrdral rafal in k ranjencema je smrtno zadet omahnil še Ivan. Časa za premišljevanje ni bilo več: od zadaj se nam je nevarno približeval tank, z vrha pa so nas bičali mitraljezi! Hiše so nam pri tem nudile le slabo kritje. Tank, ki nas je gnal pred seboj, je zažgal že več hiš. Nebo nad vasjo je žarelo, da je bilo grozljivo svetlo. Skočili smo v eno izmed hiš na levi strani ceste, ki je imela zadnji izhod obrnjen proti vrtu, od tam naprej pa je bil travnik in nato Slivnica. Samo da bi jo dosegli, to Slivnico! V tem načrtu smo videli edino rešitev naše skupine. Toda tam ni bilo rešitve! Tam, prav tam nas je čakala poguba!

Še vedno smo se zadrževali v hiši, ko se nam je tank, ki nam je sledil za petami, že čisto približal. Kaj in kam zdaj? Če se bodo Nemci pognali s tanka in proti nam, smo izgubljeni! Zato moramo kriti umik skozi zadnji izhod, smo si rekli. Odločili smo se, da bomo začeli streljati na tank. Tako bodo tankisti nemara mislili, da smo se odločili držati položaje in braniti hišo. Začeli smo streljati in Nemcev res ni bilo iz tanka! Zato pa so hišo začeli močno obstreljevati: v trenutku je bila vsa v plamenih. Nemci so torej uporabljali zažigalne granate! Čeprav je hiša že gorela, smo se nekateri še vedno držali v njej in streljali, kot bi bila v tem edina rešitev. Ko smo bili prepričani, da so se ostali tovariši že umaknili čez travnik, smo se še zadnji štirje pognali skozi vrata in stekli čez travnik.

Umikali smo se ob vrbovi ograji, ki nas je vsaj za silo skrivala nemškim očem. Naenkrat pa je bilo ograje konec! Pred nami se je pokazala čistina, na njej pa nekaj padlih borcev, ki so jo hoteli preteči prav tako, kot smo jo name-ravali mi! Za trenutek smo obstali in ogledovali kakih petnajst metrov čistine, ki jo je bilo treba preteči, če smo hoteli priti do podnožja Slivnice. Za seboj smo že zaslišali nemško govorjenje: tankisti so oklopnjak le zapustili in vdrli v hišo, v kateri smo bili še malo prej. Vsak trenutek je bil zdaj bolj dragocen, kajti vsak čas bodo Nemci iz hiše udarili za nami...

Pred nami je vabil in izzival breg Slivnice, po katerem so tudi padale granate. Na desni od nas se je skupina borcev plazila proti strmini. Drugega izhoda ni bilo: morali smo prek čistine ali pa bi za vedno ostali tam! Planil sem naprej in že je zaregljala strojnica! Na to sem tudi računal, na tiste sekunde, ki bodo morda le potekle, medtem ko me bodo Nemci zagledali in medtem ko bodo sprožili. Vrgel sem se na tla in se zakotalil naprej. Nič nisem čutil, da bi me kaj zadelo. To me je torej rešilo. Za menoj se je pognal Jože, ki je bil doma iz Bojancev. Ta ni prišel čez: rafal ga je dobesedno presekalo, da je padel in se

ni več ganil! Tone in Mitja pa sta bila še vedno za vrbovo ograjo. Obotavljala sta se, nista mogla odtrgati pogleda od tovariša, ki je padel na sredi čistine. Zaklical sem jima, naj počakata, da bodo Nemci usmerili ogenj na skupino, ki se je prebijala na desni strani. Tedaj naj eden skoči naprej in se tako vrže na tla. To je zaleгло. Uspelo jima je in kmalu sta se mi pridružila.

Zdaj smo mislili, da je najhuje končno za nami. To ni bila le vroča želja, temveč tudi utemeljeno sklepanje. Najprej smo se malo oddahnili. Bili smo vendar zunaj vasi, na prostem, ne več v tesnih prehodih med hišami, kjer smo se počutili kot v pasti. Če smo se ozrli, so se nam ježili lasje: iz plamenov je bilo slišati presunljivo kričanje ljudi, mukanje živine, jok prestrašenih otrok, obupan vpitje ljudi, ki so zbegano iskali rešitve! Vse to je spremljalo oglušujoče regljanje strojnic, pokanje granat in hrup podirajočih se hiš ter prasketanje ognja.

Mi pa smo morali naprej, samo naprej... Nekdo je stekel za menoj, padel in obležal. Priplazil sem se do njega, ga pogledal, nisem mu mogel več pomagati! Nekdo za menoj je zakričal:

»Nemci so za nami! Brž, hitreje naprej!«

Po kolenih smo se hitreje pomaknili dalje. Toda spet so nam poleg ušes švignile krogle in pošastno odžvižgale nekam naprej. Skozi prebujajoče se jutro sem tik ob sebi začul vzklik. To je bil krik groze in bolečine. Ozrl sem se tja: omahnili so trije naenkrat. Ranjeni? Mrtvi? Nihče ne bi vedel odgovoriti. Nihče jim ni mogel pomagati. Niti premakniti se nismo smeli: na vsak gib so zaregljale strojnice in sežale natanko preračunano smrt in rane...

Mi trije pa smo se pomikali naprej po trebuih! Tako, centimeter za centimetrom. Okoli glav so še kar naprej sikale krogle. Po vsakem rafalu je bilo slišati stok in krik. Nekoga je spet zadelo... Koga? Je morda samo ranjen? Bežna misel, in spet smo se odrinili za centimeter dalje. Ne, tam nismo smeli obležati, tam bi nas pokosili s strojnicami od zgoraj, lepo drugega za drugim! Tedaj smo opazili, da se Nemci za nami postavljajo v strelsko vrsto! Tako, zdaj se nas bodo lotili še od zadaj. Dobili so nas v klešče. Je sploh še mogoča kakšna rešitev? Kdo bi mogel to vedeti. Zavedal sem se samo enega: obstati ne smem! Tu me čaka smrt, samo smrt. Kaj lahko še storim? Nič drugega, kot da se plazim naprej... Plazil sem se prav počasi in se priplazil do ležečega telesa. Pogledal sem: tam je ležal mrtev tovariš z obrazom, obrnjenim v zemljo. Zanj je pekel končan, mi je šlo skozi možgane. Še nekaj decimetrov sem se zrinil naprej, z glavo prav pri tleh, in spet sem se zadell ob nekoga, ki je povsem miroval. Vsa čistina je bila sem in tja posejana s takimi mirujočimi telesi. Na nič več nisem mogel misliti, vedel sem samo to, da moram naprej! Tudi streljanja nisem slišal več, čeravno je strahovito ropotalo. Do zavesti so mi prodirali le siki krogel tik ob mojih ušesih. Krogle so se zarivale v tla ter mi v oči metale zemljo. Zdelo se mi je, da sem čisto sam med mrtvimi tovariši okoli sebe... Tedaj sem opazil, da se pred menoj še nekdo plazi. Kar odleglo mi je. Torej nisem čisto sam, vsaj dva sva še živa! A ta je šepetaje potožil, da ne more več. Bil je do kraja izčrpan. Pogledal sem ga bolje: bil je zdravnik iz Gradnikove brigade. Tudi meni so pohajale moči, a sem le stisnil zobe.

»Morava se prebiti!« sem ga spodbujal. »Morava!«

Nekaj deset metrov pred nama se je pokazalo nizko grmičevje. To je bil zdaj najin cilj.

»Samo, da pridem do tja,« se mi je zdelo, »pa bo vse dobro!«

Pokazal sem nizko grmovje, ki se je temnilo pred nama.

»Do tjale bova že zmogla. Daj, ne omagaj!« sem šepetal in se komaj opazno pomikal naprej. Zdravniku je menda upanje na bližnje zaklonišče — pa čeprav je bilo to le redko grmovje — vtilo novih moči. Z vso vnemo se je plazil naprej, grabil za travo in se s stopali porival dalje. Ped za pedjo ... Toda ni šlo drugače. Če si le malo dvignil glavo, že so te opazili in obsuli s krogli. Samo previdno in počasi! Krogel že skoraj nisem več slišal. Nenadoma se je zdravnik pred mano ustavil in se prevាលil na hrbet. Kaj se je vendar zgodilo z njim? Priplazil sem se do njega; po licih mu je polzel rdeč curek. Zadelo ga je v glavo. Na tej čistini sem ostal sam!

Vedel sem samo to, da se moram plaziti. Nizko grmovje tam pred menoj me je privlačilo z neznansko silo. V njem, edino v njem sem videl rešitev. Toda čutil sem tudi, kako me od nekod z višine budno spremljajo sovražnikove oči, ki opazijo vsak moj gib in ga pozdravijo s točo krogel! A moral, moral sem naprej! Premikal sem se hitreje. Spet je zdrdral rafal! Spet je okoli mene letela prst in me zbadala po obrazu! Obmiroval sem in čakal. Zdelo se mi je, da me bo vsak hip zadela pekoča krogla. Dolge trenutke sem ležal negibno. Mitraljezec nad menoj je prenehal sejati smrtonosno železo. Najbrž je bil prepričan, da je svoje delo opravil že do kraja, kajti nič več se ni premaknilo! Ležal sem negiben in res kakor mrtev.

Končno sem se priplazil do grmiča. A tam me je spet čakal grozen prizor: dva borca je granata čisto zmaličila! Obrnil sem glavo na drugo stran: v dolini je gorela Cerknica in plameni so švigali visoko proti nebu! Previdno sem pogledal nazaj. Nekje za menoj bi moral biti še Mitja. Le kje je ostal? Nisem videl, da bi bil kje obležal zadet? Mogoče se je pa splazil bolj na levo?

Tedaj sem opazil, da se mi Nemci v urejeni strelski vrsti čedalje bolj približujejo! Stopali so sicer previdno, počasi, a nepopustljivo in z nemško temeljitostjo so streljali v vsak grm ob poti. Streslo me je! Torej me tudi grm. v katerem sem iskal rešitve, ne bo mogel obvarovati?

Spet mi je nad glavo močno zabobnelo. Topovi, spet topovi! Ves breg Slivnice je odmeval od oglušujočih eksplozij, vse pobočje je bilo ovito v dim. Za menoj so bili Nemci, pred menoj pa granate, ki so poiskale vsako dolinico, vsak grm. Smrt pred menoj, smrt za menoj! Toda odločil sem se, da moram naprej, čeprav med same granate. Naprej, samo naprej! Raje naj me raztrga granata, kot da bi me živega zajeli Nemci.

Še 150 metrov pa bi bil rešen! S podvojenimi močmi sem se plazil dalje. Nenadoma sem se spet ustavil. Kakih 30 metrov v desno sem zagledal skupino Nemcev. To je torej konec? Nemci zadaj, Nemci na desni, granate spredaj, na levi pa strojnice. Kam? Toda kot bi me proti moji volji poganjala neka sila, sem se plazil dalje. Tedaj sem v majhni dolinici naletel še na hujši prizor, kakor malo prej: na kupu so ležali številni borci, zmaličeni in mrtvi. Le malo je manjkalo, pa bi bil v prvi grozi zakričal na vse grlo. A tik za seboj sem že slišal nemške glasove. Groza zaradi ubitih je bila manjša, kakor prirojen nagon po življenju. Popustila je. Odločil sem se v delčku sekunde in se po kolenih pognal naprej. Ob grozljivem kupu še pred kratkim živih tovarišev sem za trenutek obstal, naslednji hip pa sem se že odločil. Splazil sem se pod enega izmed borcev in si z njegovo krvjo namazal obraz, ki sem ga obrnil proti zemlji. Potem sem negibno obležal! Morda me bodo le rešili mrtvi tovariši. Kaj vse stori človek, ko ga okoliščine zrinejo na rob vsega? Z enim očesom sem opazoval bližajoče se Nemce. Čeravno sem bil še ves otopel, nisem mogel odvrniti

pogleda od njih. Tedaj me je prešinila neka misel: vzel sem revolver in si ga nastavil na sence! Tako, zdaj lahko čakam! Živega me ne bodo dobili.

Kar nekam odleglo mi je, ko sem se tako pripravil. »Če bodo obračali mrtve in iskali žive, bom prvih šest krogel izstrelil proti njim, zadnja pa bo zame,« sem si dopovedoval in ukazoval. Ta odločitev mi je bila v pravo olajšanje. Kot bi bil moj pogled prikovan le na skupino Nemcev, tako sem jih gledal; česa drugega nisem videl. Tudi ničesar nisem slišal: ne grmenja topov, ne regljanja strojnice. Še deset metrov, še osem, šest, še tri metre!?

Nemci so se tedaj ustavili in opazovali trupla. Eden izmed njih je zmajal z glavo in odšel dalje. A nisem se še oddahnil, ko se je drugi odločil in stopil prav proti meni. Srce je divje tolklo, pest pa je še tesneje stisnila ročaj pištole in cev sem še tesneje pritisnil k sencem. Nemec je stopil do prvega in ga dregnil z bajonetom, nato pa še brcnil. Znoj me je oblił po vsem telesu! Zdaj ni bilo več rešitve! Naravnal sem cev na Nemca, da bi sprožil! Samo še korak, dva in sprožim ali pa bo po meni! S kazalcem sem pritegnil sprožilec do prvega kolena in pritajil dih... Še delček sekunde... Tedaj je zrak pretresla oglušujoča eksplozija. Vse se je ovilo v črn dim, po zraku pa so frčale kepe zemlje.

Ko se je razkadilo, sem previdno pogledal v smer, kjer je pred trenutkom stal Nemec z okrvavljenim bajonetom. Zdaj pa ga ni bilo več. Izčrpan sem obležal, da mi je omahnila roka. Ne vem, kako dolgo sem ležal, morda nekaj minut, morda celo uro. Časa nisem več dojemal in vse okoli mene je utonilo v rdečo meglo.

Čez čas sem se spet zavedel. Eksplozije so se slišale od nekod z desne strani in z vrha Slivnice. Nemcev pa ni bilo več slišati. Izvlekel sem se izpod tako čudne zaščite in ogledoval okolico. Kraj je bil zapuščen, toda strojnice so regljale še vedno in tudi topovi so še grmeli, Cerknica pa je gorela še kar naprej!

Premočen od potu sem se splazil dalje. Samo brž s tega kraja! Ozrl sem se navzgor: kakih sto metrov pred menoj je bilo drevje. Drevje, naš zaveznik! Odleglo mi je in pognal sem se naprej. Še nekaj skokov in končno sem se znašel v zavetju gozda.

Rešen, rešen? Kar verjeti nisem mogel po vsem tem. Vzravnal sem se, kajti poslej sem lahko hodil pokonci.

Na vrhu sem začutil neko govorjenje. Bilo je naše, slovensko. Šel sem v tisto stran. Res so bili naši. Med njimi sem opazil tudi Dakija. Ko sem stopil mednje, je takoj pristopila bolničarka in že med potjo vlekla iz torbe obveze. »Kaj hočeš? Saj nisem ranjen,« sem rekel. »Glej ga, ni ranjen, pa je ves krvav,« je vzkliknila in še naprej vlekla obveze iz torbe. Vzel sem ji iz rok povoj in se obrisal po obrazu. Madeži so izginili, pod njimi pa ni bilo nobene rane. Tovariši so strmeli.

Na kratko sem jim povedal, kaj sem doživel, kajti za dolgo pripovedovanje sem bil preveč utrujen in zaspan. Zato sem odšel naprej, legel na mah in kljub pretresljivim doživetjem kmalu zaspal.

Prebudili so me pozno popoldne. Na vrh Slivnice je prišlo še veliko borcev in proti večeru smo se že spustili v Begunje. Po večerji pa smo odšli na nove položaje.

Dr. Avgust Reisman

HEROJ JOŽE ŠEŠKO V MARIBORU IN KOČEVJU

**Iz spominov na
sodelovanje
v Kočevju**

»JOŽE ŠEŠKO SE JE RODIL 4. XII. 1908 V STARI CERKVI PRI KOČEVJU. POSTAL JE ČLAN KPJ LETA 1927, V NOV JE STOPIL LETA 1941. POLICIJA GA JE VEDNO PREGANJALA. PROFESORSKE SLUŽBE NI MOGEL DOBITI IN TAKO JE ŽIVEL V SLABIH MATERIALNIH RAZMERAH. LETA 1942 SO GA ZARADI IZDAJE ODKRILI V BUNKERJU PRI KOČEVJU, MUČILI IN ODPELJALI V LJUBLJANO, KJER SO GA ITALIJANI 11. MAJA 1942 USTRELILI, DNE 27. NOVBRA 1953 JE BIL RAZGLAŠEN ZA HEROJA.«

Profesor Jože Šeško je torej umrl kot žrtev svojega revolucionarnega delovanja, star 34 let. Podatki v Zborniku pa so pomanjkljivi in jih je treba pravočasno izpopolniti, in to prav v Mariboru.

Jože Šeško je bil namreč nameščen v drugem semestru leta 1933 kot suplent na državni realni gimnaziji v Mariboru (1. marca 1933). Službo je nastopil 16. marca 1933. Poučeval je slovenščino v četrtem b in c, 5. a in 6. razredu, skupno 16 ur v tednu. To je razvidno iz poročila Izvestij realne gimnazije v letu 1933. Vseh učnih moči je bilo na zavodu v tem semestru 47, od teh 13 suplentov.

V izvestjih za naslednje leto 1934 Šeška ni več v seznamu učiteljskega zbora, temveč navajajo, da je prenehala državna služba suplentu Josipu Šešku (S. N. br. 21.676 — 9. VIII. 1933) in da je bil razrešen 21. 8. 1933.

Šeškovi kolegi na šoli se ga po tridesetih letih malo spominjajo; menda je samotaril, očitno zaradi policije. Iz šolskih nalog, ki jih je dal učencem, pa je razvidno, da je Josip Šeško kljub temu uveljavljal pri vzgoji mladine svoje napredno prepričanje. Izvestja za ta semester namreč navajajo v seznamu šolskih nalog za Šeška 5. a razred pod točko 4 do 8 naloge: »Berač«, »Mati, svetel je svet, jaz grem za srečo...« Oton Župančič, »Pomlad v predmestju«, »Naša kmečka mati« in kot domačo nalogo: »Napiši balado ali kratko pripovedno pesem«.

Za 6. razred, kjer je tudi učil slovenščino, so navedene naslednje naloge: »Dubrovnik, zibelka jugoslovanske književnosti«, »Vtisi z gledališke predstave«, »Mati in naš čas«.

Dne 6. junija 1933 je bil zadnji šolski dan, 2. avgusta 1933 pa so Šeška razrešili državne službe. Od tedaj naprej je živel v Kočevju, kjer se je preživljal z inštrukcijami.

»Zbornik« navaja, da je Šeško tam deloval med delavstvom v kulturnih in strokovnih organizacijah in dopisoval v delavske liste. Uveljavljal se je tudi v legalnih delavskih društvih. V »Delavski politiki«, letnik 1935, je poročilo o delavskem tečaju v Kočevju, na katerem sta sodelovala Regler in Jenko. 17. marca 1935, torej ravno pred tridesetimi leti, je bila v Kočevju volilna konferenca, na kateri je po poročilu Josip Šeško izjavil: »Zahtevamo sanacijo hranilnice na račun tistih, ki so jo zafurali, zgraditev bolnice in takšna javna dela, ki bodo koristila v prvi vrsti kmečkemu in delovnemu prebivalstvu.« Ker je bil Šeško edini intelektuallec v kočevskem delavskem gibanju, je očitno, da je tudi to poročilo napisal sam in ga lahko imamo kot verodostojno.

Tudi to delovanje je oblast vedno bolj omejevala. Največ se je Šeško gibal med kočevskimi rudarji. Imel je med njimi dobrega sodelavca in osebnega prijatelja Jožefa Heglerja, ki je bil predsednik II. skupine rudarjev. Prav rudnik v Kočevju je bil v stalnih krizah zaradi odkupa premoga in so rudarji stalno »praznovali«. Po redukcijah so delali tudi le po tri dneve v tednu. Iz tega obdobja so poročali delavski listi, da so se ponavljale konference v Kočevju in Ljubljani zaradi večjih naročil premoga za železnico. Ko so leta 1939 le močno zvišali naročila, so morali rudarji kopati tudi ob nedeljah in med tednom prek osemurnega delavnika, o čemer je Šeško večkrat poročal v Delavski politiki, kakor tudi o kršenju socialne zaščite. Večinoma so delali na dnevnem kopu.

Poleg rudnika sta bili v Kočevju kot delodajalki še dve tekstilni tovarni, od teh »Slavotekst« v stalni krizi, tako da so jo gnali celo na dražbo. Število zaposlenih je padlo od nad tisoč delavcev v letih 1938 in naslednjih na 200 in še niže. Mezde so znašale komaj en dinar na uro. Nič bolje ni bilo v tovarni perila »Krese« in v lesni industriji.

Gospodarska moč je bila večinoma v rokah nacistično orientiranih Kočevjarjev. Njihova duševna hrana je bila »Gotscheer Zeitung«.

Slovenski delavci so torej živeli v tem zakotnem in strupenem nacističnem gnezdu v stalni bedi in tudi duševno zapuščeni.

Tudi drugod po delavskih centrih ni bilo dosti drugače. Zato so strokovne organizacije intenzivno vabile delavstvo na predavanja o socialni zakonodaji, kar je oblast še dopuščala, ko je sicer zatrla vso demokracijo.

Položaj iz državne službe odpuščenega profesorja Šeška je bil v nemškem Kočevju toliko težji, ker je bil pač edini intelektuallec med proletariatom. Od leta 1936 sta nas Šeško in Hegler redno vabila na predavanja v Kočevje. Obiskovali smo jih v večmesečnih presledkih, ker je bilo potovanje v Kočevje težavno: odpeljali smo se iz Maribora v soboto popoldne in prispeli v Kočevje po 10. uri ponoči. Na postaji sta nas pričakala Šeško, Hegler in še nekaj odbornikov, da smo se še tisti večer pomenili, kaj je aktualnega v podjetjih. Skoraj vedno smo dopotovali v dežju. Kljub slabemu vremenu je bila dvorana v nedeljah dopoldne vedno polna, čeprav so morali priti delavci večinoma iz oddaljenih bivališč.

Profesor Šeško, čeprav mladenič, niti 30 let star, je bil med njimi kakor oče, a vedno skromen, ljubezniv, droban, in tako je bil ves zbor kakor družina. Gostilna »Pri Bejlanu« je postala pretesna, tako da smo se morali preseliti v večjo dvorano hotela »Trst«. Bili smo si edini s prijateljem Šeškom in predsednikom Heglerjem, da je treba v tem neenakem boju dvigati predvsem kulturno in razredno zavest delavcev, da se bodo lahko branili pred

FRANCE MIHELIC:
PARTIZANSKO
TABORIŠČE
1946, litografija

izkoriščanjem. Cela gruča obiskovalcev nas je po obedu spremljala na vlak, ki nas je ponoči okrog 11. ure pripeljal nazaj v Maribor.

Tako so se ponavljali ti obiski Kočevja do izbruha vojne. Spori s podjetniki so se množili in leta 1940 je prišlo tudi do tožb neupravičeno odpuščenih delavcev in drugih kršenj delavske zaščite. Podjetnike je zastopal nemški odvetnik dr. Hans Arko. Podjetnik ni hotel plačati. Dr. Arko je v daljšem spisu na sodišču trdil, da je samo profesor Šeško nahujskal delavce, ker je komunist. Da bi prišla do ozadja tega advokatovega spisa, sva se dogovorila s Šeškom, da vloživa proti dr. Arku tožbo zaradi klevete, ker bi moral na ta način priti z barvo na dan, kakšne podatke ima in od kod izvirajo. Sumila sva namreč policijo, kakor svoj čas pri »Westnovih pravdah« v Celju. Toda konca teh tožb nisva dočakala, ker je pred razpisom nove obravnave izbruhnila vojna. Murčka torej nisva privlekla iz luknje.

Šeškovo nesebično delovanje med kočevskim delavstvom se je tragično končalo 11. maja 1942 z ustrelitvijo v Ljubljani. Šeškov dom v Kočevju je zaslužna počastitev spomina njegovega dolgoletnega dela za kulturni in materialni dvig tamkajšnjega delavstva. Osebnost je bil vzvišen in svetel značaj.

B. T. Moore

POGLED V ZGODO- VINO

B. T. MOORE JE
LIBERIJSKI PES-
NIK. LETA 1962 JE
IZDAL PESNIŠKO
ZBIRKO »EBONIT-
NI PRAH«.

*Afrika —
paradoks.
V Lizboni
— v zatohli kamri —
kartograf
napravi packo
na Afriko, in odtelej jo
imenujejo
»črni kontinent«.*

*Afrika.
Domišljija
jo naseli z ljudožerci,
požiralci ognja,
divjaki,
ki darujejo bogovom ljudi.*

*Afrika.
Raziskovalci
prinašajo v Evropo novice
o zlatu,
in diamantih,
slonovi kosti
in začimbah,
in fantje s Fleet streeta
se poženejo na lov
za dobičkom.*

*Afrika —
poguba za belce.
Tam so kače
in divjaki
in neprehodne džungle.
Toda Afrika potrebuje luči,
in trgovci pripeljejo tjakaj
biblijo
in rum
in civilizirajo
prekleti kontinent.*

*Afrika.
Za dobičkom
se ženejo vsi — od francoske
tujske legije
do tipov v tropskih čeladah
z vseh koncev sveta.
S topovi in zastavami
priplujejo
po morju,
nekateri pogumneži*

*pa se prebijajo s karavanami
skozi pesek velike Sahare —
in to vse zaradi tega,
da bi civilizirali
divjake.*

*In že je
civiliziranje
v polnem teku —
zlato in diamante
pošiljajo v Evropo
že delajo bilance,
ko nenadoma civilizatorjem
pade
v glavo,
da je tudi še drugo
zlato,
in tedaj začno prodajati
ljudi
v New Orleansu,
Bostonu
in Savannahu.*

*Toda to so le epizode,
samo le epizode
iz velike knjige
zgodovine Afrike.*

NOVA AFRIKA

*Iz mraka vzhodnjaške noči
splava Afrika
na prve strani
časopisov vsega sveta.
Kamorkoli pogledaš —
na sever ali na jug,
na zahod ali na vzhod, —
povsod izbruhi, ki bude
nekoč speče dežele.
Kolonije se osvobajajo
tako hitro, da si njihova ljudstva
nimajo časa izbrati
državnih zastav*

in državnih himen.
 Njihovo delo je mogočno —
 preroditi Afriko,
 »črni kontinent«.
 Odslej si dvesto milijonov,
 dvesto milijonov Afričanov
 kroji
 usodo svojih dežel.
 In vse to navkljub
 spletkam tistih, zaradi katerih je še malo
 prej
 tekla kri teh dežel.
 Kolonialne ječe,
 ki bodo kmalu pozabljene,
 so postale univerze,
 odkoder so na oder zgodovine
 stopili neustrašni,
 prekaljeni borci za svobodo.
 Imenujte jih rdečkaste ali rdeče —
 toda ti so prisilili svet,
 da računa z Afriko.
 In Afrika lahko danes
 dohiti naše dvajseto stoletje.

MESEC ŽETVE

Bogovi praznujejo dvanajst mesecev,
 kmet — samo mesec gleito,
 ko se na njivah zlati riž
 in se tudi tisti, ki ima najboljši spomin,
 ne spomni, da je bila nekoč lakota.

Z njiv se dviga v zgoščen zrak
 duh po zorečem rižu, žitih in koruzi.
 Ta mesec ne ugasne
 veseli plamen na kmečkem ognjišču —
 mati zdaj nimajo časa za počitek.

Po vijugasti, ozki poti
 brezskrbno poskakuje deklica
 in si poje pesem o žetvi
 in nato pesem o veselju.

In ko sonce gleita zaide
za drevje, njive in gore,
se po klancu navzdol
premikajo črne sence:
družina se odpravlja v mesto,
vrči, lonci, košare in buče
se zibajo na glavah žena.
Gleito je mesec, ko se po vaseh
spominjajo tistih, ki so za zmeraj
odšli v daljne rodovitne dežele,
kjer se srečujejo vsi ljudje.

Na teh zadušnicah pripovedujejo:
— Kako spreten vražar je bil,
kako nas je zdravil bolezn! —
— Se spominjaš, kakšna padarica je bila
in koliko nas je v njenih rokah
prvič zagledalo luč sveta!
— Kakšen poglavar je bil, moder in skromen.
vabili so ga na vsa posvetovanja,
njegove izkušnje mu je zavidal vsakdo.
— Še veš, kako glasen je bil kovač,
veseljak, ki se je veninven samo smejal;
in v njegovi kovačnici so se zbirali kmetje
po opravkih in da bi se pogovorili.
— Bila je lepotica v naši vasi...
— Fant, da mu ga ni para, je bil,
in so mu že v mladih letih
zaupali vse skrivnosti našega plemena...

Ponekod za zadušnico zakoljejo kravo
in marsikomu se ne zdi žal
edine koze iz hleva —
samo da bi bilo prijatelju lepo,
ko bo prišel posedet k tebi,
se pogovoriti in počastiti s spominom
tiste, ki so za zmeraj odšli
v daljne rodovitne dežele.

Mesec žetve. Bobnajo tamtami.
V džunglah se prelivajo pesmi,
zakupijo in spet zamirajo.
Mesečina spreminja v srebro
sto milijonov molčečih listov.
In noge vleče tja,
kjer na vijugastih, ozkih poteh
odmeva ples.

Prevedel Rado Rupar

Uys Krige

SMRT ZULUJA

UYS KRIGE JE NAPREDEN JUŽNOAFRIŠKI PI-SATELJ. ZGODBA »SMRT ZULUJA« JE IZŠLA V ZBORNIKU JUŽNOAFRIŠKIH NOVEL, KI JE IZŠEL V TUJINI.

Minili sta dve uri, kar so nas zajeli. Korakali smo iz Fitgre proti pristanišču Tobruk. Bilo je poletje. Sonce je bilo že visoko toda, hvala bogu, še ni preveč žgalo. Vendar je neusmiljeno jasno nebo kazalo, da bo vročina kmalu postala neznosna. Migljajoči, žgoči žarki se bodo zgrnili na izžgano zemljo. Ujetniki smo bili ravnodušni do vsega: o ničemer nismo mislili, trdno smo vleklj po pesku težke noge in dvigali rumeno sive oblake prahu, ki so se vlačili vzdolž ceste.

Zdelo se mi je, da živita v meni dva človeka: prvi — omamljen, drugi — čisto razsoden, hladnokrven do vsega naokrog, tudi do gruče ljudi, ki je šla proti Tobruku,

Čevlji, težki kakor svinec, so zamolklo nabijali po cesti, kot bi nekdo enakomerno tolkel po bobnu: iz ničā ... skozi nič ... v nič ... iz bobneče praznine bitke skozi varljivo, kot na filmskem platnu migljajočo podobo našega življenja — v nič, ki nas čaka.

Pravzaprav nista bila v meni le dva človeka, ampak trije — in ta tretji je prisluhnil samogovoru razsodnega: »Da,« je govoril razsodni, »prej se ti je večkrat zdelo, da si živel samo v preteklosti ali prihodnosti, toda nikoli v sedanjosti. Sedanjost se te je zmeraj ogibala in ti uhajala, kot uhaja pesek med prsti. Zdaj pa, prijateljček, imaš sedanjost. In še kakšno. Otipljivo, resnično. Toda pred njo se ne boš rešil s spomini — ti so izginili iz tvoje zavesti. Ne boš se ogradil pred njo z zidom upov. Preteklosti ni. Tudi prihodnosti ni. Je samo sedanjost...«

Na obeh straneh ceste so ležali ljudje, posamezno ali v gručah. Nisem gledal, ali so ranjeni ali mrtvi. Ni me zanimalo. Ošinil sem jih s pogledom, kot bi ne bili ljudje, ampak nepotrebna navlaka. »Mrtvi so, toda tako kot ti imajo tudi oni žene...« sem zaslišal plah šepet, ki je prihajal od nekod daleč. »Mrtvi so, toda kot ti imajo tudi oni matere...« Šepet je postajal vse bolj razločen in močan. »Mrtvi so, toda kot ti imajo tudi oni otroke...« Zdaj je glas donel na vso moč. To je bil glas človeka, ki se je prebujal v meni. Samogovor se je spremenil v dialog. »Če do dna premislim, me prav nič ne briga...« je negotovo ugovarjala zdrava pamet. Naj gre vse skupaj k vragu.«

Ko smo se bližali nekemu ovinku, sem zaslišal glas, ki je nekaj vpil po nemško, in nejevoljno dvignil glavo. Na desni strani ceste, kakih petdeset metrov vstran od nas, je stal nemški oficir in se nad nečim sklanjal. Zavpil je in nam pomignil z roko. Čeprav je bilo v naši skupini več ko deset ujetnikov, sem pomislil: »Prav mene kliče in gleda naravnost vame, ker vidim modrino njegovih oči.«

Mehanično sem zavil s ceste skupaj z dvema Južnoafrikancema. Nisem vedel, kdo sta, ker ju do takrat še nisem videl. Seveda smo vso tisto težko pot od Fitgre prehodili skupaj, vendar ju nisem opazil. Šele zdaj, ko sta, eden desno, drugi levo, skupaj z mano stopila naravnost proti oficirju, sem ju prvič videl.

Čez minuto sem stal zraven človeka, ki je ležal na zemlji. Bil je vojak. Po obrazu sem spoznal, da je iz plemena Zulu. Kazalo je, da se je bila v bližini razletela granata in Zuluju odtrgala roko v komolcu. Precejšen drobec jo je oddrobil tako gladko, kot odlomi človek suho koruzno steblo. Opazil sem, da je njegova srajca, ki je bila vsa trda od krvi, posejana z drobnimi luknjicami. Potem sem zagledal njegove bleščeče črne oči, v katerih je bila otrpla bolečina. Gledal je naravnost vame, toda najbrž ni ničesar opazil.

— Kaj ti je? — sem ga vprašal in se sklonil nadenj. Vprašanje je obviselo nad peskom. Slišati pa ga je bilo tako, kot bi hotel reči: »Jaz nisem kriv, slišiš? Nisem kriv... Pusti me! Zakaj me zadržuješ, zakaj?«

Ko je mladi Zulu zaslišal vprašanje v domačem jeziku, je malce dvignil glavo. Izraz njegovih oči se je spremenil, pogled ni bil več tako odsoten.

— O, beli gospod, — je zastokal, — slabo, zelo slabo. Zadelo me je...

Nenadoma sem začutil, da sem spet postal prejšnji človek. Spet sem lahko dojemal, kar me je obdajalo.

Zravnal sem se in pogledal naokrog. Nemški oficir je odšel. Kakih štiristo metrov daleč od nas je sedel v tovornjak in se odpeljal. Spet sem se obrnil k Zuluju. Eden od obeh Južnoafrikancev, ki sta prišla z mano, ga je podpiral, tako da je napol sedel.

— Kako ti je? sem ga vprašal in pokleknil zraven njega.

V očeh se mu je trdo zablistalo. Počasi in razločno je dejal:

— Beli gospod, ubij me do konca...

Očitno ni vedel, da sem v prav takem položaju kot on. Nisem imel orožja, zato sem bil brez moči.

— Daj no, sem rekel z glasom, ki ne trpi ugovorov. Saj si izgubil samo roko. Marsikdo nima roke, pa je zato vse v redu, živi, se smeje in je srečen.

— Ne, ne, — je mrmral skozi stisnjene zobe.

— Ja, ja, — sem brž nadaljeval. — Poiskali bomo zdravnika in te odpeljali v bolnišnico. — »Kdo pa smo to — mi, hudič nas vzemi, — sem pomislil, — mi smo — nič. Celo manj kot nič.« Tam ti bo dobro, kmalu se boš pozdravil in, ko bo minilo nekaj lun, boš spet lahko delal. Spet boš gledal, kako se debelijo buče, kako zori koruza in kako se pasejo črede rejene živine.

Ne vem, kako da sem govoril te stvari. Saj sem vedel, da je vse skupaj laž.

— Ne, ubij me do konca, beli gospod!

»Ubij me! Toda saj ima še preveč krepak glas za človeka, ki je tako na koncu,« sem pomislil.

— Kmalu se boš pozdravil, — sem ponovil.

— Ne, ne, beli gospod... — Odkimaval je, tako kot to počno zulujski starešine, kadaj dajo Evropejcu vedeti, da vse njegovo znanje ni nič v primeri z njihovo afriško modrostjo. — Konec je z mano...

Blizu nas se je ustavil majhen avto. Iz njega je skočil suhljat nemški oficir in hitro šel proti nam. Za njim je hitel še drugi oficir, majhen in debel. Prvi se je sklonil nad ranjenca in mu otipal prsi. Na njegovih epoletah sem zagledal zvezde ter kačico in pri pričr začutil olajšanje.

Pogledal sem Zulujevo roko. Skoraj ves konec štrclja je bil pokrit s strjeno krvjo. Iz rane je pomalem še curelo — majcene kapljice so se cedile iz raztrganih mišic.

— Ubij me! — Zulujev glas ni več prosil. Postal je divji, močan, kot bi zahteval, kar mu gre po pravici. S pogledom sem ošnil njegovo telo. Pod vojaško srajco so se risale močne mišice. Bedra v tesnih hlačah, zamazanih s krvjo, meča, stopala, vse je bilo v najlepšem sorazmerju.

Spomnil sem se, da so Zuluji eden najlepših narodov na svetu in da so nenavadno ponosni na svoje telo. Vsako, celo najmanjšo telesno napako imajo za nekaj nenaravnega. Včasih so otroke, ki so se rodili pohabljeni, celo ubili, zato je ta mladi Zulu hotel takoj umreti. Mar njegovo pohabljeno telo ni bilo sramota in neizmerna žalitev za ljudi in boga?

Najina pogleda sta se srečala. Čutil sem, da ni odmaknil oči z mojega obraza, ko si je zdravnik ogledoval rane. In kot da bi uganil, kaj mislim, in začel upati, da mu bodo izpolnili željo, je spregovoril:

— Ubij me!

— Ne govori neumnosti!

— Ubij me! — Od trenutne umirjenosti ni bilo več sledu. Njegov glas je spet postal odločen. Mar ni bilo v njem nekaj očitanja? — Ubij, beli gospod! — Da, glas je bil očitajoč. Bog, ali se bo to kdaj končalo? Zdravnik je odmaknil roko od ranjenca, se obrnil in me pogledal.

— Kaj pravi? me je vprašal po nemško.

— Prosi, da bi ga ustrelili, — sem odgovoril.

Ali je Zulu končno spoznal, da ga nimam s čim ubiti in da ga tudi ne bi mogel. ali pa je spoznal v nemškem zdravniku sovražnika, ki bi bil hitreje pripravljen. da mu izpolni prošnjo, kajti brž ko je zaslišal nov, zanj tuj glas, me ni več gledal. Strmel je samo v Nemca.

Zuluja je od zadaj podpiral Afrikanec, tako da je napol sedel. Desna roka pa mu je ležala na tleh. Ko je zaslišal oficirjev glas, je z neznanskim naporom, tako da se mu je na ustnicah, drhtečih od bolečine, pokazala krvava pena, dvignil roko k ovratniku in počasi razkril prsi. Nato se je sklonil naprej in rekel stotniku:

— Ubij me do konca!

Njegov glas je bilo slišati kot povelje.

— Hoče, da bi ga vi ustrelili, — sem rekel zdravniku, ki je brez besed nepremično stal zraven mene. — Ali je kaj upanja, da bo ostal živ? — sem vprašal.

— Ne, — je odločno odvrnil zdravnik. Verjetno ga je zadelo že včeraj. Zgubil je zelo veliko krvi. Evropejec bi na njegovem mestu že zdavnaj umrl...

Oficirjev glas je bil tako odločen kot njegove kretnje. Čeprav sva govorila nemško, sva vseeno nehote stopila malo stran, kot bi se bala, da bi naju ranjenec lahko slišal.

— ...On pa celo govori, — je nadaljeval zdravnik. — Prerešetal ga je šrapnel! Če ga premaknemo, bo umrl. Če pa ga pustimo tako, bo pri svojem močnem organizmu živel še nekaj ur.

Obrnil sem se k Zuluju.

— Zdravnik pravi, da si hudo ranjen, si pa močan in se nikar ne boj. Odpeljali te bomo v bolnišnico.

— Ne, ne... vsega je konec... ustrelili me... ne morem več živeti... preveč me boli... gospod... — Spet je zastokal. Njegov glas je postajal vse bolj slab in prvič je zaprl oči. Roka mu je spet zdrsnila na tla in se črnila na svetlo rumenem pesku.

Zdravnik se me je dotaknil za ramo.

— Mogoče pa bo to najbolj preprost izhod iz položaja, — je rekel in pokazal mladega poročnika, ki je stal nekaj korakov od naju.

Sledil je stotnikov ukaz. Poročnik je potegnil revolver in mi ga dal. Z revolverjem v desnici sem obstal kakor okamenel.

— Ubij me, ubij... — se je trgalo iz drhtečih Zulujevih ustnic, ki je ležal ob mojih nogah. Ponavljal je, zdaj že šepetaje, plaho in skoraj spoštljivo — toda ne zato, ker sem bil jaz oficir — on pa navaden vojak, ampak zato, ker sem bil za njegovo izmučeno in od bolečine skaljeno zavest dobrotnik, ki prinaša največje darilo pomirjenja in rešilno pozabo smrti.

Pogledal sem revolver, nato stotnika, spet revolver in potem Zuluja.

— Ubij me! — njegov glas je bil spet močan kot prej.

Zmajal sem z glavo.

— Ne, — sem rekel stotniku in mu dal revolver. — Prijatelj ne streljam.

Minilo je vsaj nekaj sekund, ko sem se zavedel, da sem Nemca ogovoril v zulujsčini.

Zulu ni odvrnil pogleda z revolverja. Stotnik je neodločno čakal. Potem se je obrnil k meni.

— Jaz moram človeku življenje reševati, ne pa mu ga vzeti.

— Kaj pa olajšati trpljenje?

— Ja, tudi lajšati. — To je dejal počasneje. V njegovem glasu ni bilo več osornosti. — Toda to bi nasprotovalo pravilom Rdečega križa. Saj nití ne smem nositi strelnega orožja...

»Kakšen nesmisel, — sem pomislil, — tipično nemško dlakocepstvo.«

Naslednjo sekundo je stotnik dal revolver poročniku.

— Gospod nadporočnik Müller! — je ukazal. — Ustrelite tega človeka!

Opazil sem, da si je Zulu roko spet potegnil k prsim. Pozabil sem na vse in jo gledal kot začaran. Imel je široko, močno dlan z majhno bradavico na kazalcu. Tisti trenutek se mi je zdelo, da utripa v njegovi roki resnično življenje, da je nekaj najbolj živega, kar sem kdajkoli videl. Veliki, močni prsti so otipali ovratnik srajce in se zasadili vanj. Nato je Zulu hitro in odločno potegnil, srajca se je strgala in pokazale so se prsi.

Desna stran ni bila prehudo zadeta, zato pa je bila leva ena sama rana.

Obrnil sem se stran. Poročnik je stopil naprej in se z okamenelim obrazom ustavil kak meter od Zuluja. V stegnjeni roki je stiskal revolver in meril na umirajočega.

Zazdelo se mi je, da se je tedaj Zulu z zadnjim, divjim naporom odločil vstati in stoje, iz obraza v obraz počakati smrt. Razširil je ramena in izbočil prsi. Oči so mu žarele, kot bi se v njihovi črni globočini zbrala vsa življenjska sila.

— Ubij me! Ubij... — se je z njegovih razpokanih ustnic odtrgal krik, podoben kriku veselja in zmagoslavja. Spomnil sem se na zulujski bojni krik, ki sem ga tolikokrat slišal.

Da, zmagal je nad svojim telesom in nad bolečino, premagal je smrt!

Stal sem kot prikovan in ga gledal. Hotel sem odtrgati noge od tal, pa jih nisem mogel.

Poročnik je skrbno meril.

Začutil sem, da mi je nekdo dal roko na ramo. Obrnil sem se. Bil je stotnik. Počasi me je obrnil stran in potegnil za sabo. Šel sem za njim. Vedel sem, da ne čakam toliko na strel, kolikor na zadnji krik »Ubij me!« In ko se mi je polžja hišica (ena tistih kot kost belih hišic, ki so kakor majhne lobanje razmetane po puščavi) zdrobila pod nogami, sem vztrepetal.

Nisva bila deset metrov daleč, ko je počil strel. En sam strel.

Zelo slabo se spominjam, kako je bilo potem. Spominjam se, da je nemški stotnik rekel »Na svidenje«, da sta se s poročnikom odpeljala z avtomobilom in da sem še dolgo sedel na ploščatem kamnu ob cesti.

Pred mano so korakale noge, prihajale so in so spet izginjale. Bilo mi je vseeno. Topo in brezbrizno sem strmел v prah, ki mi je krožil okrog nog in sedal na velike vojaške čevlje.

Ne vem, koliko časa sem sedel ob cesti in odsotno ogledoval čevlje. Nekdo je zavpil:

— Pojdimo, fant! Pojdimo!

In ko sem se spet zavedel, sem bil spet v gruči ujetnikov, ki so se počasi, trudno vlekli proti Tobruku.

Prevedel Rado Rupar

J. W. B. Danqua

GLASO- VI MORJA

Po kosmati travi sem prišel do obrisov Neptuna
in stopil v nemirne tokove ter iskal miru,
ohladil sem si srce v objemih morja,
kajti teža obupa, ki mi je kot svinec ležala na plečih,
se je razblinjala ob lahnipljuskih plime.
Videl sem
belo zeleno sinjino Atlantika,
varuha neba in poznavalca globin,
ki z dihanjem ziblje najrahljše pismenke razmišljanj
in dviga misli.

Je v tem tvoja čudovitost, o morje?
Tvoja brezmejna lepota
se umika pred bornimi obrežji daljnih dežel,
kjer se je neskončno žalostna Afrodita
sklonila nad ostanki Adonisa.

Pljuska, buta in joče morje,
stokajo, tulijo in mrmrajo njegovi glasovi;
vzdih in tožbe, podobne pesmi,
žvižgi, stok, zategli kriki,
nerazumljivo hrumenje, bobnenje, bučanje —
v najslajših pesmih brez melodije —
se zlivajo v bobneče vzdihe in šepetajoče butanje,
zlivajo se, pojenjujejo in se razblinjajo,
in zamirajo
in zamirajo,
in mehka tišina objame morje.

J. W. B. DANQUA
JE GANSKI PESNIK

In že prvi zvoki
polnih, bežečih oktav
stresajo težke strune.
Pobliskava se pod prsti klaviatura —
mnogoglasa, mnogoglasa,
tipajoča melodija
se začenja znova.
Hrumenje, sikanje in pljuski,
visokogorske note drviyo kot plaz,
a tam daleč — hladni, zreli kot sadeži,
mirno dremlejo okrogli valovi.

Bučanje, bučanje, vedno hujše bučanje:
nebo stopa v boj zvokov.
Ostre ribice bobnajo po drobci se gladini —
dež nad Atlantikom,
dež nad Atlantikom.

Prisluhni,
samo pazljivo prisluhni!
Skozi nenaadni kaos in butajoče sunke,
podobne mislim, ki raztrgajo okove, —
se nenehno valijo valovi,
se nenehno valijo valovi.

Mar nam v ostrih ritmih brez melodije
galeb ne prinaša novic s slanega neba?
Mar bučanje ne prinaša biserov z dna oceana?
Mar so na nebu nesmiselne pismenke oblakov?
Toda tega ne moremo slišati.
Toda tega ne moremo videti.
Toda tega ne moremo spoznati.

Mar umrljivi grški bog,
ki spreminja naša zemeljska sozvočja
v visoke pesmi,
ni priča naše zemeljske višine,
ni priča naših tožb,
ni naš sosed v življenju?
Mogoče pa nas bogovi, ki so si nadeli človeške obraze,
prihajajo slepit, nas smrtnike,
in za vekomaj igrat na neumolkljive strune?
Mar mi, neštevilni čarovniki,
spoznavalci skrivnosti narave,
mi sinovi visokočelih muz,
delci neskončne duše človeštva,
ne vsrkavamo vase strahotne moči tisočerih zvokov,
ko pod grozečim nebom
plešejo atomi morja?

Prevedel Rado Rupar

Kulturna panorama

Rapa Šuklje

FILMI NA TEMO IZ NOB III.

Prav gotovo: dlje ko rine človek po zapletenih poteh filmov na tematiko narodnoosvobodilnega boja, večji so dvomi, ki se ga lotevajo. Najprej tisti dvom, ki bi ga najmanj pričakovali: katere filme sploh lahko spravimo pod ta klobuk? Seveda, za prva leta naše povojne kinematografije stvar ni kar nič dvomljiva: brž ko se pojavita titovka ali neizbežni dežni plašč ilegalca v mestu, je vse jasno: spet se bomo tako ali drugače topli s fašisti! Toda z leti je naš film v vseh smereh in na vseh področjih doraščal, ne samo, da smo proizvodnjo spet in spet organizirali in reorganizirali, zamenjavali direktorje, odkrivali zvezde, kovali posamezne ustvarjalce v nebo, da smo jih prihodnji trenutek lahko pahnili v najtemnejši pekel pozabe, ne samo, da so se v raznih dramaturških oddelkih začele police šibiti in sesedati pod težo sinopsisov, scenarijev in tudi izdelanih snemalnih knjig in da so bunkerji že kar težko dihalo od strupenih izpuhov tjakaj pregnanih filmov — tudi pred gledalce smo spravili zavidanja vredno število metrov celuloidnega traku (ki medtem, kajpak, že zdavnaj ni bil več celuloiden) s tematiko — da, s kakšno tematiko pravzaprav? Zakaj kadar je filmov, ki se gode na naših tleh ali med našimi ljudmi v letih 1941—1945 (in kdo bi mogel dvomiti, da so bila tista leta za nas vojna leta?), več kot 50 in segajo od problemov psice Kale, ki je med okupatorskim terorjem podivjala spet v volka, pa tja do »petih minut raja« dveh logorašev, ki jima je po naključju dano za nekaj ur uživati razkošno vilo nemškega generala in se še kot posmrtni privid pojavljata v fraku, pa spet od otroških sanj dveh fantkov, ki prepotujeta pol okupirane Evrope, da bi nabrala domačih jabolk, in do legendarnega, dobrega srca in težke pesti, Nikolettine Bursaća, ki tako rekoč za živega postaja svoj lastni spomenik — kdo bi si drznil mirno in trezno reči, da so vse to filmi »na tematiko NOB« — ali pa, da niso?!...

In konec koncev, zakaj bi se ustavljali pri letu 1945? Kaj pa enoroki kurir v Babičevi »Veselici« in njegov spopad s povojnim življenjem — in stari železničar, ki tako brezupno išče hčerko v »Treh Anah«, in povratniki iz kaceta v »Treh četrtinah sonca« in ženske v »Radopolju«, ki same, brez pomoči postreljenih mož, očetov in bratov skušajo znova zgraditi vas in normalno zaživeti — in njihove sestre 20 let po-

zneje, v »Moškem izletu«, filmu, ki je vzdignil toliko prahu po Evropi — ali bi si zanesljivo upali trditi, da vse to niso filmi »na tematiko NOB«? In še, kako bi se smeli omejiti samo na igrane filme? Kaj ni bilo morda precej vidikov vojne in revolucije bolje, zavestneje, presunljiveje izoblikovanih v dokumentarnih kratkih filmih?

S temi in še podobnimi vprašanji zabredemo prav kmalu v močvirje samih nerazrešljivih ugank, takšnih, pri katerih si avtorji navadno pomagajo z besedami... »izčrpna študija bi bila potrebna, da bi osvetlili...« in tako dalje in tako naprej. No, mi nimamo nobenega namena, delati izčrpane študije. Ostali bomo kar lepo na stališču gledalca v dvorani, ki se mu pri tem ali onem filmu stisne srce in zakliče (seveda samo v srcu, ker je dobro vzgojen gledalec!): »Tako je; res, tako je bilo!« in to tudi, če nikoli v življenju ni doživel nič podobnega, pa ga je film presunil s svojo notranjo, bistveno, »umetniško« resničnostjo. Zakaj prvenci so, kajpak, prvenci in nas zanimajo že, ker so prvi; odtlej naprej pa terjamo dobre filme, če naj se sploh pogovarjamo dalje. (Mimogrede: skoraj vsi nacionalni prvenci so bili tudi z umetniškega vidika prav dobri filmi). Zato smo tudi tako na hitro opravili z dolgim obdobjem desetih let in se ustavili pri letu 1958.

Nemara malce prehitro: že leta 1956 se je namreč pojavila v Puli Štiglicjeva »Dolina miru« in leto dni pozneje je dobil njegov glavni igralec, črnc John Kitzmiller, nagrado za najboljšo moško vlogo v Cannesu. Za nas je film še veliko bolj zanimiv po drugi plati: ker je tako rezko obrnil hrbet »junaški« tradiciji in pokazal drugo plat vojne, dva osamljena, pregnana otroka, ki zunaj idejnih in fizičnih spopadov iščeta samo kotiček varnosti in miru. Kljub temu, da je imel film nekaj slabosti (predvsem nas je preveč spominjal nekaterih tujih zgledov), svoje misli ni izvedel ceneno. Otroka sta pač iskala zavetje kjerkoli in pri komerkoli; a resničnost zadnje vojne je s streli, ki so podrli njunega črnega varuha, »opredelila« tudi svet otroške varnosti. Zanimivo je, da smo Slovenci v jugoslovanskem okviru narezali obe temi, ki vodita vojno motiviko venkaj iz sveta zavestnih bojnikov in zavestnih žrtev: proti odraslemu svetu vojnih grozot smo postavili otroški svet in pa »naravo«, dojemanje živali. Prvo področje se nam je obneslo, nemara celo preveč: po »Dolini miru«

PRIZOR IZ FILMA »NEVARNA POT«

PRIZOR IZ FILMA »NEZNANI TALENTI«

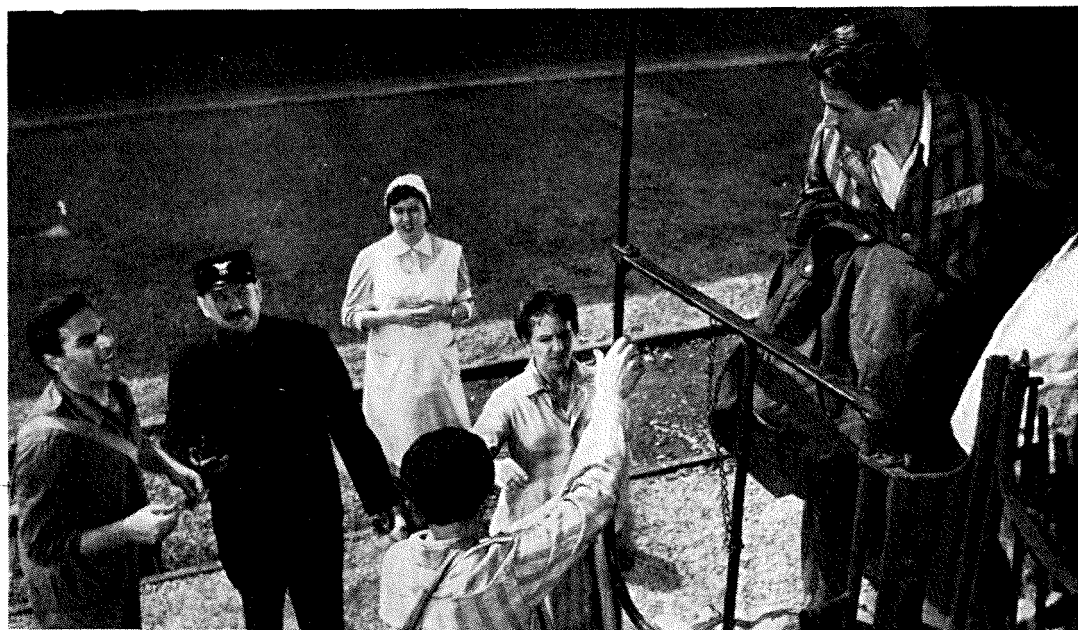
PRIZOR IZ FILMA »BALADA O TROBENTI
IN OBLAKU«

smo ga zdaj, l. 1964, doživeli spet v Šti-
gličevem filmu »Ne joči, Peter«; pa
tudi »Nevarna pot«, tista zgodba o fant-
kih in jabolkah, čeprav je nastala v pro-
dukciji hrvaškega »Jadrana« in v režiji
Mate Relje, ne more zatajiti slovenskega
izvora: scenarij zanjo je napisal Anton
Ingolič. Druge teme smo se lotili s Hien-
govco in Golikovo »Kalo«, in je pravza-
prav strašansko škoda, da je ostal ta
film na pol poti ali, pravzaprav, da se je
zlomil v sebi: čudovite prizore Kaline-
ga »nadrealističnega« doživljanja vojne,
uokvirja strašansko cenen »realističen«,
razgledničarsko ljubek, pa tudi razgled-
ničarsko nepristen okvir. Toda v svojih
dobrih prizorih je »Kala« pokazala ve-
like možnosti in prav nič presenečeni
nismo bili, ko smo leta 1963 gledali spet
kot nasprotnika in soigralca v vojnem
filmu psa in človeka. To je bil kopro-
duksijski — ne, oprostite, Avalin film
»Človek in zver« v režiji Avstrijca Ed-
wina Zbonka. Tudi tokrat smo videli
nekaj čudovitih prizorov — a to je bil
žal tudi vse.

Pa seveda: v tem našem klepetu o
filmih na tematiko NOB smo skoraj
nujno zabredli tjakaj, kamor po mišlje-
nju nekaterih naših kritikov te filme

zmeraj zanaša: namreč v presežno
obravnavanje vojne in pomanjkljivo
obravnavanje ljudske revolucije, ki je
bila — kdo bi mogel to tajiti? — zna-
čilnost in bistvena sestavina našega bo-
ja. V filmu, ki je »najprej gibanje«, kot
pravijo možje, ki že morajo vedeti, je
pač tako, da je bistveno lažje prikazati
akcijo kot duhovne preobrazbe, tudi če
imajo tiste duhovne preobrazbe kar naj-
večji vpliv na akcijo, če vodijo borcem
roke in piscem scenarijev peresa, in če
sploh naše kinematografije in naših
filmov brez njih ne bi bilo — ne vojnih
in ne drugačnih. No, kakorkoli že: v
divje akcijskih filmih, kakršnih smo
imeli, kajpak, nekaj, od Mitrovičevih
»Signalov nad mestom« do Tanhofer-
jevega »Dvojnega obroča« ali Reljeve
»Kote 905«, kdo ve kako poglobljenega
obravnavanja našega boja nihče ni pri-
čakoval (in če ga je, mu ni mogoče po-
magati), zakaj pravzaprav je čas, da se
sprijaznimo z zelo preprosto resnico —
da namreč narodnoosvobodilni boj že
zdaj ni več samo zgodovina, temveč je
tudi legenda. Zmerom več bo verjetno
filmov pa tudi knjig. TV igre in —
kaj stavimo? — tudi stripov, ki bodo
prikazovali »partizane« in »fašiste« kot
samo dve preobleki vekovitega »dobre-
ga« in »zla«, »Lambergerja« in »Pega-
ma«, če hočete, kjer bodo pač svetli
junaki streljali s strojnimi in bodo
namesto zlatokljunih ptičic prenašali
jadrne novice zlatolasi kurirčki. Seveda
se lahko upremo tej poti vsega živega,
osnujemo »Ligo za varovanje čistih tra-
dicijskih NOB v jugoslovanskem filmu« ali
kaj podobnega — pa kaj, ko na takih
poskusih zmeraj leži prah neživljenjsko-
sti in prekletstvo rahle (seveda nepri-
znane) smešnosti! Veseli bodimo, če se
naša mladina navdušuje nad svetlimi
junaki, da so le zares svetli — pa če-
tudi pravim partizanom niso kar nič
podobni; glede notranje resničnosti na-
šega boja pa se obrnimo na drugo zvrst
filmov, na tiste namreč, ki imajo resne
umetniške ambicije. Pri teh so naše za-
hteve in tudi naša merila čisto druga.

»Izčrpan študija bi bila potrebna,
da bi osvetlili...« Resnično! Namreč,
da bi osvetlili vpliv, ki ga je imela na
razvoj našega **umetniškega** filma lite-
ratura. Ne v tistem smislu, s katerim
so nas morili v prvih povojnih letih
(recimo pod vplivom sovjetske teorije,
zakaj strašansko prijetno je, najti za
vsako stvar krivca drugje), češ da mora
biti vsak scenarij — in toliko da ne
vsaka snemalna knjiga! — literarna

PRIZOR IZ FILMA »TRI ČETRTINE SONCA«

MIODRAG JANKOVIĆ IN MILIVOJE ŽIVANOVIĆ V FILMU »SKOZI VEJE — NEBO«

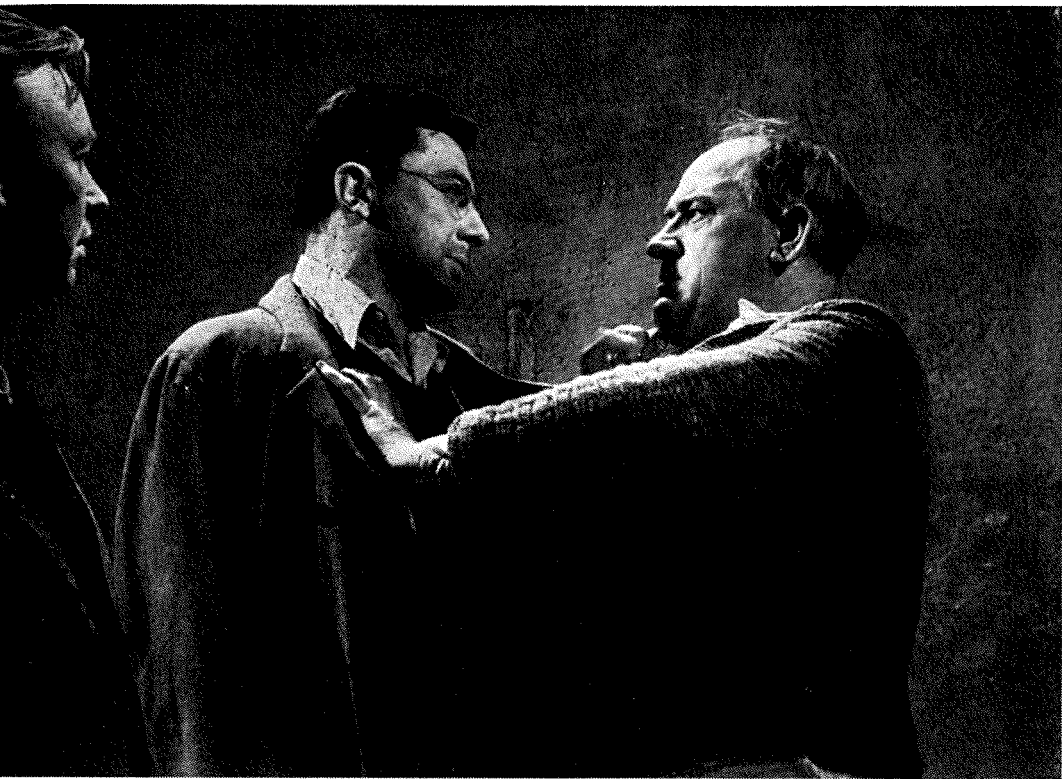
PRIZOR IZ FILMA »NE JOČI, PETER«

umetnina ali pa je jasno, da bo film zanič. Četudi še dandanašnji izhajajo (tudi v filmsko najbolj naprednih deželah) scenariji kar pogosto v tisku in celo v lepo vezanih knjižicah, je mišljenje, da bi bil film nekakšno ilustriranje scenarija, ki bi se ga držal kot pijanec ploča, že zdavnaj premagano in smo ga tako rekoč vrgli v ropotarnico — kjer čaka trenutka, ko ga bodo spet potegnili na dan. Ne, pa res ne gre za to. Gre marveč za spoznanje, da je dala književnost o NOB nekaj **tridimenzionalnih** junakov, da so v umetniškem pisanju o našem boju našli filmski ustvarjalci spoznanje in potrdilo tega, da brez družbenega in psihološkega ozadja in razvoja, konec koncev junachenje junakov še ni podoba tistega, kar se je pri nas dogodilo — in kar nas tudi v filmu zanima. S tem odkritjem je jugoslovanski film pravzaprav začel, potem pa je padlo nekako v pozabo. Bolj ko se je od kolektivnega junaka — bojevitega ljudstva, obračal k individualnemu, bolj so po navadi postajali ti junaki junaški — in manj preprič-

ljivi. In potem je — prav pod vplivom književnosti — prevladalo prepričanje, da našega boja niso izbojevali nikakršni »vitezi brez strahu in graje« (ali da so bili vsaj v neznatni manjšini), temveč nasprotno, navadni ljudje, ki pa so v nenavadnih okoliščinah dobili nenavadne, čudovite dimenzije. Ti novi »junaki« so bili spet veliko bliže nam, navadnim ljudem, poznali so trenutke obotavljanja, trenutke strahu in dvoma, da, imeli so celo pomanjkljivosti in doživljali so notranje poraze. Bili so primeri v našem filmu, ko so ti dvomi, šibkosti in notranji porazi celo tako prevladali, da so pobarvali ves film z barvo, ki se nam je zdela spet neresnična in zato umetniško neprepričljiva, kot v Pogačičevem filmu »Sam« ali v Kavčičevi »Akaciji«; toda iskanje, prizadevanje in težnje za obema filmoma so šle v pravo smer: hotela sta motiviko poglobiti, ji dati dodatno človeško dimenzijo. Zato smo rekli, da sta to »ambiciozna« filma, da pa svoje ambicije nista čisto »realizirala«. Kot vidite, pridejo tujke zmeraj prav!

PRIZOR IZ FILMA »NE JOČI, PETER«

PRIZOR IZ FILMA »AKCIJA«

Torej. literatura. Strašansko dosti smo pričakovali od filma po Čosičevem romanu »Daleč je sonce«, pa čas očitó še ni bil dozorel; sicer pa se je še 7 let pozneje — 1961 — dogodilo, da je dal odlični Davičev roman »Pesem« samo zelo povprečen film! No, sklenili smo, da napravimo zarezo leta 1958 pri Jankovičevem filmu »Skozi vejevje nebo«. Nastal je po noveli Antonija Isakovića in je »... namesto puste, razvlečene kronike, ki je dotlej prevladovala v tej zvrsti, prikazal pretresljivo vojno dramo... namesto širokega triletnega razpona NOB samo epizodo iz tega boja, časovno kar najbolj omejeno; namesto... idealiziranih junakov, ki so vselej in povsod... brez dvomov in depresij... globoko pretresljivo dramo ranjencev-partizanov, obkoljenih od Nemcev, psihološko cizelirano dramo raznovrstnih človeških bitij, katerih razpoloženja, misli, ravnanje, pojmovanje, se v teh usodnih trenutkih življe-

nja gibljejo po široki skali psihičnih kategorij, od vzvišenega herojstva, do popolnega defetizma... Kamera pripoveduje o ljudeh, ki so pri vseh kolebanjih in obupavanju, prividih in pesimizmu, uspeli ostati tisto, kar so vedno bili — ljudje.« Navedli smo odlomek iz članka Branišlava Obradovića »Jugoslovanski vojni film«, ne, ker bi ga bili v vseh podrobnostih pripravljene podpisati, pač pa, da pokažemo, kaj se je v desetih letih našega filma zgodilo: da pokažemo na »preskok v kvaliteto«.

Slovenci smo dali tega leta »Kalo« in leto pozneje »Tri četrtine sonca« in Kosmačev »Dobri stari pianino«, 1960 pa »Akcijsko« in film »Špijon X poroča«. Šele leta 1961 pa smo znova — a tokrat temeljito — pretresli Pulo s filmom na NO tematiko. To je bila Stigličeva »Balada o trobenti in oblaku«.

Štiglic je leto poprej prislužil zlato areno z »Devetim krogom«, filmom, ki ga je posnel za hrvaško podjetje Ja-

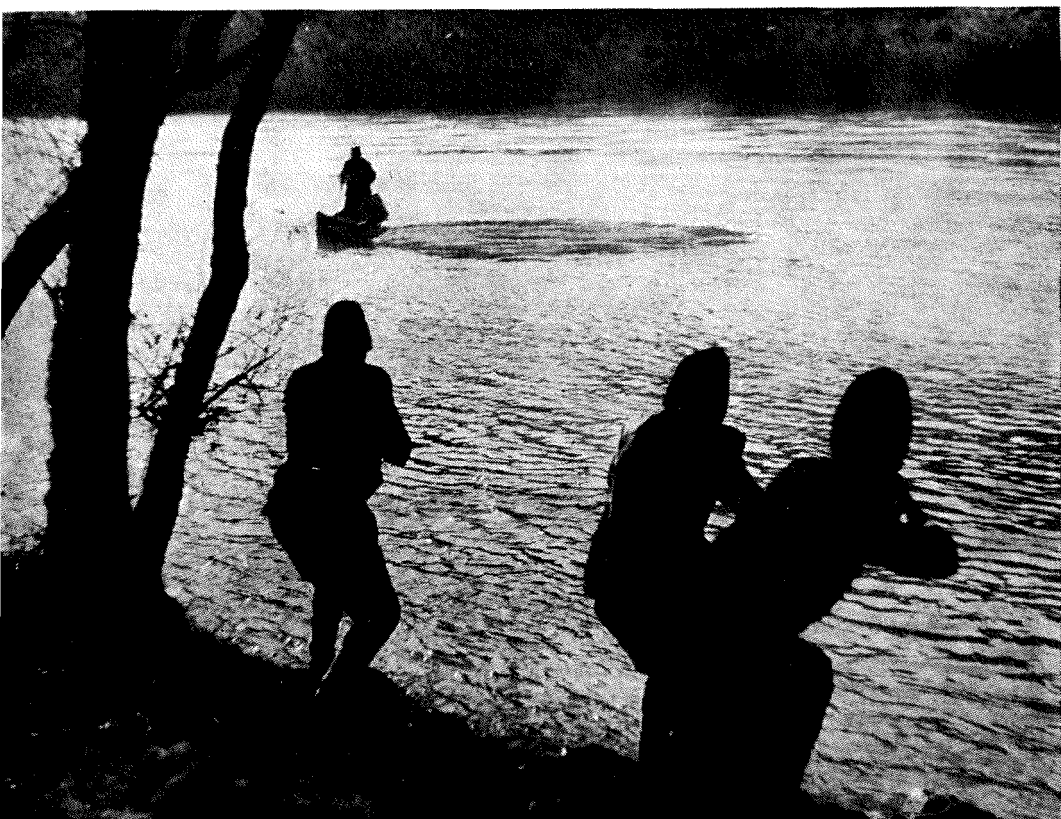

PRIZOR IZ FILMA »TRI ANE«

dran in ki obravnava usodo židovskega dekleta v okupiranem Zagrebu (ali, pravzaprav, mlade ljubezni v nečloveških pogojih vojne), očarljivim, čeprav neenotnim delcem, kjer je z nekaj literično ekspresionističnimi prizori visoko prerasel scenarij — in zdaj, leto dni pozneje, je vse tisto, kar se je bil tamkaj naučil, uporabil ob scenariju, ki mu je dajal v to smer bistveno bogatejše možnosti. Spet mu je čvrsto segla pod roko literatura: Ciril Kosmač ni samo napisal scenarija za film, temveč poprej še novelo z istim naslovom, kjer so bili junaki že čudovito izoblikovani; močna Štiglicева igralska ekipa jim je dala samo še zunanjo podobo. Toda Štiglic se je tokrat razigral tudi kot režiser: vnesel je v narodnoosvobodilno tematiko toliko elementov »modernega« filma, da je skorajda ustvaril novo zvrst — in to kljub nekaterim spodrs-ljajem, kakršen je, denimo »sejavec« v tem filmu, ali neprepričevalno posil-

stvo. Slovenci više od »Balade« v obdelavi NO tematike nismo segli; pa saj je to visoko dovolj.

Za zdaj še zmerom najboljši film o partizanih in partizanstvu je Bulajičeva »Kozara«. Kljub strašanskim pomanjkljivostim, šibki montaži, grozotnim zvočnim efektom in bedni glasbeni opremi. Njena sila je v množičnih prizorih, toda v tem pogledu je dosegla nekaj zares veličastnih trenutkov: posebno Felbovo naricanje nad mrtvim sinom. »Kozara« poprijema spet tam, kjer so začeli prvi filmi na partizansko tematiko — pri kolektivnem junaku — heroičnem ljudstvu, toda pozna se ji 15 let filmskega razvoja, ostreje profilira posamezne junake, ne podcenjuje nemškega nasprotnika in ne skuša časovno in krajevno dejanje razbiti, temveč ga nasprotno, združi, dramatizira in zaostri do maksimuma. »Kozara« je pretresljiv in napet film — »Desant na Drvar«, ki ga je po njenem zgledu leto

PRIZOR IZ FILMA »VRTINEC«

dni pozneje posnel Fadil Hadžić, pa je monoton in razdrobljen. Razlika med njima je razlika med navdihom in pridno napisano šolsko nalogo.

Preostane nam samo še, da rečemo besedo, dve, o prav zadnjih, »modernih« poskusih, obravnavati v filmu NO motiviko: o Rakonjčevem »Izdajalcu«, o »Vrtincu« Hajrudina Krvavca in Gojka Šipovca in, če smo poštene, o amaterskem filmu, ki je sprožil vse to, o vsaj prvi epizodi v filmu »Kaplje, vode, bojevniki«. Pri vseh teh filmih gre za obdobje, ki nas zanima, 41—45, toda prav zares da ne gre za narodno osvobodilno motiviko. Veliko črnila — ali, pravzaprav, traku v pisalnem stroju — smo porabili glede dvomljive idejnosti teh filmov, pa je vendar strašansko jasno, da njihovim mladim ustvarjalcem za »idejnost« kot jo pojmujejo mi, pripadniki srednje generacije, sploh ni šlo: v času, ki je zanje že zgodovinski,

apartno odmaknjen, so iskali prav tako apartnih situacij in duševnih stanj, najrazličnejših »dušeslovnih možnosti«, ki jih nudi skrajna napetost vojnih dni s »prijatelji« in »sovražniki« in lojalnostmi, ki se lahko tako čudovito prepletajo in sekajo — lojalnostjo pripadnosti skupni stvari in skupni krvi in skupnim kompleksom. In iskali so, kajpak, možnosti za svojevrstne in čudovite formalne rešitve. Morda naši »mladi« niso bili posebno vljudni, da so si za reševanje čisto svojih problemov izbrali čas, ki smo ga mi nekako vajeni šteti za svojega, ker smo preživeli v njem najlepše dni življenja, največ žrtvovali in največ dobili. A naj bo tako ali tako: o okviru obravnave »NO tematike v našem filmu« teh — deloma zelo resnih in tudi umetniško pomembnih — poskusov ne moremo upoštevati. Niti približno je ne izpolnijo — in na vseh krajih segajo čez rob.

PRIPOMBA: Tudi tako brezobveznega kramljanja ni mogoče napisati, ne da bi se človek posvetoval z »viri«. Naj navedemo samo nekatere:

France Brenk: »Oris zgodovine filma v Jugoslaviji« (dodatek k prevodu Georgesa Sadoula »Zgodovina filma«).

France Štiglic: »Stari bomo dvajset let« I, II, III. (»Ekran« 1964.)

Marija Majdak: »Prvi filmi v novi Jugoslaviji« (»Informacije«, bilten X Puljskega festivala 1963).

Branislav Obradović: »Jugoslovanski vojni film« (»Informacije«, bilten X Puljskega festivala 1963).

Vukašin Mićunović: »Tematika domačega filma« (»Filmska kultura« 1961).

Radoš Novaković: »Umetniške metode in idejne tendence v filmih iz NOB« (»Filmska kultura« 1961).

In razni članki v Ekranu, Filmski kulturi in dnevnem časopisju.

NAPOVED LETINE

Prva leta po osvoboditvi so slovenske založniške ustanove imele precej točno določeno torišče in je vsaka založba imela ožje področje svojega dela. Z leti se je to precej spremenilo in danes med posameznimi slovenskimi založbami ni bistvenih razlik. Tako naše založbe izdajajo dela s podobno tematiko, na primer dela svetovnega slovestva, moderne romane, biografije. Res pa je tudi, da je vsaka založba vendarle obdržala delček svojega primarnega programa. Zato bolj ali manj tudi skoraj vse naše založbe izdajajo dela s tematiko osvobodilnega boja, čeprav je bila prav v ta namen ustanovljena posebna založba »BOREC«, ki ima prvenstveno nalogo pospeševati nastajanje del s tematiko osvobodilnega boja, izdajati tovrstna dela in jih popularizirati. No, vse to pa ni nič slabega in veseli smo lahko, da vse založbe tudi tej zvrsti posvečajo nekaj pozornosti. Leto 1965 pa je čas, ko poteka dvajset let od osvoboditve. Glede na to bi pričakovali nekaj več poudarka prav na izdajanju knjig s tematiko osvobodilnega boja in naše revolucije. Žal v programih slovenskih založb za letošnje

leto tega ni videti. Res je sicer, da ob začetku leta programi še niso dokončni, saj ponekod novi založniški sveti niso imeli možnosti reči dokončne besede. Res je tudi, da med letom prihajajo na dan nova, nenapovedana dela, ker jih pač avtorji predlože založbam šele kasneje. Toda ne glede na to lahko rečemo, da je program napovedanih knjig s tematiko osvobodilnega boja preskromen, vsaj za nekatere večje založbe. Ko bi ne bilo izdaj založniškega zavoda Borec in morda še izdaj založbe Obzorja, bi bila knjižna žetev preskromna. Ni naš namen, da bi na tem mestu raziskovali vzroke za to. Lahko pa rečemo, da je precej udeležencev osvobodilnega boja, predvsem tistih, ki nimajo kakih posebnih literarnih ambicij, že napisalo spomine na osebna doživetja. Ta dela so v glavnem že izšla. Neobjavljeni so ostali šibkejši teksti, za katere pa spričo razumljivo strožjih kriterijev in zahtev bralcev ni zanimanja. Zakaj pa kljub neizčrpnosti partizanske snovi in odmaknjenosti časa še nismo dobili velikega partizanskega teksta od priznanih slovenskih književnikov ali od mladih talentov in zakaj nimamo podobnih slovenskih del kot so jih napisali Lalić, Čosić in drugi književniki, je težko odgovoriti. Škoda pa je vendar, da slovenske založbe niso dale pobude za nastanek resnično umetniških tekstov s tematiko osvobodilnega boja, kar bi bilo ob dvajseti obletnici osvoboditve primerno in prav. Če si torej ogledamo programe slovenskih založb za leto 1965 in poiščemo napovedana dela s tematiko osvobodilnega boja in naše revolucije, ne bomo preveč zadovoljni. Vendar pa smemo upati, da bomo dobili tudi kako nenapovedano dobro knjigo s partizansko tematiko in da bo konec leta slika ugodnejša, kot se nam kaže sedaj ob pregledu napovedanih izdaj.

ZAVOD BOREC

Če govorimo o knjigah s partizansko tematiko, s tematiko naše revolucije in sploh boja za svobodo, potem moramo seveda v prvi vrsti upoštevati izdaje založniškega zavoda Borec, katerega osnovna naloga je izdajati prav dela s to tematiko. Program tega založniškega zavoda je dovolj obširen, raznolik in obeta tudi sorazmeroma kvalitetna dela. Seveda je o kvaliteti napovedanih izdaj danes prezgodaj soditi, ker se napovedi večkrat ne ujemajo z dejstvi. Kakor pa

smo zadovoljni z obsegom in izborom programa, tako smemo tudi v pogledu kvalitete upati na kar najboljšo.

Borec izdaja svoja dela v okviru več zbirke. Zbirka »Viharni časi« je gotovo najboljše in tudi kvalitetno najelitnejša zbirka založbe, saj so v njej napovedana predvsem kvalitetna literarna dela. In zanimivo: prevladujejo dela domačih avtorjev, kar je vsekakor še posebej razveseljivo. Mladi slovenski pisatelj Dane Debič je napisal svojevrstno delo, pravzaprav pesem v prozi z naslovom »Balada o modri svetlobi«. V tem delu opisuje pisatelj čustvena stanja nekdanjega borca, ki mu je vojna zapustila globoke rane in se zaradi razočaranja nad družbo in življenjem s težavo vživlja v povojni čas. Nada Gaborovič, ki jo poznamo po dveh romanih s tematiko osvobodilnega boja (Jesen brez poletja, Kalj prihodnosti), je napisala daljšo novelo »Seženj do neba«, v kateri je opisala svojevrstno epizodo iz osvobodilnega boja, spopad med dvema partizanoma, od katerih je eden izdajalec. Druga novela »Tostran oceana«, ki bo s prvo združena v eno knjigo, pa pripoveduje o ameriškem letalcu slovenskega rodu, ki se iz sestreljenega letala reši med slovenske partizane in doživi tu svoj preporod. Znani slovenski mladinski pisatelj Venčeslav Winkler bo prispeval povest »Šesti mora ostati«. Ta pripoveduje napeto zgodbo o rešitvi partizanskega ranjenja.

V tej zvezi moramo omeniti dvoje pesniških zbirk slovenskih pesnikov. Znani pesnik srednje generacije Lojze Krakar bo pri zavodu Borec izdal zbirko pesmi s tematiko koncentracijskih taborišč. Ta knjiga z naslovom »Umrte mrtvi« bo pretresljiva podoba vojne, prikazana v pesniški obliki. Pomenila bo novo umetniško afirmacijo Lojzeta Krakarja. Drugo knjigo pesmi z naslovom »Lirika časa« bo izdal Jože Šmit. V tej zbirki, posvečeni predvsem notranjim doživetjem, bo bralec občutil vojno posredno, predvsem kot poseg v duševnost mladega človeka in duha pesnikove generacije. Mile Pavlin, dobro znan po novelah iz partizanskega življenja, predvsem pa po dokumentarnih knjigah s tematiko osvobodilnega boja, bo izdal knjigo »Spomladanski mraz«. To bo roman, zajet iz ilegalne Ljubljane spomladi 1943, ko je po malodušnosti Italijanov zaradi poraza pri Stalingradu pod pritiskom Nemcev zablesnel nov val terorja. Dve knjigi te zbirke pa bosta prevoda. Luis Huot je

napisal zanimivo knjigo, ki kaže, kako so partizanski osvobodilni boj in Titovo osebnost doživljali tujci. Ker je bil avtor kot ameriški oficir med tistimi, ki so neposredno organizirali pomoč za jugoslovanske partizane, bo njegovo pričevanje v knjigi »Puške za Tita« še toliko zanimivejše. Ruski pisatelj Nikolaj Čukovski pa opisuje v romanu »Baltiško mesto« obleganje Leningrada od jeseni 1941 do spomladi 1944 ter vse strahote tistega časa v tem mestu.

Druga knjižna zbirka zavoda Borec je »Partizanska knjižnica«. Dve knjigi te zbirke bosta nadaljevanje (II. in III. del) zanimive spominske knjige Antona Miliča »Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca«. Prvo knjigo smo dobili že lani, nadaljnji dve bosta zaključili razgibane spomine partizanskega borca. Tretjo knjigo je napisal Franc Štrekelj. Njen dokončni naslov še ni določen. Če vemo, da je bil Franc Štrekelj spremljevalec in kurir naših voditeljev osvobodilnega boja, smemo pričakovati, da bo njegova spominska knjiga tematsko zanimiva.

V zbirki »Dokazi« izdaja Borec dokumentarna dela. Zbirka obsega že vrsto knjig, ki bodo letos dopolnjene s štirimi novimi deli. Najpomembnejša bo vsekakor knjiga Lada Ambrožiča-Novljana »Brigade plačujejo svoj dolg«, ki bo prinesla odlično napisano vojaškomonografsko študijo o zimski protiofenzivi narodnoosvobodilne vojske Slovenije v času od novembra 1942 do marca 1943. Delo obravnava eno najzanimivejših in vojaško ter politično najpomembnejših obdobji osvobodilnega boja pri nas. Zaradi dokumentarne obdelave gradiva, zaradi osnovne ideje dela, s katerim zavrača avtor stališča o naključnosti in nepovezanosti partizanskih bojev, ter zanimivega obravnavanja tematike, je bilo to delo tudi nagrajeno s Kajuhovo nagrado. Druga knjiga bo posvečena mučilnici na Urhu. Napisala jo je Stefanija Ravnikar-Podbevšek, ki je bila pred vojno in med njo učiteljica v neposredni sosesčini, med vojno pa aktivistka in ki je po osvoboditvi zbirala in zbrala veliko gradiva o grozodejstvih urhovskih morilcev. Glede na to, da je bila prva knjižica o Urhu, ki je prav tako izšla pred leti v zbirki Dokazi, nepopolna in šibko napisana, upamo, da bo nova knjiga na isto temo kompleksneje in temeljiteje obravnavala belogardistično mučilnico in zločine, ki so jih tam zagrešili sodelavci okupatorjev. Tretjo

knjigo, ki bo izšla v zbirki Dokazi, je napisal zdravnik Nikola Nikolić, ki se je kot eden redkih rešil iz ustaškega taborišča Jasenovac. Zadnja knjiga bo posvečena prvi svetovni vojni in bo nekaj spomin na petdesetletnico začetka prve vojne. Izrazito spominsko delo, vendar podprto z dokumenti in kasneje dognanimi podatki, je napisal Ivan Matičič, izšlo pa bo pod naslovom »Skozi plamene prve svetovne vojne«. Prežetost celotnega spisa z uporniškim jugoslovanskim duhom daje knjigi poseben pečat.

Med knjigami, ki jih bo Borec izdal izven zbirke, je na prvem mestu Kajuhovo zbrano delo z monografijo o pesniku, ki jo je napisal Emil Cesar. Knjiga, ki je plod dolgoletnega raziskovalnega dela, bo prvič prinesla vse Kajuhovo delo, obenem pa pesnika v kritični luči predstavila bralcem. Izven zbirke bo sta izšla še dva zbornika. Prvi »Vstaja jugoslovanskih narodov« vsebuje spomine znanih jugoslovanskih revolucionarjev, voditeljev in organizatorjev vstaje leta 1941. Slovenska izdaja bo izbor iz istoimenskega zbornika, ki ga je izdala založba »Vojno delo« v Beogradu. Prav tako bo po izdaji »Vojnega dela« prirejen izbor iz zbornika o prvi proletarski brigadi. Tudi ta zbornik spominov so napisali bivši borci te prve redne vojaške enote. Po svoji vsebini pa je živ in pretresljiv dokument o štiritletnih bojih in nadčloveških naporih borcev te enote.

Založniški zavod Borec pripravlja še nekaj drugih knjig, tako Stanka Petelina knjigo o osvoboditvi Slovenskega primorja, Frante Komela o osvoboditvi Ljubljane, in še druge, ki pa bodo predvidoma izšle deloma letos, deloma pa šele v letu 1966.

DRUGE SLOVENSKE ZALOŽBE

Že v uvodu smo omenili, da bodo tudi druge slovenske založbe izdale nekaj del s tematiko osvobodilnega boja. Nekatere več, nekatere manj, skoraj za vse pa bo izdajanje teh del bolj ali manj priložnostno. Kajti le ena ali dve slovenski založbi imata posebno knjižno zbirko, posvečeno delom iz narodnoosvobodilnega boja.

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE obeta letos nadaljevanje tetralogije Miška Kranjca »Za svetlimi obzorji«, zato upamo, da bomo dobili letos tretjo knjigo tega monumentalnega dela iz našega osvobodilnega boja. Kaka druga

izvirna dela s to tematiko niso napovedana, pač pa nekaj prevodov. V zbirki Kiosk napoveduje Državna založba dramatičen in samosvoje napisan roman »Smrt se imenuje Engelchen«, ki ga je napisal slovaški publicist in pisatelj Ladislav Mňačko. Ta roman sodobne slovaške književnosti zajema snov iz odporniškega gibanja in popisuje junštvo slovaških partizanov ter ilegalcev med zadnjo vojno. Cilj njihove akcije, ki je v ospredju pripovedi tega teksta, je uničenje nacističnega generala Engelchena, ki je vodil operacije proti partizanom. V isti zbirki bo izšla tudi knjiga španskega emigranta Jorgea Sempruna »Veliko potovanj«. Knjiga v izredno sintetični obliki podaja doživljaje devetnajstletnega fanta, ki ga vojna iz svobodnega življenja v francoskem odporniškem gibanju vrže v popolno suženjstvo. V ospredju pripovedi je opis strahotne petdnadne vožnje v nemško koncentracijsko taborišče. Semprunovo avtobiografsko pričevanje je eno najpretnesljivejših in najbolj avtentičnih pričevanj na temo zadnje vojne, na katero se pisatelj spominja iz perspektiv sedanjega, povojnega življenja. Iz jugoslovanske književnosti pa bosta pri Državni založbi izšla dva prevoda. Znani srbski pripovednik Antonije Isaković, čigar zbirko novel že imamo v slovenskem prevodu, bo zastopan s svojo drugo zbirko partizanskih novel »Praprot in ogenj«. Druga knjiga pa bo obširnejši izbor del Branka Čopića.

Znatno večji delež je v svojem založniškem programu za leto 1965 namenila delom s tematiko osvobodilnega boja mariborska založba OBZORJA. Ta založba že nekaj let izdaja posebno zbirko »Narodni heroji«, v kateri objavlja biografije naših narodnih herojev. Založba Obzorja bo tudi v letošnjem letu izdala več knjig v tej zbirki. Objavljene bodo biografije tistih herojev, katerih življenje in delo je bilo kakorkoli povezano s štajerskimi kraji in ljudmi. Napovedanih pa je šest del. Jožetu Menihu-Rajku, partizanu od leta 1941, borcu revirske čete, komisarju bataljona, ki je z drugo grupo odredov prišel leta 1942 na Štajersko in padel s pohorskim bataljonom 8. januarja 1943, bo posvečena prva knjiga, ki jo je napisal Alojz Požun. Ta je tudi avtor druge knjige, posvečene Dušanu Kraigherju-Jugu, znanemu predvojnemu političnemu delavcu, vodji tehnike CK KPS in nazadnje političnemu komisar-

ju operativne cone za Štajersko, Alfonz Sarh-Iztok je kot »pohorski kralj« žele prava legendarna osebnost partizanskega boja na Štajerskem. Knjiga o njem, ki jo je pripravil France Filipič, bo še bolj predstavila tega pohorskega borca in heroja našim ljudem. Milki Kerin, eni prvih partizank v Gorjancih, kasnejši borki pohorskega bataljona, padli med pohodom XIV. divizije na Štajersko, je posvečena samostojna knjiga, prav tako delo Franceta Filipiča. Isti avtor je kot vztrajen raziskovalec novejšje, zlasti partizanske zgodovine na mariborskem področju napisal tudi kroniko revolucionarnega gibanja v Rušah v letih 1919—1945. Tudi to delo bo izšlo v tej zbirki. Naslednja publikacija, delo Miroslava Luštreka, bo posvečena heroju Ernestu Eypru, ki je kot prvi talec padel v Ljubljani spomladi 1942. Neposredno z osvobodilnim bojem bo povezana tudi knjiga pismem na smrt obsojenih v okupirani Štajerski. Knjiga, ki sta jo pripravila Milan Ževart in Stane Terčak, bo v prvem delu prikazala historiat streljanja talcev na okupiranem Štajerskem, v drugem delu pa bodo objavljena poslovilna pisma na smrt obsojenih talcev.

Pa pogledjmo še druge zbirke založbe Obzorja. Če omenimo najprej izvirne tekste, moramo na prvem mestu omeniti nov roman Smiljana Rozmana, slovenskega pripovednika, ki se vedno bolj uveljavlja. Njegov roman »Ruševine« pripoveduje o mlademu dekletu in fantu, ki jima vojni čas pusti premočan pečat, da bi se lahko po vojni takoj znašla med ljudmi. Matevž Hace pa bo izdal knjigo krajših tekstov, katerih bistvo kaže že naslov zbirke »Ljubezen in orožje«. Med prevodi bo v zbirki »Prizma« izšel roman nemškega avtorja Wilfrieda Schillinga »Starovalci«. V romanu, ki je pod psevdonimom izšel najprej v angleščini, prikazuje pisatelj človeka, ki pomaga po vojni zavezniškim silam odkrivati vojne zločince in naciste, ti pa s spletkami spravijo v zapor njega. Torej aktualna tema o razmerah v Zahodni Nemčiji. Roman »Ognjeno pismo«, ki ga je napisal znani češki sodobni pisatelj Karel Josef Beneš, slika razmere neposredno po kapitulaciji Nemčije in usodo čeških interirancev.

V drugi knjižni zbirki »Svet v knjižgi« izide zanimiv roman »Čas življenja — čas smrti«, ki ga je napisal znani Erich Maria Remarque. Roman pripoveduje o tragični usodi nemškega voja-

ka, ki doživi grozote vojne in ki kot antifašist pomaga osvoboditi skupino ruskih vojni ujetnikov, pa ga ti potem po pomoti ustrelijo. »Most na reki Kwai« (avtor Pierre Boulle) je roman, katerega slavo je po vsem svetu razširil istoimenski film. Spretno in razgibano napisano zgodbo o angleških vojakihi v japonskem ujetništvu, s poudarkom na nesmiselnosti vojne, bomo torej slednjič dobili tudi v slovenščini. Iz okupirane Prage je zajeta zgodba mladega praškega študenta in židovskega dekleta, ki pobegne iz transporta v koncentracijsko taborišče. Roman »Romeo, Julija in tema« je napisal češki pisatelj Jan Očenašek. Če omenimo še dela, ki jih ima založba Obzorja na dolgu iz leta 1964 (Hans Habe: V ime nu hudiča, France Filipič: Prvi pohorski partizani, Milan Ževart: Po sledovih NOV v Mislinjski dolini, Bojana Adamiča avtobiografske zapiske iz NOV), potem bo žetev založbe Obzorja kar obilna.

Pohvale vredno je tudi prizadevanje Pomurske založbe v Murski Soboti, ki si je kljub nelahkim nalogam zadala cilj posebej počastiti dvajsetletnico osvoboditve. V ta namen je založba pripravila predvsem dvojico publikacij, in sicer Draga Novaka razpravo »Prlekija v NOB« in zbornik prispevkov več aktivnih udeležencev narodnoosvobodilnega boja z naslovom »Prekmurje v NOB«. Do delitve narodnoosvobodilnega boja na prekmurski in prleški del je prišlo zaradi tega, ker je Novak svojo razpravo pričel pisati v taki obliki že pred leti. To pa je škoda, ker je bil sicer narodnoosvobodilni boj v Prekmurju celovit in tesno povezan. Novakova razprava je v tisku, za knjigo o osvobodilnem boju v Prekmurju pa avtorji prispevke še pišejo. Pomurska založba se je za ti dve deli odločila zato, ker meni, da je po dvajsetih letih vendarle že čas, da damo mlajšim generacijam objektivno, zgodovinski in v vzgojnem pogledu učinkovit dokument o narodnoosvobodilnem boju v Pomurju. Uredništvo založbe se zaveda, da za izdajanje sintetično pisane zgodovine še ni vseh pogojev, da pa je mogoče za dvajsetletnico osvoboditve pripraviti publikacijo, ki bo z osvetlitvijo pomembnejših dogodkov in s preglednim prikazom posameznih obdobj, prikazala pogoje, razvoj in uspehe narodnoosvobodilnega boja v Pomurju. Zato to še ne bo zgodovina, temveč šele prispevek k zgodovini NOB v Pomurju. Pomurska založba bo s tem

izpolnila veliko vrzel, saj je Pomurje edina pokrajina Slovenije, ki je v dvajsetih letih po osvoboditvi ostala še brez pisanega in ljudem dostopnega dokumenta o narodnoosvobodilnem boju v tej pokrajini.

Pomurska založba bo razen tega izdala letos, vendar za leto 1964 programirani »Panonski zbornik«, ki bo prav tako posvečen dvajsetletnici osvoboditve Pomurja. Panonski zbornik bo zbral in iz sodobnih aspektov ovrednotil vso kulturno dediščino severovzhodne Slovenije in tako vsem Slovencem približal doslej manj poznane kulturne pojave v tej pokrajini, saj bodo v njem obdelani ljudsko slovstvo, umetnostni spomeniki, začetna slovstvena prizadevanja in tudi najpomembnejši predstavniki literature, likovne umetnosti, jezikoslovja kot tudi drugi kulturni delavci. Ne smemo pa pozabiti na roman Miška Kranjca »Rdeči gardist«, katerega nadaljevanje (II. in III. knjigo) založba napoveduje za letošnje leto.

Založba LIPA v Kopru bo dvajseto obletnico osvoboditve počastila z dvema knjigama. Prva bo ponatis Bevkovega memoarskega dela »Pot v svobodo«, ki bo kljub temu, da ga že poznamo, pomenilo za novo generacijo bralcev dragoceno pričevanje o našem osvobodilnem boju in o sodelovanju pisatelja v njem. Druga knjiga pa bo šaljivo prozno delo Vasje Ocvirka, ki bo izšlo pod naslovom »Vojni zapiski partizanske mule«.

Če bi na kraju omenili še nekaj knjig založbe »MLADINSKA KNJIGA«, bi s tem izčrpali vsa napovedana dela s tematiko osvobodilnega boja in revolucije. Pri Mladinski knjigi je napovedana v zbirki Sivi Kondor ponovna izdaja romana Bena Zupančiča »Sedmina«, nadalje Mihajla Lalića roman »Lelejska gora«, v zbirki Zenit pa prevod romana sodobnega srbskega pisatelja Mladena Oljače »Molite za brate«, ki opisuje življenje nekdanjega borca, ki je v vojnem času izgubil svojo mladost in se ne more več živeti v vsakdanje življenje.

To je torej napoved letine. Kakšna bo v resnici, bomo videli ob koncu leta. Vendar bi letos, ko bomo obhajali dvesto obletnico svobode, ne smeli biti razočarani nad deli, ki posredno ali neposredno obravnavajo naš veliki čas boja za svobodo. Upajmo, da ne bomo, čeprav napovedi same niso najbolj obetajoče.

Slavko Rupel

LIKI REVOLUCIJE

V založbi Prosveta iz Beograda je konec preteklega leta izšla druga knjiga »Liki revolucije«. V splošni življenjski naglici nismo niti opazili, koliko in kako sta zadnji dve desetletji, ki nas ločita od dneva vstaje, z novimi dogodki uspeli odriniti »vojna« dejstva. Niti nismo vedeli, da je pozabljenje tako neizprosno in tako povezano s tekom časa. Verovali smo, da bodo ostali spomini na drage tovariše večno neokrnjeni, ker so se neizbrisno vtisnili v našo zavest.

Druga knjiga »Liki revolucije« se pojavlja s triletno zamudo. Glede na to, da bi naj ta knjiga izšla ob dvajsetletnici vstaje narodov Jugoslavije (1941 do 1961), smo jo pričakovali že v jubilejnem letu 1961. Toda ne glede na vzrok izdaje kot tudi zamudo, se je pokazalo, da je ta publikacija zares potrebna.

V na pol patetičnem tonu biografske kronike, ki je tako lastna vsem našim spominom na vojno, nadaljuje druga knjiga pripoved o padlih herojih. V njej štirideset avtorjev evocira spomine na štirideset padlih tovarišev, ki so postali heroji. Prireditelji knjige so si prizadevali, da bi vsak sestavek biografija z osnovnimi podatki o življenju junaka in so zato posegali v spontani tok avtorjevega pričevanja. Nekateri avtorji so se pri tem delu dobro znašli (Rodoljub Čolaković »O Radomiru Vujoviću« Mitra Mitrović »O Veselinu Masleši«, Dragan Marković »O Jeleni Cetković«), vendar se večini ni uspelo otresti vnaprej dogovorjenega okvira konvencionalne biografije. Tako so mnogi prispevki ostali mestoma blede klišeji tujih idej.

Knjiga prepričuje, da v bistvu mrtvi tovariši niso bili izjemne osebnosti, ampak običajni fantje in dekleta. Ko ne bi bilo revolucije, bi jih večina verjetno ostala neopaženih in bi preživeli svoje življenje kot bolj ali manj srečni državljanji. Toda čas ni bil naklonjen mirnemu življenju. Dnevi so prinašali večje dogodke kakor desetletja mirnega življenja. Svet je vrel v spopadih in nepričakovanih obratih. »Ni se lahko znajti v tem kaosu. Ljudje so tako surovi, tako zagrizeni zaradi stalnih preprirov...« se je pritoževal nekdanji poverjenik Rade Vujović svojemu višjemu vodstvu.

Rade Vujović je, kakor večina njegovih tovarišev, veroval, da obstaja izhod, da se lahko čas premaga s principialno borbo. Impresionira odločnost

in mladost, s kakršno so vsi revolucionarni mladeniči prevzeli težo svojih nalog. Presenečata junaštvo in moč, ki je presevala njihove fizične moči, pa so jo vendar zmogli. Skoraj neverjetno je, da so ti še nezreli ljudje tako hitro dozorevali v velike in junaške heroje, vredne junakov iz mitov.

Prevedel L. M.

TONE SELIŠKAR NOČ IN SVITANJE

Dolgo časa smo čakali na novi roman Toneta Seliškarja, o katerem smo vedeli, da ga pisatelj piše in za katerega je pisatelj ob svoji šestdesetletnici pred štirimi leti razodel celo njegov delovni naslov »Izdani bataljoni«. Toda kakor smo z zanimanjem pričakovali ta tekst o slovenskih prostovoljcih, izdanih, prepuščenih samim sebi in osramočenih ob kapitulaciji stare Jugoslavije, tako smo zdaj ob izidu tega romana, ki je izšel pri Pomurski založbi v Murski Soboti pod simboličnim naslovom »Noč in svitanje«, malce razočarani. Roman, ki je nastajal vrsto let in ki je zaradi slovesa Seliškarjevega pisateljskega imena obetal biti nov, pomemben prispevek slovenski izvirni prozi, nas v celoti ne more zadovoljiti. Res je, da je pisatelj uporabil snov, ki v slovenski književnosti skoraj ni bila obdelana, in prikazal dogodke, o katerih doslej nismo dosti brali. S tem pa je ne le otel pozabi te dogodke, temveč je postavil tudi literarni spomenik ljudem, predvsem mladim ljudem, ki so ob fašističnem napadu izpricali svojo ljubezen do domovine in pripravljenost, da jo branijo, pa so doživeli tako razočaranje in sramoto. Toda same po sebi hvaležne in zanimive snovi pisatelj ni izkoristil tako, kot bi jo lahko, in ni ustvaril dela, ki bi pomenilo nadpovprečno umetniško stvaritev.

Ob novem Seliškarjevem romanu pa moramo najprej ugotoviti nekaj dejstev. Svojo literarno pot je Seliškar začel tik po prvi svetovni vojni kot pesnik. Ko je takrat služboval v Trbovljah, je še bolj kot v otroških letih spoznal revščino in socialne krivice ter boj rudarjev za pravice in se z vsem srcem pridružil delavcem. Tako je po-

stal naš prvi proletarski pesnik in njegove revolucionarne in socialne pesmi pomenijo pomemben prispevek k slovenski poeziji. Kot je za njegov nastop v poeziji značilna revolucionarnost, pripadnost naprednim idejam in vera v nov družbeni red, tako so tudi v prozi ta načela bila osnova vseh njegovih del. Tudi njegova proza, z izjemo »Nasedlega broda«, je posvečena delavskemu razredu in boju malega človeka proti izkoriščevalcem. Toda Seliškar se je kmalu ves posvetil mladinski književnosti. Na tem področju je ustvaril izredno veliko, ne samo številčno veliko del, temveč je tako rekoč začetnik moderne slovenske mladinske književnosti. Poleg dobrih del je na tem področju ustvaril vrsto odličnih mladinskih tekstov, ki jih poznajo vsi naši mladi bralci in ki so bili deležni velikega priznanja in uspeha tudi po svetu. (Naj mimogrede omenimo, da je v tujih jezikih izšlo 76 Seliškarjevih del, s čimer se ne more ponasati menda noben drug slovenski pisatelj.) Rudi, Bratovščina sinjega galeba, Posadka brez ladje, Dedek Som, Tovariši, to so že pojmi slovenske mladinske književnosti. Prav »Rudi« pomeni mejnik v slovenski mladinski književnosti, saj je Seliškar z njim namesto sentimentalne osladnosti in neresničnosti uvedel v mladinsko književnost sodobno tematiko s tehniko, avanturami, borbenostjo mladega rodu, socialno motiviko, pa tudi razredno zavestjo. Tako si je Seliškar s svojimi razgibanimi in pestrimi zgodbami, polnimi domišljije in dogajanja, pridobil sloves najpomembnejšega slovenskega mladinskega pisatelja, tako rekoč klasika naše mladinske književnosti, pa čeprav vseh teh njegovih del tudi ne moremo šteti med vrhunske stvaritve. Ob izredno plodni žetvi mladinske literature stopa njegova ostala proza v ozadje. Tako proza, ki motivno zajema snov iz osvobodilnega boja, podobno kot njegov predvojni roman »Nasedli brod« spričo izredne plodnosti in uspehov na področju mladinske književnosti ne zavzema pomembnega mesta v Seliškarjevem pisateljskem opusu. Pa čeprav je morda prav »Nasedli brod« kot »težka, naturalistično surova, družbenokritična in človeško tragična zgodba o moralni deformaciji ljudi in razkroju družine v kapitalistični konjunkturi in prvi svetovni vojni« — kot se je izrazil pisatelj sam — pomenil v svojem času zaradi ostre družbene analize in svoje motivike pomembno delo. Res pa je, da je bila pred štirimi leti druga izdaja tega romana bolj zaradi počastitve, ker delo danes nima več tistega pomena, kot ga je ime-

lo pred petinštiridesetimi leti. S toliko večjim zanimanjem smo torej pričakovali novi Seliškarjev roman, ki naj bi utrdil Seliškarjevo mesto v slovenskem pripovedništvu, ne da bi upoštevali seveda njegovo mladinsko književnost. Toda pokazalo se je, da je Seliškar s svojim pripovedništvom ostal tam, kjer je ostal s svojimi povojnimi teksti oziroma še točneje, tam, kjer je bil v tridesetih letih, ko je izšel njegov »Nasedli brod«. Kakor lahko od »Rudija« do »Deklice z junaškim srcem« in povesti »Jadra na robu sveta« zasledujemo v Seliškarjevih delih za mlade bralce razvoj njegove mladinske književnosti, tako lahko ugotovimo, da roman »Noč in svitanje« ne pomeni koraka naprej v njegovem umetniškem razvoju. Seliškar je s svojo prozo ostal tam, kjer je prenehal, ko se je posvetil mladinski literaturi. Zato lahko roman »Noč in svitanje« označimo samo kot povprečno delo, čeprav ne moremo mimo nekaterih dejstev, vrednih posebnega priznanja, in mu seveda ne moremo odrekat določenih kvalitet in tudi ne določenega pomena.

V romanu »Noč in svitanje« opisuje pisatelj skupino mladih ljudi, večinoma študentov, ki so se odzvali pozivu partije na obrambo domovine ali pa so po svojem notranjem prepričanju odločili, da se je treba fašističnemu napadu upreti. Ko je izdajstvo do kraja razjedlo vojaško moč predaprilske države in ko je ob napadu odpovedalo prav vse in so voditelji že zapuščali potaplajočo se ladjo, so bili samo še komunisti in mladi ljudje vseh slojev prepričani, da se bo kaj morda le dalo rešiti. Zato so se študentje, mladi učitelji, uradniki prijavljali k vojakom in odhajali s transporti proti jugu. Žal le do Zagreba in Karlovca, kjer so dočakali kapitulacijo stare Jugoslavije in zmagoslavje ustašev, ki so jih zaprli in nameravali postreliti. Med vsemi temi mladimi ljudmi, ki so se znašli v ustaškem ujetništvu, je bil tudi knjižničar in publicist Simon Mlakar, ki ga pisatelj postavlja v ospredje svoje pripovedi. Simon Mlakar ni bil organiziran komunist, vendar je bil po prepričanju marksistično usmerjen. Tako predstavlja enega tistih narodnostno zavednih intelektualcev, ki jih je prevečala velika ljubezen do domovine, do slovenstva in jugoslovanstva in ki so se zato tudi odzvali pozivu na obrambo ogrožene domovine. Skupaj z drugimi mladimi ljudmi, zaprtimi v veliki sobi karlovske kasarne, doživi Simon Mlakar usodno noč. Ko so jih ustaši položili in stlačili v zapor, so jim zagrozili,

da jih bodo zjutraj ustrelili. V tej eni sami, toda neizmerno dolgi noči doživljajo mladi ljudje, ki sta jih idealizem in spoznanje fašistične nevarnosti privedla v to kritično situacijo in ki ne morejo razumeti, zakaj so zaprti, svoje najhujše trenutke. Nerazumevanje dogodkov, strah pred smrtjo, nihanje med upanjem na rešitev in grozečo usodo, osebni konflikti in spopadi in neprestano vmešavanje ustaških funkcionarjev, ki si ogledujejo, popisujejo in strašijo svoje žrtve, vse to ustvarja morečo atmosfero noči, ki se proti jutru vedno bolj stopnjuje. Vendar se vse le srečno zaključí, ko jih major nove hrvaške vojske pred nosom ustašev na svojo pest izpusti. V tej hudi noči se Simon Mlakar spominja svojega življenja, zlasti zadnjih dni pred vojno in jih podoživlja. Tako se roman odvíja po dveh vzporednih zgodbah, ki si sledita v izmeničnih poglavjih. Ena je zgodba zaprtih prostovoljcev, druga zgodba Simona Mlakarja do odhoda v vojsko. Ti zgodbi sta tudi formalno ločeni, saj pripoveduje v prvi zgodbi pisatelj v prvi osebi, medtem ko pripoveduje v drugi zgodbi o doživljanju Simona Mlakarja v usodnih aprilskih dneh v tretji osebi. Šele na koncu, v epilogu, se obe zgodbi združita. V njem stopi iz ozadja tudi pisatelj sam, čeprav ves čas čutimo njegovo navzočnost, saj ima Simon Mlakar mnogo avtobiografskih potez pisatelja, ki je ob fašističnem napadu na Jugoslavijo sam odšel s svojim sinom kot prostovoljec branit Jugoslavijo in je tudi sam končal to svojo pot v Karlovcu. Epilog pa pomeni tudi obet za naprej, saj se ti mladi ljudje, čeprav trenutno poraženi in osramočeni, niso odrekli niti ljubezni do domovine, niti idealom svobode, niti boju zoper fašizem.

Snov, ki je dovolj zanimiva in pretresljiva, je nudila pisatelju veliko možnost umetniškega oblikovanja. Vendar se pisatelj kljub hvaležnosti snovi s svojo pripovedjo v umetniškem pogledu ni povzpел nad povprečje romaniziranih opisov vojnih doživetij. Dogodki, ki jih opisuje, so nudili tudi možnost zgostitve in dinamičnosti pripovedi. Toda Seliškar dramatične snovi, dogodkov ene noči in doživetij na smrt obsojenih mladih ljudi ni izkoristil. Namesto dramatično stopnjevanje pripovedi imamo precej razvlečeno pripoved, ki jo pretrgajo poglavja, posvečena retrospektivi, opisu minulih dni Simona Mlakarja. Res je sicer, da je pisatelj nujno moral poseči v preteklost, toda razbijanju dinamične pripovedi o usodi zaprtih prostovoljcev bi se vseeno lahko izognil.

Tako pa prav ta retrospektiva in dvojna zgodba, od katerih je ena pripoved posvečena sodobnosti, druga preteklosti, kvarita enovitost romana. Tudi vsi Seliškarjevi junaki nas povsem ne prepričajo. Zlasti ne seveda podoba glavnega junaka Simona Mlakarja. Ta vsekakor pred bralcem ne zaživi kot polnokrven človek z določenimi mislimi, idejami in določenim ravnanjem. Morda sicer še v zgodbi zaprtih ljudi v karlovški kasarni, nikakor pa ne v retrospektivno pripovedovani zgodbi. Simon Mlakar je zato bolj deklarativne narave, bolj nosilec idej, ki jih izraža pisatelj, kot pa resničen, živ človek, pa čeprav nosi, kot rečeno, nekatere avtorjeve avtobiografske poteze. Bolj nas prepričajo liki mladih ljudi, od katerih so nekateri prav plastično prikazani in skozi katere se nam vendarle pokaže resnična podoba časa in ljudi v njem. Tako uhaja pisatelju

poudarek zgodbe od osrednje, le deklarativno prikazane osebnosti Simona Mlakarja na mlade, skoraj brezimne ljudi, ki postanejo nekaj mesecev kasneje tudi nosilci odpora in nadaljnega boja proti okupatorju.

Če strnemo teh nekaj misli o najnovejšem Seliškarjevem romanu, lahko rečemo, da nas Seliškarjev roman kot umetniška stvaritev ne more v celoti navdušiti. Poglavitna vrednost dela je vsekakor v njegovi dokumentarnosti, ker je tako v umetniškem delu ohranjen spomin na hude trenutke mladih ljudi ob kapitulaciji stare Jugoslavije pred začetkom oborožene vstaje, katere nosilci so bili v glavnem isti mladi ljudje, ki so aprila 1941 stali osramočeni in razočarani pred puškami ustašev. Seveda pa ne moremo reči, da zgodba ne bi bila zanimiva in da sama, taka kot je, ne bo vseh bralcem.

SPET O TOLEDU IN O ZBIRKI NARODNIH HEROJEV

V 12. številki, letnik 1964, je bilo objavljeno poročilo o knjižici Milana Zevarta: »Miha Pintar-Toledo«.

K poročilu oz. oceni¹, ki jo je napisal S. R. o življenjepisu narodnega heroja Toleda,² pripominjam naslednje:

S. R. je najprej na kratko reproducirал vsebino knjižice. To je opravil korektno, samo z manjšim spodrslijajem. Miha Pintar se namreč ni boril v Španiji le do septembra 1938, ker se je tudi on ponovno vključil v boj proti fašistom, ko je republikanska vlada v začetku leta 1939 znova poklicala v boj borce internacionalnih brigad.

Nato preide avtor k oceni knjižice. Pri tem izhaja iz trditve, da so publikacije zbirke Narodni heroji, ki jo izdaja založba Obzorja v Mariboru, po obsegu in obliki skromne, mnogo preskromne glede na svoj pomen.

Naj obrazložimo, kako je po našem mnenju s to stvarjo. Zbirka je nastala z določenim namenom in konceptom, ki ga morajo upoštevati vsi avtorji. Slovenski narodni heroji naj bi bili pred-

stavljeni najširšemu občinstvu in predvsem šolski mladini v **dostopni, poljudni obliki**. Pri tem pa seveda ne sme trpeti verodostojnost in ne smejo biti kršena osnovna načela znanstvene raziskave. Vedeti je namreč treba, da imajo posamezni avtorji, ko se lotijo svojega dela, na voljo le skope, pogosto netočne, zelo kratke življenjepise »svojih« herojev in morajo delo začeti prav od temelja, pri virih oziroma pri zbiranju virov. Če upoštevamo objektivne in subjektivne možnosti in namen edicije, je serija primerna.

V Jugoslaviji so izhajali tudi skromnejši zvezki o narodnih herojih. Imamo tudi biografije, tako obremenjene z netočnostmi, da nikakor niso bile primerne za objavo.

Tudi o najvidnejših zgodovinskih osebnostih imamo pri nas in drugje, poleg drugih, kratke biografije, ki so tudi potrebne in rabijo določenim namenom, pa zaradi njihove uporabnosti ne govorimo o njihovi skromnosti v obliki in obsegu.

Potemtakem bi v skladu z mnenjem S. R. lahko rekli ob nekem kratkem pregledu naše revolucije, da je po obsegu in obliki preskromen v primeri s pomenom te revolucije.

¹ Milan Zevart, Miha Pintar-Toledo. Ocenja S. R., Borec 1964/12, str. 890/91.

² Milan Zevart, Miha Pintar-Toledo. Narodni heroji 4, Maribor 1964.

Obdobje narodnoosvobodilne vojne je obdobje množičnega heroizma in je rodilo na tisoče znanih in neznanih junakov. Lahko trdimo, da bo le del teh junakov monografsko obdelan.

Iz vsega povedanega je menda razvidno, da je ocena skromnosti oblike in obsega nedomišljena, relativna. Pri tem pa seveda ne zanikujemo, da narodni heroji ne bi zaslužili bogatejših publikacij.

Kot vse knjižice te zbirke, se zdi S. R. tudi monografija o Toledu preskromna. Če je avtor mislil na tekst, ne na opremo (ki je tudi dostojna), moram reči tole: na podlagi tega, kar se je dalo zvedeti iz virov, ki jih je bilo mogoče zbrati, se o Toledu ni dalo napisati kaj več bistvenega, kot sem v monografiji storil. Lahko bi monografijo o Toledu razširili tako, da bi vključili še razne manj pomembne podrobnosti, ali pa bi široko opisovali vse dogajanje in okolje, v katerem se je Toledo gibal (zgodovina naših španskih enot, pohorske čete, 1. štajerskega bataljona oz. narodnoosvobodilni boji na slovanskem Štajerskem itn.). Okvir bi seveda lahko še širili, če bi težili po čim večjem številu strani. Takšen način res včasih zasledimo. Toda ta metoda bi bila v obravnavanem primeru še zlasti zgrešena, ker bi se številne stvari od zvezka do zvezka ponavljale ne glede na to, da so posamezne teme tudi že bile obdelane. Ze zaradi tega se ne morem strinjati z recenzentovo trditvijo, da je Toledova partizanska doba opisana najbolj skromno.

Evidentno je, da je Toledovo špansko obdobje opisano dosti bolj skopo. Vendar tu nisem mogel drugače, ker je za to obdobje o Toledu najmanj virov, kar v uvodni besedi tudi navajam. Kdor vsaj malo pozna problematiko, bo opazil, da je partizansko obdobje v primerjavi z drugimi najbolj intenzivno obdelano.

S. R. bi tudi rad videl, da bi bilo kaj več napisanega o notranji rasti Toleda, »od nekdanjega skromnega fanta do prihodnjega heroja«. Kar sem mogel o tem verodostojnega zapisati, sem zapisal. Tu si pač moramo biti o nečem na jasnem. Kljub poljudnosti zbirke je treba upoštevati načela zgodovinskih metod raziskovanja. Če se iz virov ne da izluščiti, tega si nisem izmislil in improviziral. Menim namreč, da beletristična interpretacija pri delih s takim konceptom ni na mestu, četudi jo srečujemo. Odločiti se je tre-

ba ali za literarno-biografsko obdelavo ali za zgodovinsko, četudi poljudno, ne pa v istem delu koketirati z obema.

Nekoč so uporabljali prav pri pisanju biografij primerne sheme. Toda od tega je že dolgo in danes menda ne bomo več segali po njih.

S. R. tudi pravi: »Ževartova knjiga je sicer napisana preprosto, jasno in v prijetni, pripovedni obliki, kakor vsa podobna dela. To seveda ni znanstveno delo, temveč poljudno napisana biografija, ki naše ljudi, predvsem mladino, seznani z življenjem in delom narodnega heroja.«

V tej zvezi tole: preden koga seznanjamo s čim, moramo imeti tisto, s čimer bomo seznanjali. Moje delo o Toledu ni povzetek iz kakih doslej že objavljenih del, ampak je izvirno delo. Problematiko o Toledu sem spremljal več let v zvezi s proučevanjem virov za zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Šaleški dolini in na mariborskem področju (kar je razvidno tudi iz navedene literature). **Kljub poljudni obliki, za katero sem se moral odločiti zaradi bistva zbirke**, v kateri je knjižica izšla, sem biografijo napisal na osnovi kritičnega pretresa virov, ki so našeti po poglavjih. Le s takšno metodo je bila mogoča verodostojna rekonstrukcija Toledove življenjske poti na osnovi skopih in često nasprotujočih si virov.

Poročevalec je zapisal, da delo ni znanstveno. Naj povem, da je najvišja stopnja znanstvenega dela sinteza. Vendar morajo biti tudi manjše monografije napisane na podlagi znanstvenih metod. Te metode sem bil upošteval tudi pri pripravljanju teksta o Toledu. Prav v literaturi, ki obravnava narodnoosvobodilni boj, se je zelo razmahnilo navajanje odlomkov iz virov in celotnih dokumentov med tekstom (v izjemnih primerih je to tudi potrebno). Večkrat je citiranje virov zamenjano s proučevanjem le-teh. Marsikdo vidi v takšnem navajanju virov poročstvo za znanstvenost; tudi nekateri ocenjevalci. Prav med ocenami, ki obravnavajo dela s tematiko narodnoosvobodilnega boja, je malo strokovnih.

Zavedal sem se, da mi razpoložljivi viri nakazujejo skromno zasnovano Toledove biografije in sem to v uvodni besedi tudi povedal. Zapisal sem pa tudi, da to delo, ki temelji na preiskavi razmeroma številnih virov, popravlja mnoga napačne podatke, ki jih navajajo že objavljene biografije o Toledu (npr.

biografija v Slovenskem poročevalcu 22. julija 1953 ob razglasitvi Toleda za narodnega heroja, ali tista v Borcu 1953, str. 323).

Na kraju še to: ločevati je treba med knjižnimi poročili (informacija o izidu knjige) in ocenami. Le-teh se ni lotevati tedaj, kadar v stroki in na obravnavanem področju nismo povsem doma.

Ne glede na vse te pripombe pa moramo dati S. R. priznanje, ker redno in pozorno spremlja publikacije o narodnoosvobodilni vojni, ki izidejo v Mariboru, in z njimi prizadevno seznanja javnost.

M. Ževart

Pripomba k pripombam M. Ževarta ob poročilu o Toledu in ZBIRKI NARODNIH HEROJEV

Kdor bo pazljivo prebral moje kritično poročilo o monografiji Milana Ževarta, posvečeni narodnemu heroju Mihi Pintarju-Toledu (Borec št. 12/1964), in avtorjeve pripombe na to poročilo, bo ugotovil, da se najini stališči v bistvu ujemata. Avtor monografije o Toledu se ob mojem poročilu čuti prizadetega predvsem zaradi pripombe, da so monografije o narodnih herojih, ki jih izdaja založba Obzorja, preskromne. Avtor monografije pa v gornjih pripombah k moji oceni sam piše, da se zaveda, da so mu razpoložljivi viri nakazovali skromno zasnovo Toledove biografije. Prav tako ne zanika, da narodni heroji ne bi zaslužili bogatejših publikacij. Če upoštevamo še Ževartovo uvodno besedo k monografiji, kjer pravi: »Namen pričujoče monografije o Mihi Pintarju-Toledu je bil že v zasnovi skromen: podati v glavnih črtah Toledovo življenjsko pot...«, potem bo vsakdo lahko ugotovil identičnost najinih stališč.

Moja pripomba o skromnosti navedenih publikacij prav gotovo ne zadeva niti avtorja monografije o Toledu niti založbe Obzorja. Docela je verjeti avtorju, da je imel velike težave pri zbiranju gradiva, pri obdelavi le-tega in

preverjanju podatkov. Zato sem mu tudi izrekel vse priznanje za to delo. Avtor pa je bil razen tega prav gotovo tudi vezan na celoten koncept te knjižne zbirke, kakor ga je določila založba. Vendar tudi založbi Obzorja ne moremo očitati ničesar, saj je to njeno prizadevanje vredno vse pohvale, ko je tovrstna knjižna zbirka edina te vrste pri nas, pa tudi v načrtih drugih založniških ustanov nisem zasledil, da bi se kaka druga založba nameravala lotiti česa podobnega. Toda še vedno pa vztrajam pri tem, kar sem zapisal v poročilu o Ževartovi monografiji in s čimer se v svojih pripombah strinja tudi avtor monografije. Tam sem zapisal: »Pri tem pa ne gre samo za avtorja monografije o Mihi Pintarju, temveč za vse te knjižice, ki so sicer vredne vsega priznanja, ki bodo tudi dosegle svoj namen, ki pa so vendarle mnogo preskromne. V dvajsetih letih svobode bi vsekakor morali storiti več in se drugače oddolžiti vsem največjim partijskim borce, ki so prejeli najvišje odlikovanje, red narodnega heroja. To pa je glavni pomislek ob tej knjigi.« Tako torej. Pa čeprav morda drugod v Jugoslaviji izhajajo še skromnejši zvezki o narodnih herojih, kot piše Ževart.

Glede moje pripombe, da Ževartovo delo ni znanstveno delo, pa gre za nesporazum. Avtor sam piše: »Kljub poljudni obliki, za katero sem se moral odločiti zaradi bistva zbirke... sem biografsko napisal na osnovi kritičnega pretresa virov...« Avtorju nikoli nisem očital nekritičnosti, niti ne, da monografija ne bi bila napisana na osnovi znanstvene metode. Vendar zato ta biografija še ni znanstvena publikacija, temveč poljudno napisano delo, namenjeno širokemu krogu bralcev, šolski mladini itd. Gre torej za samo bistvo monografije, katero poljudnost, ne pa znanstvenost priznava sam avtor.

Strinjam se tudi z avtorjem, da je med ocenami, ki obravnavajo dela s tematiko narodnoosvobodilnega boja, na žalost, prav malo strokovnih. Zato pa menim, da lahko tudi nestrokovnjak poroča o teh knjigah. Kdor je prebral samo moja poročila o publikacijah v zbirki Narodni heroji (Borec 4/1963, 6-7/1963, 10/1964, 12/1964), da ne omenjam poročil o drugih knjigah s to tematiko, objavljenih v Borcu in drugod, se bo verjetno strinjal z mano, da je boljše poročati o novih knjigah »manj strokovno«, kot pa o njih »strokovno« molčati.

Slavko Rupel

